

84.4БЕа
К60

ЯКУБ КОЛАС

НОВА ЗЕМЛЯ

Нова земля

НОВА
ЗЕМЛЯ

Нова земля

НОВОБАВЛЯ РІКУБКОЖІАО

До 100-річчя початку творчої діяльності і 125-річчя з дня народження
Якуба Коласа

ЯКУБ КОЛАС

НОВА
ЗЕМЛЯ

Поема

Переклад з білоруської
Валерія Стрілка

Київ
“Український письменник”
2006

Якуб Колас (Костянтин Михайлович Міцкевич; 1882–1956) – велет білоруської літератури. Він увібрив неповторну красу рідного краю і змалював у своїх творах безсмертну велич своєї землі, свого народу.

Українською мовою вперше перекладена й видається широковідома поема класика “Нова земля”, яка є одним із визначних творів не тільки слов'янського світу. Видання присвячене 100-річчю початку літературної творчості і 125-річчю з дня народження Якуба Коласа.

Переклад із білоруської *Валерія Стрілка*

Редактор *Володимир Коломісць*

Художник *Катерина Міщук*

*Видано на замовлення Державного комітету телебачення
і радіомовлення України за програмою
“Українська книга”*

© Стрілко В.В., переклад з білоруської, 2006

© Вертинський А.І., передмова, 2006

© Янушкевич Я.Я., післямова, коментар, 2006

© Міщук К.В., художнє оформлення, 2006

© Видавництво “Український письменник”, 2006

НОВЕ ЖИТТЯ “НОВОЇ ЗЕМЛІ”

Шановний український читачу!

В тебе є можливість познайомитися своєю рідною мовою з одним із кращих творів білоруської літератури, з твором, який називають і енциклопедією народного життя білоруса і білоруської природи, і гімном селянській праці, і піснею-мрією під'яремної людини про волю та кращу долю, і національним літературним шедевром, візитівкою білоруської поезії ХХ сторіччя. Я маю на увазі поему-епопею класика слов'янської літератури Якуба Коласа “*Нова земля*”.

У поеми “*Нова земля*” незвичайна творча доля. Розпочата вона була в березні 1911 року, закінчена вже в інших історичних умовах, у січні 1923 року. Задум твору прийшов до поета і почавав утілюватись у віршованих рядках, коли він знаходився за ґратами сумно відомого Мінського острогу, куди його було засаджено за революційну пропаганду серед селян і участь у нелегальному вчительському з'їзді, що відбувся в липні 1906 року. Звідси відповідні настрої і емоційне забарвлення перших рядків поеми. Вона починається як спомин в'язня про волю, про “рідний кут, луги, ліси”, про відірваних від нього близьких людей.

Сам Якуб Колас пізніше так скаже про свою працю над першими розділами твору: “*Коли я сидів ув острозі, переді мною дуже яскраво постали картини дитинства, природи. Я не думав тоді ще про написання поеми. Хотілося розказати про те, що так мальовничо постало в моїй пам'яті. Я описав лісникову садибу. Потім з'явилося бажання написати більше. Так поетово виростала “Нова земля”.*

Вже сама назва твору говорить про його ідейно-тематичну спрямованість, про те, що він присвячується пошукам іншої, нової, долі, нової землі як засобу соціального і національного визволення білоруського селянина, як його заповітного прагнення.

*Придбати землю, власний кут,
Щоб з панських виборсатись пуг
І там зажити по-новому:
Своя земля — основа в цьому!*

Визначальною особливістю поеми є нерозривна єдність у ній індивідуально-авторського начала з началом народним, авторського світопогляду

зі світопоглядом народним, національним. Як слушно наголосив відомий білоруський письменник, літературознавець і громадський діяч Алесь Адамович, *“за цим твором стоїть цілий народ. Коли б потрібно було для майбутніх часів залишити лише один твір, котрий дав би уявлення про те, що таке білоруський народ, хіба не “Нову землю” назвав би кожен із нас!”*

Тепер, гадаю, зрозуміло, чому увазі українського читача пропонується переклад саме цього твору – славетної поеми *“Нова земля”* Якуба Коласа (Костянтина Михайловича Міцкевича).

Здійснив поетичний переклад невмирущого коласівського шедевра українською мовою Валерій Стрілко (Стрелко). Людина не зовсім звичайної біографії, Валерій Васильович Стрілко народився 1938 року в стародавньому Любечі на Чернігівщині. Батьки його були вчителями, але романтично настроєний син обрав інші заняття, пішов інакшим шляхом. Будував кораблі в Херсоні, служив на Чорноморському флоті, працював затим в інститутах ядерної фізики, гідродинаміки Сибірського відділення Академії наук СРСР, здобував нову спеціальність на заочнім відділенні Новосибірського електротехнічного інституту (технічного університету). Невдовзі по закінченні інституту був запрошений до Мінська як фахівець з автоматизованих систем управління. Багато років відпрацював у галузевих проєктно-технологічних інститутах білоруської столиці.

І ось, маючи такий професійний багаж, такий багаторічний життєвий досвід, Валерій Стрілко зв’язав свою подальшу долю з літературною працею. Характерно, що увійшов він у літературу хоч і пізно, але стрімко, енергійно, про що промовисто свідчить той факт, що менш ніж через два роки після перших публікацій Валерій Стрілко був майже одночасово прийнятий до Національної спілки письменників України і Союзу білоруських письменників. Пише вірші, але переважно працює на ниві художнього поетичного перекладу. При цьому з однаковим успіхом перекладає з однієї мови на іншу – на українську, білоруську, російську, що свідчить про неабияке філологічне чуття і великий творчий (перекладацький) потенціал автора.

Мав, безумовно, рацію поет, перекладач, лауреат Національної премії України, академік Дмитро Білоус, який у своїй передмові до книжки перекладів Валерія Стрілка *“Непогасны агонь”* (*“Непогасний вогонь”*) із захопленням відзначав: *“Поети-класики, твори яких подано в книжці, різні: у кожного свій стиль, своя манера писати, своя мова. А перекладач – один. Якою ж широкою палітрою треба користуватися, якими багатими мовними барвами має володіти інтерпретатор! Треба сказати, що В. Стрілко тонко відчуває оригінал, а його авторська спромога, рулювання на два крила, українське і білоруське, з однаковими проникливістю і вмінням, – явище просто унікальне”*.

У збірці *“Непогасний вогонь”* (вона побачила світ 2003 року в мінському видавництві “Енциклопедикс”) знайшли місце і переклади деяких віршів Якуба Коласа, а так само двох розділів поеми *“Нова земля”* (“Лісникава садиба” і “Ранок у недільку”). Початок було зроблено. А він, як відомо, найтяжчий. Доробок перекладача був прихильно зустрінутий і позитивно оцінений відомими білоруськими майстрами слова, коласознавцями, серед них і сином Якуба Коласа, відомим вченим Михасем Міцкевичем. Окрилений успіхом, Валерій Стрілко рішуче береться за нелегку, надзвичайно

відповідальну справу і протягом дворічної впертої, цілеспрямованої, мабуть подвигницької, праці доводить цю благородну справу до кінця. В результаті один із самих білоруських творів став і твором українським.

Відзначу на закінчення невідповідність, приченість того факту, що саме Валерію Стрілку випала місія перекласти безсмертну *“Нову землю”* українською мовою. Справа в тому, що першим порадив йому взятись за цей переклад не хто-небудь інший, а один із найтонших знавців творчості Якуба Коласа, автор широковідомої книги *“Колас розказує про себе”*, авторитетний білоруський майстер слова Максим Лужанін. Так, саме він, як зізнається Валерій Стрілко, благословив його на таку працю. Другий показовий момент. Говорячи про жанрові ознаки *“Нової землі”*, літературознавці стверджують, що вона є своєрідним узагальненням всього досвіду білоруського поетичного епосу, який починається насамперед пародійною поемою *“Тарас на Парнасі”*. За переклад саме цієї поеми українською мовою Валерій Васильович був удостоєний почесної білоруської літературної премії імені Кіндрата Крапиви. Валерій Стрілко є також лауреатом Міжнародної літературної премії імені Івана Франка – премії класика, котрого Якуб Колас – ще один символічний збіг! – вважав одним зі своїх літературних наставників. Хіба ці збіги не є добрим знаком – знаком того, що *“Нова земля”* в перекладі Валерія Стрілка буде прихильно зустрінута українським читачем?

Анатоль Вертинський,
поет, заслужений діяч культури,
лауреат Державної премії Республіки Білорусь

Травень 2005 року

І. ЛІСНИКОВА САДИБА

Мій куте рідний, серцю милий!..¹
Тебе забудь не маю сили!
Частенько, втомлений шляхами,
Весни убогої літами,
В думках до тебе запливаю
І там душею спочиваю.
О, як би хотів я мати змогу
Свої дороги від порога
Пройти іще раз, озирнутись,
Зібрати з них підступні брили,
Що молоді марнують сили, —
В мою весну б хотів вернутись.

О весно, весно! Годі й мріти!
Не я, тобою обігрітий,
Прихід твій радісний стрічаю, —
Тебе навіки я ховаю.
Ніколи хвиля не вертає,
Що хутко з річкою спливає.
Не раз та хвиля в стані пари
На крилах сонця злине в хмари,
А з них дощем проллється тьмяним
Чи опадє на діл туманом.
Та хто тепер її впізнає?
Тієї хвилі більш немає...
Ні, не здолать закони знані,
Самим життям навек нам дані:
Немов та хвиля, не поверне
Весна відспівана до мене.
Неначе ввіч, переді мною
Стає отой куточок гожий:
Вузьке струмка тремкого ложе,
Ялина в парі з хвоїною,
Що обнялися над водою,

Як молодята в час кохання,
В останній вечір розставання.
І бачу ліс я коло хати,
Де перше весело дівчата
Пісні співали дружно хором,
Йдучи з роботи пізно бором.
Лились пісні окіл стрімливо,
В лісах раз по раз відбивались, —
Горби їм щедро озивались,
З пісень тих радістю струмило.
А сиві сосни та ялини
Під співи юності щасливі
Стояли стримано в задумі,
І в їх ледь-ледь уловнім шумі
Вечірне чулося моління,
Що йшло в Господні володіння.

До лісного обійстя
Дугою ліс густий прибився —
Старий, високий і тінистий.
Тут верх осики круглолистий
Сплітався з хвоями, дубами,
Ялини ж хмурими хрестами
Високо в небі виділялись,
Таємно з соснами шептались.
Завжди смутні, неначе вдови,
Вони частіш самі стояли,
І так журботно виглядали
Їх силуети сумноброві!
Ліс наступав і розступався,
Лужком зеленим розривався,
А де-не-де його загини
Так гарно йшли побіля тину,
Що ними просто б милувався.
А знизу праліс цей кошлатий
Мав зелененькі щільні шати
Лози, черемхи, горобини,
Вільшин липких або крушини.
Бувало, глянеш — і здається,
Що крізь гущавину глибинну,
Крізь молоду живу тканину
Ні птах, ні миша не проб'ється.
Тут з хащів плив, котив урочо
Порослий травкою струмочок,

Котрого разом з осокою
Лозняк, рокитник обступали;
Тож води в тіні струмували,
На луг розорою тривкою
Йшли вільно між очеретами,
Разів чимало повертали,
Аж поки в Німан не впадали.

Зелений луг, як кинуть оком,
Обрусом пишним і широким
Обабіч Німану стелився —
З-за хати крізь кущі виднівся
І йшов рівнинною габою,
Квітками, пишною травою
Блищав на сонці в переливах
Відтінків ніжних. Як на нивах
Стеблинки жита легко гнуться
І людям радісно сміються
Своїм приємним, милим співом
Під вітерцю легким поривом, —
Так ледь погойдуються трави,
Як пройме вітер їх ласкавий,
І підуть хвилі трав гуляти
З тонкими співами юрбою,
Зашепчуть квіти між собою,
Немов закохані дівчата.

Ех, друже-луже розмаїтий!
Промінням сонечка залитий,
Стоїш ти весь перед очима,
Смутний і милий, мов отчина,
Мов сторононька наша тиха,
Де туманець легенький диха,
В спекотний час димком звисає
І даль думками сповиває.
Хоч від неволі гнуса в муці
І з рідним берегом в розлуці²,
Та враз душею оживаю,
Як мислі оком озираю
Тебе, мій луже первородний,
Де ллється Німан срібноводний,
Дуби де дружно, чередою,
Стоять, як вежі, над водою
Прадавніх справ вартівниками,

Жахають дуплами й суками.
Лише отут, як в нагороду,
Улітку, в лагідну погоду,
Косінням стомлений, спочинеш,
І думи-клопоти покинеш,
І сну спізнаєш насолоду.
Тут прохолодно так, привільно!
Пташки вигадливо й прихильно
Сміються милим щебетанням
І повнять луг своїм співанням.
А на дубах шапки-твердині:
То гнізда висяться буслині.
Бусли клеочуть, а буслята
Пищать тоненько, мов щенята,
Носи підводячи угору,
І просять їсти в певну пору.
Коли ті буслики чималі,
Їх починають вабить далі;
Вони, в собі відчувши сили,
Вже розправляють жваво крила,
На лікоть вгору підлітають,
Повітря ловлять, загібають
І ще незграбними ногами
Танцюють смішно над дубами.
Там, в підсусідках із буслами,
І горобці, шпаки ведуться;
Їх щебетання звідти ллюються
І мовкнуть пізно вечорами.
Сивоворонки сіють тугу,
І свист різкий на всю округу
Шуліка жалібно роняє,
Ще більший смуток наганяє.
Ех, луже-друже! Мов живий ти,
Травою ніжною покритий,
Стоїш в очах переді мною
І сяєш дивною красою!

Немов дві жіночки сивенькі,
У котрих старість потихеньку,
Підкравшись потай серед ночі,
Як сон смачний змикає очі,
Красу і силу забирає
І всю їх жвавість викрадає
Та кине їх одних, стареньких,

Одних як палець ледь живеньких
І непотрібних анікому
В житті палкому, молодому, —
Так біля хати, у садочку,
Схилившись тихо у куточку,
Стояли дві верби старенькі,
А доокола молоденькі
Деревця пишно красувались,
На світ бадьоро видивлялись.
Спустивши віти до паркана,
Росла тут грушка тонкостанна;
Понад парканом пишним валом
Гілля вишневе позвисало.
Садок був, правда, невеличкий:
Дві горобиньки, три дички
Та в вербах липка молоденька,
Мов їх онучка дорогенька.
А чули б ви, як бджілка мило
Біля льоточка гомоніла!
А як приємно медом пахло!
Бджілки плодилися, не чахли:
Дуплянок більшало щороку —
На бджіл щастилося, нівроку,
Їх гул стояв і дні і ночі.
Бувало, влітку, в час робочий,
Кричали діти, били в поли:
— Гей, тату! Дядьку! Вийшли бджоли!
На вишні сіли біля плоту! —
Ті миттю кидали роботу,
Знаряддя в лузі полишали
І бігли зразу: поспішали,
Щоб в ліс бджілки не залетіли;
Отож їх пильно там гляділи.
Близенько зовсім, поруч з садом,
Стодола й тік стояли рядом;
В повітці скарб на всі вимоги:
Візок, гарба, фірманка, дроги,
Старенькі сани, ціп, кодоли,
Рядочок вуликів на бджоли,
Ще не закінчених; корзини,
Стара цеберка, піввосьмини
І різний мотлох, лом валявся,
Від сонця, дощику ховався —
Все знадобиться може вдома!

Стодола — з дахом із соломи,
Яка заміни вже просила:
Солома віхтями висіла,
Її вітри пороздували,
А трохи хлопці постягали,
На стріху лаяючи, бувало, —
Чомусь малих це забавляло.
А під щитом на павутині
Оббитий колос-сиротина
Легенько в затишку гойдався;
З яких він там часів зостався,
Один Господь хіба що знає!
Хлівець, — старіше не буває, —
Зі стріхою напівгнилою,
Стояв понурено, в журботі,
І ледь тримався, мов на плоті
Горшок, надбитий кочергою.
Потрух, скрізь тріщини і шрами,
Набик похилений вітрами,
Той хлів нагадував старого,
Котрого скорчила знемога.
А поряд з полем, одиноко,
І погребня стояла збоку,
Мов та сирітка чи вдовиця,
Упершись стріхою в землю.
Углиб двора стояла хата
І виглядала франтувато
Між неприваби-забудови,
Немов шляхтянка містечкова,
Що в день святий біля костьолу,
Піднявши трохи край подолу,
Форсисто ходить з парасолем,
Вертить спідницею з фасоном,
З доріжок пил, пісок зганяє
І в очі хлопцям заглядає.

З-за хати поле починалось,
Де жито весело гойдалось,
Росли овес, ячмінь і гречка —
Було то затишне гніздечко!..

Куточку рідний, лісе, дуже!
Для вас чужий я нині дуже.
Хоч і поля й ліси давніші,

Але живуть там люди інші.
І душу смуток огортає,
Що одійшли літа в минуле,
Щасливі днини промайнули –
Весна минула молодая!

Тепер розгорнем часу шати,
Пильніш придивимось до хати,
До Михася і до Антося,
Як там велося, як жилося.

II. РАНОК У НЕДІЛЬКУ

День був святий. Ще спозаранку
Млинці пеклися до сніданку,
І вже при печі з чаплією
Стояла мати... Біля неї
Товклися діти, заважали
Або сміялися, співали.
Лиснів ослончик урочисто;
На нім стояла діжка тіста,
І ополоник час від часу
В ній бовтав тісто і щоразу
Шпурляв його на сковорідку,
Де з писком і шипінням швидко
Воно вкривало дно пательні,
І в жар вставлялося пекельний;
А там із нього, як повинно,
Пеклись гладенькі круговини
Млинців, спіднизу ніздрюватих,
А зверху пишних і пухнатих,
І вже звідтіль спішила мати
Оладки в бік дітей шпурляти,
А ті уважно слідкували
І на льоту млинці хапали,
Завзято мазали їх здором.
Стояв окремо в місці скором,
Що пасував до верещаки.
Хоч і такі собі присмаки —
Цибуля, перчик, лавролист,
Сальця брусочки, як не піст,
Квасок, мука — і вся приправа,
Але при сніданні цікава;
А для дітей найбільше свято —
Як попоїсти є багато.
І дзвін об припік сковорідний,
Такий близький, до того рідний,

Так тепло віяв смакотою,
Звучав їм піснею святою,
Голубив їх серця і вуха,
Миттєво гнав нудьгу і скруху;
Такий приємний, милозвучний
В своїй приязності нештучний,
Він був як плеск води в пустелі
І вмить підхоплював з постелі.
Недарма ж дядько їх, бувало,
Щоб розбудить котрогось жваво
Корів погнати з чередою,
У припік бив сковородою.
Тепер, вдоволившись з їди,
Розлізлись діти хто куди.
Хто бігав з києм коло хати —
Ганяв курей. Мов поросята,
В піску сестрички рились мовчки.
Олесь ходив біля струмочка,
Що з лісу тік ледаркувато
І огинав дугою хату,
Ходив, свистів під птаства співи,
Брав ягідки, що ревно спіли.
Всі порозходилися з хати,
Своє став кожен поробляти:
Михал у ліс пішов раненько
Звичайні здійснюють обходи;
Антось соньком не був ізроду
І набирав по жменьці жменька
Часину вільну чи святий день,
Щоб хоч один разок на тиждень
Піти на Німан чи на тоні —
Рибалив дядько наш Антоній,
Був і трудяга винятковий;
Владько у лузі пас корови,
Чужі топтавши сіножаті...
А мати з дітьми все при хаті.
Жіноча тут її робота,
Одвічна тут її турбота
То біля печі, то на полі —
Труда завжди було доволі.
Одне вгамуєш, здіймеш очі,
Вже, бачиш, друге набіжить,
І рук нема коли зложить —
Таке воно життя жіноче!

Ось і тепер: піч зачинила,
Роботу в хаті припинила —
В город майнула по ботвиння,
Бо вдруге їсти просять свині.
А тута Юзик, цей шаленець,
Малий, дурненький, ослушенець,
Так під ногами і товчеться,
Услід хвостом настирно пнеться,
З ним не робота, а біда —
Він тільки серце од'їда.

Вже сонце вгору заспішило,
На листі роси підсушило;
У небі хмароньки пухкенькі
Пливли, мов гуси молоденькі,
І скрізь білили над лугами,
Над свіжим лісом і полями.
А цей вітрисько жартівливий
Траві зеленій чеше гриви,
В садочку пестить горобину,
Немов юнак свою дівчину,
І кісоньки зеленим стріхам
Гойдає в лісі з тихим сміхом.
А круглокупольні осики
Плітки обсмоктують, базіки,
І так лопочуть, так сміються,
Що аж листочки їх трясуться, —
Такі вони вже, видно, зроду.

Прийшла і матінка з городу.
— Олесю, синку... йдуть корови!
Хутчіше засуви розсовуй,
Щоб не штовхалися дарма...
Ет, краще збігаю сама!
Стій, Юзику! От безголовий...

З-за річки тягнуться корови.
Іде попереду Красуля,
За нею Лиса і Рогуля,
Слідом дві назимки-телички
Ідуть у згоді, мов сестрички;
А збоку чмише бик Микита,
Хвостом вихаючи сердито.

А гедзів – хмари накотили!..
Наосліп лізуть до скотини,
Гудуть, жигають, та болюче, –
Мов кропива пекучо-злюча,
Дихнуть коровам не дають.
А ті, озлоблені, снують,
Одна одну човпуть рогами,
Безладно тупають ногами;
Пастух і той гаса, горлає
І хмару гедзів проклинає:
– Зламала погань весь порядок! –
Гнівиться сам, дратує статок,
Якнайраніш додому пнеться
І біля хвіртки зло товчеться.
А до хліва – хоч не ходити:
– Панчоха бісова, куди ти?! –
І Владьо в хід пускає тичку
("Панчоха" – Лиса має кличку).
Лиха Рогуля вже в воротах
Теличку рогом шарпонула,
Аж та, сердешна, ревонула;
Тут Галас вискочив з-під плоту
І вже зі власного почину
Знайшов і заціпку, й причину
Свої три грошики приткнуть,
За хвіст Микиту потягнуть...
Ну, словом, шум тут був великий,
І танцювали без музиків.

Загнавши в хлів на місце статок,
Допавсь наш Владьо до оладок,
Шпурнувши чуні і онучі
Серед двора в пісок сипучий;
Їх мати зразу підбрала,
Нічого сину не сказала,
Пішла в струмочку сполоснула,
Сушитись кинула на шулу³.
– Он дядько йде! – схопились діти
І стали радісно дуріти,
Біжить кожнісіньке, сміється,
Аж геть волоссячко трясеться:
– Ой дядьку! Дядечку, соколе!
Насип нам ягід у приполи!
– Дай вудку! – А мені дай цяцьку! –

Гукають шибеники дядьку,
Біжать, стрибають, б'ють у ладки,
А дядько йде собі з-за кладки,
Іде без шапки, морщить носа,
Молитви мовить, зирка скоса;
Лице серйозне і затяте,
Мовляв, не лізьте, поросята.
І діти змовкли, більш ні слова:
Нехай кінчається розмова
Антося-дядька зі святими, —
Тоді займеться вже і ними.
Та поки він скінчить молитись,
У Сверхні⁴ встигнеш опинитись:
Псалмів відкотить з півдесятка,
А вже виразно, ясно, гладко —
І дяк отак не всякий зможе,
Як ріпу гриз, — помилуй Боже! —
Ну, кожне слово карбував.
Тож розрахунок дядько мав,
Щоб відмолитися до дому,
Бо не дадуть у нім, відомо,
Молитись хороше, як треба:
Дрібниця кожна тут від неба,
Від Бога мислі відганяє,
Не те, так інше заважає;
Ні, тут молитись не в подяку —
Лише потішиш гаспидяку.
І тільки в двір наш дядько вступить,
Враз кулаком у груди лупить,
Три рази хреститься, зітхає,
Тоді вже шапку надягає
І тулить вудки до оградки.
— Ну що? Вколошкали оладки? —
Жартує дядечко з малими,
Йдучи до хати разом з ними.
А ті, щоб жартом відректи,
Округлі глядять животи.
— Ех, мій Олесю! — каже дядько. —
От був шупак — усім їм батько!
Такого ще не бачив дрюка,
Та снасть усю порвав, падлюка.
Я ж підчепив на диво справно.
“Ну, — думаю, — пожива славна!”
Тягну, він вудлище гне сильно,

Ну ледь його не вирве з рук!
Товстючий, стерво, як вепрук,
А довжелезний, мов ціпилно.
Щупак був гарний, на півпуда,
Але зірвався. Ах, паскуда!
Я й натомив, — мене ж не вчить, —
З води вже й паща геть стирчить,
Як змій отой, вертить баньками,
Ну ось він, ось! Хапай руками!
Та враз, мерзота, як рвонувся, —
Все к бісу — вудка і гачок, —
Пішов гулять мій щупачок!
Я ж, брате, тільки облизнувся!
— Як шкода! Що, з гачком і з дротом?
То він же здохне! — Ну чого там!
Щупак — живуча, брате, юшка!
Такий живкий — тримай-но вушко!
Він п'ять гачків глитне — й не знайся;
Про них ти в Янчура спитайся:
Він їх лузає, мов горіхи,
Зна їх зажерницькі потіхи.
Мені ж всієї, брате, втіхи,
Що знов того вчеплю я змія...
Тоді не схибити — зумію!

Он снідять час, і південь скоро,
Та з батьком цим підхопиш горя!
Як піде в ліс уранці-рано —
Мов цукор в кипені, розтане:
Нема й нема, чекать обридне,
Якого виходиш там злидня?
Чи догодити мрієш пану? —
В подяку матимеш догану;
Як не старайся, не впадай,
Не попадеш до пана в рай,
Хутчій поладиш з дідьком лисим,
А ліс як був — і буде лісом,
Тож і даремна вся турбота —
Біда з ним просто і гризота!
Нема йому недільки, свята —
Іде та йде він, як заклятий;
Мов тріска з тої став ходи,
Зі сну весь вибився, з їди.
Чи ж рветься ще так щиро хтось?

На батька мати і Антось
Не раз у злості нападали.
Але ж вони всього не знали,
Як легко хліб той дістається.
Не стерпить часом, відіб'ється
Михал від капосних нападок:
Який же мав би він порядок,
Якби служив спустивши руки?
Свої ж дружки — майстри на штуки:
Підшепчуть так і так підкусять —
Тягнутись нехотя примусять.
Лише попробуй, як на слові,
Забудь обов'язки службові,
Гуляй собі та гав лови,
Геть викинь службу з голови, —
Такі у лісі підуть справи —
Пожежі, поруби, потрави —
Не відкараскатись од лиха.
А хочеш ти, було щоб тихо.
На чім сидіти — те глядіти!
Казав Михал не раз сердито:
— Мовчи, як маєш хліб у роті! —
І що на це сказать голоті?

Хоч підганя в плече рушниця,
Ступати батько, як годиться,
Неквапно, сторожко старався;
Спинившись часом, озирався
І прислухався звіром диким
До лісового шуму, криків
Та нюхав дух спекоти, вару:
На суш таку — крий Бог пожару!
Крізь листя, хвою, галузинки
Синіла неба гладь. Хмаринки
Стояли купками на сході.
Було так тихо все в природі;
Над соснячка зеленим лоном
Бджілки снуються з тихим дзвоном,
А комарі та різні мушки
Своє співають самотужки,
І так тонесенько гудуть,
Що ледве можна їх почуть.
А на галявах — слух лоскочуть —
Веселі коники цвіркочуть.

І тільки ступиш там ногою,
Так і злетять перед тобою,
Так ось і пирснуть у надзем'я,
Немов сипне сівальник зерня.
Верткі метелики убранням
Чарують всіх, як і літанням,
Бо не літають — танці правлять,
Кого завгодно зацікавлять.
А лісові стежки, дороги
В шовках зеленої облоги!
Які м'які їх русел риси,
Лише поглянь та придивися!
Ідуть і в'ються вільно, плавно...
Ех, так у лісі, браття, славно!

Помалу, рівно, крок за кроком,
В своїй роздумі самотній
Додибав батько і додому.
Ходу забачивши знайому,
Малеча з хати висипала,
Край двору тата зустрічала.
Олесь кашкета і рушницю
Ніс, усміхався яснолицьо
(В кашкеті й вуха позникали);
Костусь — торбину з торочками
І знак блискучий лісників.
— Хутчій, нема на вас вовків! —
Звучать у дядька нотки злості. —
Ідуть, немов та шляхта в гості!..

III. ЗА СТОЛОМ

– Гей, небожата, нумо снідать –
Он у людей вже звуть обідать.
Тягни мачанку з печі, мати!
Малі, старі – пора сідати! –
Мовляє дядько, сам сідає
І стіл обрусом застилає.
Межи двох лав під образами
Тулився стіл з двома горбками
Млинців-гречаників добрячих
Та хліб від зайчика – крайчик.
Михась з Антосем керували;
В кінці стола місця займали
Як старші. Вмощувались поряд –
Тут найзручніше, на їх погляд,
Бо лізти в кут – морока чиста.
А втім, на тім почеснім місці
Гість садовився, ще й не кожний;
Тепер же був той кут порожній,
І там Олесь прилаштувався,
Сидів навпочіпки, гойдався,
Тихцем щипаючися з братом.
Костусь сидів між ним і татом;
До їжі він не так був ласий,
Бо вже оладок піддубасив,
Але сидів і м'яв оладку
Та штурхав батька під лопатку.
Владько сидів у дядька збоку...
Дітей як тих снопків – нівроку!
Сімейка ладний вигляд має:
Хлоп'ят четвірко та дівчата,
Додай матусю, дядька, тата;
І кожен твердо місце знає.
Тим часом мати діставала
Чавунчик з печі, ложку брала

І верещаку⁵ наливала.
А за столом на верещаку
Вже готувалися в атаку, —
На це були хлопчиська хвати,
Оладки рвали на квадрати
(Хоч геометрії на знали)
І на виделки їх чіпляли, —
Усе це задля гри, розминки, —
Щоб не траплялося заминки
В часину дружної їди.
Ледь миска ставиться сюди,
До неї, ніби по наказу,
Виделок з вісім пнеться зразу.
І никне гамір, тихне сміх, —
Тепер хвилинка не для втіх:
Тепер увага лиш до страви;
Тож не лови, небоже, гави!..
Усі пофукують та студять,
Та верещаку ревню вудять,
І тільки чавкають губами
Та зрідка скригають зубами,
Немов об берег хвилі б'ються,
Під вітром гамірно товчуться.

Малята — Геля, Юзик, Ганна —
Окремо їли. Невблаганно
Порядку діти не тримали;
На це уваги не звертали —
Аби носів не розбивали;
Тож Юзик пальцем ліз у страву,
А потім ним ялозив лаву,
Та це сестриці припиняли,
По спині маляру давали.
Тоді їх злада пропадала,
Між ними бійка виникала.
Пускав тут Юзик ложку в діло;
Не раз голівонька гуділа
В сестричок Гелі чи Ганнулі.
А сестри Юзика тягнули
За вуха з двох боків і били.
Та старші хутко їх мирили, —
Лили на пломінь злості воду
І закріпляли просто згоду:
— Ану поцьомайтеся з братком! —
Все знову йшло своїм порядком.

А за столом тихцем сиділи.
Там хлопці гиркатись не сміли,
Бо був режим в застіллі строгий;
Там враз тобі підпилять роги,
Коли порушиш дисципліну,
А в несприятливу хвилину
Дадуть ще й “лембуся” і “квасу”⁶,
Щоб не крутилися до часу.
І ледь коли що виникало,
То батько кидав так, бувало,
На хлопців погляд виразистий,
Що мимохіть під лаву лізти .
Готові ті були в’юнами,
Бо погляд батьків добре знали.
У них, як тута всі родини,
З одної тьопали судини,
І їли швидко, не дрімали;
Нарешті всі по шкварці брали.
Як верещака в дно спадала,
Матуся лаву покидала,
Ішла в комору взяти їжу,
Ще більш привабливу і свіжу,
І тарабанила сюди
На заокруглення їди
Сир, котрий ніживсь у сметані
(Несла його в такій пошані!).
Цього малі давно чекали
І батька з дядьком покидали –
Хай верещаки наїдяться!
Мужчини брали по оладці
І аж пітніли, небораки.
Згортав оладку в трубку дядько,
Щоб смакувати ліпш та хвацько,
Побільш черпати верещаки.
А батько брав млинцем сповагу;
Він до Антося мав повагу:
Антось же тяг всю господарку,
Робив за двох, на власнім карку
Волік яремце хлібороба,
Ну, словом, дядько наш – особа!
Тож як траплялась раптом шкварка,
Між ними бралась ледь не сварка:
– Бери, Антосю! – Я набрався,
Бери ліпш ти: ти більш тягався!

І суперечку тим кінчали,
Що шкварку навпіл розрізали.
Наступна миска, миска-яма,
Випорожнялася так само,
А під кінець сніданку діти
Повільно стали чавкотіти
І від дорослих відставали
Та вже неначе й не жували,
Кришили щось там ненароком.
Кладе і батько вбік виделку,
Рукою гладить камізельку,
На образи скидає оком
І тихо хреститься набожно.
Тим часом миска вже порожня,
І мати стіл якраз прибрала,
Ложки і посуд сполоскала.

А дядько палить на ослоні.
Щільненько стиснувши долоні,
Михал сидів, не ворухився,
В якісь думки свої встромився.
Та мати з дядьком добре знали,
Де мислі батька мандрували,
Що їх горнуло, що тулило
І де було їм тепло й мило.
Так, мріяв батько вже давненько
Здобути власної земельки
І не залежать ні від кого,
Не знати пана, окрім Бога.
І тільки де кого спіткає,
Не промине і розпитає,
Усе прознає про землицю:
Де продається, чи багато,
Як там з вигóдами, як плата,
Чи близько річка та криниця?
Що дужче служба набридала,
То більше батька привертала
Своя земля, своя ж бо й хата
(Невже вона йому заклята?),
Притулок свій, куточок власний;
Такий він милий був, заласний,
Що жив Михал в нім самотою,
Не знав облади над собою,
Окрім земельного всевладдя.

Набув би там собі приладдя
Та жив би паном і не гнувся,
Отам би вже він розвернувся...

І батько вільної хвилини
Доводив дома всі новини
І поголоски про земельку.
Так і тепер, в неділю-неньку,
Віддався батько мріям-марам
З таким натхненням, хистом, жаром,
Що те його оповідання
Усі, немов ксьондза казання,
Так щиро слухали й мовчали,
Що ніс обтерти забували.
— Питався я в людей сторонніх
Про землю ту, коло Заблоння, —
Так батько говір починає
І очі весело скидає
На всіх, за кого мусив дбати. —
Отам земляця — чуєш, мати?
(Він цим дружину підкупляє) —
Така врожайна та багата,
І близько — тут же, біля хати!
Сама земля, без гною, тлуста,
І родить здорово капуста:
З відро головки виростають,
З десятка діжку накладають!
А буряки! А мак! Морковка!
А огірки! Петрушка ловка!
Та що казати, все там — страх! —
Росте ну просто на очах.
І річка є. А риби, риби!
Ось де, Антосю, половив би! —
Підклав під дядька батько міну. —
Лови лини і їж сомину, —
Соми там, кажуть, мов телята! —
Рибалка ж дядько був завзятий,
І це в нім миттю пробудилось,
Лице, як сонце, засвітилось,
І від приємних тихих сміхів
Ледь не до вуха вус поїхав.
— Ну, всі вигоди біля боку,
Землі ж, казали, там з волоку⁷, —
Михал звістує з жаром далі, —

А чорнозем — дванадцять целів!⁸
Там жито вроджує на диво:
Як їдеш між хлібів весною,
В них кінь ховається з дугою!
А з ячмінцю вари хоч пиво.
Овес та гречка — ніби лози, —
Не те що в нас: дрібнота, сльози...
Скалок лише понаганяєш,
Дві жмені поки нажинаєш.
Вся площа — одним відрубом;
І ліс там є, багатий дубом...
Не гріх рівняти місце з раєм —
Про хліб там клопіт би не краяв.
Як не поглянь — усе спосібно:
Найперше, жив би там осібно,
А не в кагалі, душнім тиску,
І зиску б не було за миску,
Як скрізь усталено в народі;
Там і з сусідом був би в згоді.
Іще є козир — волость близько.
Це не дрібненька, брате, риска;
Там школа є, а це — спасіння,
Бо вкрай діткам потрібне вчіння,
А то ростуть неначе в стаді;
Зирни: який хоч той же Владьо! —
Владько на дзиглику хитнувся,
Олесю хитро посміхнувся.
— А я, татусю, чи великий? —
Спитав Олесь. — Ти? Роззяпака!
Ніс обітри йди, роззявляка!
Все грає носом, мов музики
У цій кирпелі завелися.
Візьми ганчірку, обітрися! —
Олесь не рад був, що спитався,
І в кут швиденько заховався.

Змовкає батько і чекає,
Що скаже дядько або мати.
Стихає все в просторі хати:
Чувать, як муха пролітає.
— Садиба, кажеш, вельми здатна
І все там родить аж занадто.
Чому ж то люди не купують?
На нас, чи що, усі чатують? —

Питає мати. — Не втинаю:
Була б земля така вже вдала —
Вона б донині не гуляла.
Або про це ніхто не знає?
Чи люди всі оті поснули,
Котрим своя маячить нива?
Та будь вона така манлива,
Її б давно вже пригорнули.
— Та не чекатимуть, відомо,
Коли сидіти будеш дома
Біля свого горшка й корита, —
Заговорив Михал сердито. —
Сама земля не прийде, чуєш,
Ти сам за нею помандруєш.
Якщо сидіти та гадати —
Добра не висидиш тут, мати.
Не бійся: люди не сидять,
Земля, Господня благодать,
Не заросте, не загуляє!
— Напевно, — дядько тут киває.
— Та як воно вже не було б там, —
Знов каже батько, — а під плотом,
Купивши землю, не валявся б,
Зажив би так іще! Не знався б
З панамі — хай чорти б їх знали! —
Жили б собі, хазяйнували.
А що за щастя тут, питаєм?
Який ми тут прибуток маєм?
Кути підперті пирогами?
Що гриб в околах непоганий? —
Не прогонуєшся грибами!
Воно б чому? Служить би можна,
Якби поводивсь не безбожно
Лісничий — Рак отой скажений.
Чи ж він людина? Навіжений!
Злостиву, чорну душу має,
Таких панів і світ не знає.
Та хоч би пан, а то — зараза,
Так, торохтій, байструк, пролаза,
Нещасний виродок, пастух...
Від пихи весь — немов опух!
Тож як тут жить? Нема охоти,
Даремні всі твої турботи.
Живеш, а доля — наче скута:

І ноги, й руки взяті в пута.
Дмухне вітрець – і все погасне,
І все твоє старання лясне.
А де подітись? Поміркуєш,
А вік на службі не звікуєш. –
І всі тужливо змовкли в жалі,
І мислі кожного дрижали
Про те, що ось живеш до часу,
Живеш, допоки ще живеться.
Та все ж колись, а доведеться
Шукать свого хлібця і квасу.

IV. ПЕРШЕ ГОСПОДАРСТВО

— То що ж робити? — гне Антоній. —
Давай-но терти лоб і скроні,
Бо треба справі дати раду
І довести її до ладу
Раз і назавжди, цілковито.
Відомо, служба — річ сердита,
А в цьому пеклі — препогана,
Бо тут живеш по волі пана.
Та з чого, як почати, брате?
У нас надбання небагате,
І що тут вимудрити можна,
Коли кишеня в нас порожня?
— Тобі дивитись краще збоку,
Та хибно щось твоєму оку.
Це раз, по-друге — забуваєм,
Що ми з тобою дещо маєм:
Є чверть наділу⁹. Чим тут пахне? —
Лічи, під тисячу потягне.
А там земельний банк допоможе,
Бика, корову продамо,
А щось підвернеться само —
Чого полохатись, небоже?
А при жаданні, при охоті
Не бійся й чорта у болоті! —
Сказав на ту говірку брата
Михал рішуче і завзято.
А мати слуха мовчазливо,
Про щось роздумує тужливо;
І річ якусь відзначить має,
Та щось її немов тримає.
— Послухать ваші мудрування —
Їй-богу, сквасишся до рання. —
Таки не стерпіла, сказала. —
Того нема, цього замало...

А як живеш та не гадаєш,
Тоді й на лихо не зважаєш...
Землі своєї хоч убого,
Однак це краще, чим нічого.
А збудь її – відчуєш страту,
Бо де, скажіть, поставиш хату,
Як раптом лихо пролунає?
Усе на службі цій буває.
А там, за світом, на чужині,
Хіба ж нас хто чекає нині?
І як там випаде з землею?
Чи варто пнутися за нею?..
Непевно все і невідомо...
То більш трималися б ви дому!
– Та хто його, твій дім, лишає? –
Михась на жінку нападає. –
І землю ми ще не збуваєм,
А просто дещо приміряєм.
Тебе послухать – замість хати
Отут збудуємо палати!
А там ніхто тебе не кликне,
Коли вже півень кукурікне!
– Своєї, звісно, жаль господи, –
Сказав Антось з відтінком згоди. –
Але ж потрібно гуртуватись,
Щоб одного чогось триматись;
І не чужим, а власним оком
Оглянуть варто ненароком:
Яке воно, оте Заблоння?
Хай все обмацає й долоня.
Тож все робімо, вірне слово,
Не гопи-хопи!– і готово,
Бо справа ця не дріб'язкова,
Це вам не цвях і не підкова.
Туди податись треба спільно
І все оглянути спокійно,
А там сама покаже справа,
Чи варта шуму вся облава,
Мо', і вовки там всі спочили. –
На тім вони і порішили.
Я ж поверну оповідання
Назад, у дні, що відшуміли,
Робити огляд зрозумілий
Причин бажання, поривання

В новій землі осісти стало
І чим жила душа Михала.
А заодно, попутним ходом,
Життя листки перегорнуть,
В куточок темний зазирнуть,
Де під старим, холодним льодом
На зло його лихим пригодам
Струмки нескорені течуть.

Михал... Самі б ви попитали
Людей про стражника Михала:
Його вся волость наша знала,
Про нього і пани чували!
Та що пани?! Сам князь Антоній
По-простому, без церемоній
З Михалом вів не раз розмову.
І знав же службу лісникову!
Ще відав, як свої п'ять пальців,
До одного всіх миколайців.
Потрава трапиться чи кража —
Усе прознає, все докаже
І дійде вже до голубочка,
Немов по нитці до клубочка.
Тож і не диво, що Михала
У нас любили тут замало.
Він гнав з думок цю заковику,
А що робити? Споконвіку
Так повелося і ведеться
І по-дурному люд товчеться;
Та буде час порозуміння,
Як доля тюкне під коріння...
І ось що, браття, в світі дивно —
Ви придивіться тільки пильно:
Людина перша-ліпша збоку
Без того вже не ступить кроку,
На когось щоб не ткнути пальцем,
Назвавши ворогом, поганцем, —
Сама те саме виробляє,
За що когось неславить, лає;
А ледь в його шкуру влізе
Чи до його торкнеться кия —
Таким вовцюгою завие,
Що доброта, як фарба, злізе.
Чи ось вода одної річки —

Не скрізь однакі в неї звички:
Сумирно плине по рівнині,
В горах — здіймає хвилі пінні,
Страшенно приндиться, бушує
І каменисте дно свердлує.
В основі ж дій, речей, гримас —
Чий саме здійснюєш наказ.

Михал як тільки оженився,
Тоді ж від батька відділився,
Бо жить ніяково в тісняхі.
Пішов на річку, був на сплаві,
Два рази він ходив у Пруси¹⁰ —
Куди не траплять білоруси?
Але хотілось іншу справу,
І відвернувся він від сплаву;
До служби пнувся пригорнутись,
Бо дома ніде розвернутись.
Тож певний час у скромній ролі
Був при лісництві на контролі.
Старий лісничий своєрідно
Любив Михала як служаку:
Ганяв повсюди небораку,
Немов оту скотину бідну,
А на докори від Михала
Лісничий так казав, бувало:
— Хто дасть коню в сезон відпустку? —
І не давав Михалу спуску.
Михал йому робочих ставив
І сіножаттю часто правив,
Дивитись мав за панським статком,
А службу ніс — своїм порядком,
Бо що поробиш тут? Старався,
А в інше місце перебрався —
Йому лісничий геть віддячив:
У глушину послав собаку,
Де ліс один, хмизняк і поле,
Непоказне украй і голе.
Було земельки там волока,
І можна б міцно і глибоко
Пустить коріння в ґрунт, обжитись —
Було на чім розворушитись.
Але безгнійна, як толока,
Була та болісна волока,

Де ріс пирій, бо ґрунт піщаний,
І де спокійно під кущами
Зайці лежали; де ніколи
Соха землі не борознила.
Було тужливе і немиле
Здичавіле, пустинне поле.
Михал приїхав без нічого.
І ось живи тут, розживайся,
Хоч сам у ту соху впрягайся,
Впрягай і жінку на підмогу
З трьома малими хлоп'яками.
Але твердими став ногами
Михал на цій землі неплідній.
— Не плач, не будемо тут бідні;
Бог не покине, щось надбаєм,
Добра якогось дочекаєм, —
Так тішив він свою дружину, —
Освоїм пасмугу чужинну!
Землі — дивись — не вхопиш оком. —
За господарство, крок за кроком,
Михал одразу рвійно взявся:
Коня, корівку розстарався,
Завів свиней, дві-три овечки.
Тим часом з дому на підмогу,
Соху діставши десь убогу,
Антось приїхав і під гречку
Зорав із двійко моргів¹¹ пару,
Нараз додавши палу, жару.
Запахло свіжою ріллею,
Немов сам Бог тут над землею
Пройшов і глянув милостиво.
Антось завзято й терпеливо
Вкладав у землю дужі сили.
На Божий світ, немов з могили,
З землі спочатку делікатно,
А далі щіточкою вдатно
Дрібні висковзують зернятка.
Так у колисочці дитятко,
Коли вже трошки сили має,
Свою голівку піднімає
І... блима здивлено довкола, —
Отак і збіжжячко, що кволе,
До сонця тягнеться листками,
Як син до матінки руками.

Тим часом хлопці підросли
І старшим дома помагали.
Ось рік пройшов, минув і другий,
Сінця вкосили без напруги.
На полі вабно, ваговито
У ряд стояли кіпки жита,
Цим оздобляючи загони.
А на городі мак червоний,
Розкривши лагідні листочки,
З них ткав гарнесенькі віночки,
Квітчав голівку молоденьку,
Таку ж бо гожу, зелененьку.

Не раз, як висвітить погоду,
Михал, крокуючи з обходу, —
Хоч від утоми ниють ноги, —
Зверта зі звичної дороги
І робить гак. Ну де діватись,
Якщо кортить помилуватись
І яриною, і житами?
Іде, а легіт з колосками
Веде привітну розмову
І тішить душу лісникову.
Михал наблизиться, і стане,
І смугу житечка огляне
Та візьме в жменьку полеженьку
Іше неспілий і пустенький
Той колосочок, щось порадить,
Рукою лагідно погладить,
Немов синка свого малого,
В душі подякувавши Богу.

У тім кутку, глухім і дикім,
Старанням дядьковим великим,
Трудами, працею тяжкою
Все так змінилося навколо;
Все зацвіло, загомонило,
Немов небесна творча сила
Природу сплячу розбудила.
І тік повнішав тут щороку,
І багатів хлівець, нівроку,
І зайвий гріш почав водитись,
Було що їсти, чим покритись,
Був лад у хаті, що казати.

Вже з тим кутком жилась і мати,
Хоч сумувала в самотині;
А глеків цілий ряд на тині
Кивав на те, що господиня
Втяла, що дім — її твердиня
І що її так само справа
Велась упевнено і жваво,
Бо тут глеки іще й стояли
І переконливо мовляли,
Що молока було доволі.
В загоні, зробленім при полі,
Свиня розмірено стогнала,
Хоча хвороб вона й не знала;
Така була її натура:
Під стогін рило звисить хмуро,
Мовляв, їй тяжко в світі жити.
А пацючки, свинячі діти,
Всьому дивуючися втішно,
Довкіл порохкували смішно.
Ще гурт, оперений, крикливий, —
Курей десяток, півень-дивень
Попід тинами корм шукали;
Рябуха голосно квоктала,
Курчата ж дружною сім'єю
Слухняно бігали за нею.
Тут кожна річ оповідала,
Що в господарстві всі дільниці
Велися дійсно як годиться,
Все ширше коло заповняли...
Бувало, хмурою весною
Теплом повіє, тишиною,
І хмар свинцевих легіони
Впадуть, опустяться наниз,
І неба ясного прокіс
Засяє крізь тяжкі заслони,
І день тужливий, напівсонний
Оздобить сонця вогнепис,
І все навкіл повеселіє,
На хвилю стихнеться, замліє,
На все відбиток ляже згоди,
І зникнуть подихи негоди,
Земельці небо посміхнеться,
Зирнеш — і вже тобі здається,
Що холод зник, чекай погоди.

Але ж чи так воно? Зненацька
Борвій завіє розбишацький,
І даль в скорботному тумані
Всміхатись зовсім перестане,
І вже душа — мов зникає,
Чогось недоброго чекає.
Так і в житті: біжать години,
Лихі і радісні днини
Ідуть нестримною ходою.
Не встиг Михал з дітьми, жоною
І п'яти літ спізнать спокою —
Чутки тривожні стали братись,
Став натякати сам лісничий,
Мовляв, готуйся, робітничче,
В куток новий перебиратись.
І звістка ця всіх засмутила,
Охоту дбати всю відбила:
Роби, працєю, клади всю силу
У землю вже чужу, немилу,
Солоним потом обливайся;
Навів порядок — вибирайся
Та знов іди кудись у гості...
Ех ви, пани! Бракує злості!

V. ПЕРЕСЕЛЕННЯ

Чекав Михал весни нової,
Чекав з тривогою: весною
В лісництві йшла оруда хитра –
Службовців нижчих переходи.
Щорік гули чутки і зводи,
Та, як не думає макітра,
Нічого видумать не може;
Ніякий клопіт не поможе,
Коли лісничий в чім упреться.
– А може, якось перетреться,
І тут ще рік чи два пробудем, –
Собі не вірячи і людям,
Михал гадав і сумнівався,
Але зостатись сподівався.

Аж раз на сесії¹² Михала
Зайти лісничий зазиває.
“Ну, це щось, певно, означає”, –
У того думка проспівала.
Він в канцелярію заходить,
Очей з лісничого чекає,
Чогось важливого чекає.
– Ага, ти тут! Ну, чоловіче,
Збирай манатки і в Поріччя
Без зайвих слів перебирайся!
Перед Великоднем старайся
Туди, на місце, перебратись.
Живи там, нічого боятись. –
Михал і вкляк: – За що, паночку?
Та я ж піклююся, мов квочка.
Невже по службі провинився?
Чи пан на мене прогнівився?
Я ж не продав, не вкрав нічого...
Скажи, паночку, ради Бога,

За що нас пан переміщає? –
Лісничий строго позирає.
– Мені дбайник там добрий треба,
А не гультяй і не загреба;
Лісник, як ти, на працю скорий,
А не п'яниця і не хворий.
Поріччя – місце непогане,
І поле там не барахляне,
Хоч менш його, зате, брат, паша!
Тож буде хліб тобі і каша.
Доки єсть я, і ти не згинеш,
Сім'ї своєї ти ж не кинеш –
Куди ти дінешся? Тримайся,
Живи і з Богом розживайся. –
Пішов Михал наш у задумі
Та мимохідь до тітки Хруми
Заглянув з горя хакнуть чарку,
Щоб голові його на карку
Було упевненіш триматись...
– І що за страх перебиратись? –
Михал від Хруми виходжає. –
Мене лісничий поважає!..
А місце й правда що неголе...

“І ге-е-ей, ти наша злая до-о-оле!” –
Михась у лісі пісню тягне,
У такт рушницею тусає,
Назад, вперед її метляє,
Дійти хутчій додому прагне,
Бо новина така важлива.
Іде він хутко і сміливо,
Не боячися за горілку,
Бо як вважати за помилку
Оте, що чарку перекинув!
І на Михала жаль нахлинув,
І сум раптовий нав'язався,
А тут і злитись він узався...
На кого? За що? – і не знає,
А може, злістю набрякає,
Щоб дома жінка не кричала,
Тим більш – потроху виглядала
Його садиба з-за кургана,
І трохи муляла догана.

Михал ввійшов не зразу в хату:
Біля хлівця перш потинявся
І на свиню там приглядався:
Чи хутко будуть поросята?
На тік опісля він заходить,
З Антосем бесіду заводить
І звідти вже, рівніш, належно,
Іде до хати обережно.
Та як би батько не старався,
Легенько все ж таки хитався.
Антосю ясна ця прикмета:
“Пливе, мов панова карета!”
І ледь од сміху не качався.
А щоб повірити примусить,
Що він горілки і не нюхав,
В садок зайшов і бджіл послухав,
А в сінцях став собаку тузить,
Що кепсько дім вночі пильнує,
Що мало бреше, слабо чує,
Зайців не ловить, не ганяє
І лиш одне, паскудник, знає:
Аби у хату як забратись.
– Вже на той світ пора збиратись!
Геть, недотепа, вовча радість!
Надвір брехати, псяча шкапа!
У, горшколиз, чортяча храпа! –
І, на собаку накричавши,
Рушницю вільно з пліч знімає
І на гвіздок її чіпляє,
У хату входить, торбу знявши,
Спроквола сів, говорить мало,
Щоб жінка враз не розпізнала,
Бо тільки скаже зайве слово –
Пропала хитрість, і готово!
– І де оце ти налупився,
Щоб ти смоли уже напився!
Ох і натура! – жінка лає.
А він сміється, не зважає.
– Нема йому гріха, ні посту!
Хоч в ополонку кидай з мосту!
– А в піст, скажи, сваритись можна,
Коли ти вже така набожна? –
Михал у жінки запитався. –
Або я п'яний чи валявся?..

Тож і не гримай, і не лайся!
В дорогу краще он збирайся!
— В яку дорогу? Що верзеш ти?
Проциндрив розум весь до решти? —
Жона в сум'ятті вже питає
І тон сердитий свій міняє,
Бо їй у голосі Михала
Почулась правда, що лякала;
І діти сіли біля тата,
Якраз ввійшов і дядько в хату.
— Ось так, Антоне, треба їхать,
Шпурляють нас, мов сіна віхоть.
— Куди? — В Поріччя, у болото!..
— А щоб ти скисло! От бридота!
Ту глушину і чорт минає! —
Антось Поріччя проклинає.
Зітхнула тяжко-тяжко мати,
І хату сум став заповняти,
Немов з усіх кутків і щілин,
З усіх ледь-ледь помітних звивин
Сюди біда понаповзала
І так огидно позирала
І на малих, і на великих,
Безжальна, злісна, без'язика,
Створивши вмить зніяковіння.
І змовкли в хаті всі, мов тіні.
Знічев'я мати аж присіла —
Так новина ця обпалила!
Ну як же так, ледь обжилися,
На ноги трохи піднялися;
Пожити б тут хоч рік ще тихо,
Але найгірше в цьому лихо —
Збирай знов дріб'язок, трясися
По вибоях з добром, сім'єю, —
А навесні ж грязюки, глюю!..
— Де наше, брат, не пропадає! —
Михал говірку починає. —
Чи тільки й світу, що в віконці
Або води — що в ополонці?
Там жити будемо так само;
Там не найгірша, брате, яма.
Та й сінокіс тут де? За світом?
А там близенько, біля дому —
Мені Поріччя те знайоме!

Мов у вінку постала хата,
Грибів і ягід – страх багато!..
Там вигод більше, чоловіче!
– Поїдьмо, таточко, в Поріччя!
А скільки зелені там літом!
Ось де грибів поназбираю!
Їх брати ой охоту маю! –
Костусь у захваті аж скаче,
А мати з горя ледь не плаче.
– Нехай згорять вони з грибами!
Чи будем з хлібом за губами? –
Антось питає вже сердито. –
А скільки там посієм жита?
Землі ж – клаптина, сльози чисті.
Попробуй сядь на цьому місці..
– А де ти дінешся? І сядеш!
Нічого, брате, не порадиш.
– Йому, як випив, горя мало! –
На батька мати знов напала.
– Мені що ж, солодко, гадаєш?
Але погоджуватись маєш.
З лісничим споритися – горе,
Роби все те, що він говорить.
А ні – бувай: із листу гусінь,
А п'ять на лист, бо хліба кусень
Нелегко, брате, всім дається.
Тож голим лист не зостається:
Не буде нас – там сяде другий.
Де є пани, знайдуться й слуги,
Не дивлячися на вигоди.
– Воно ж то так, та праці шкода,
Яку ми тут переробили;
Так добре землю угноїли.
Але ж на кого працювали?
Кому садибу готували?
Так, дідьку лисому з болота.
Припре сюди якась голота,
Готовим щоби користатись
І на тобі щоб наживатись.
Не тільки “дякую” не скаже,
А дулю в ніс тобі покаже.
– Ну що подієш, як – неволя,
Як отака спада нам доля?

На третій день прийшли підводи.
Всі родаки поприїжджали
І двір возами повставляли,
Немов приїхали в колоди¹³, —
Помітно збуджені і раді.
Тут панувало скрізь безладдя.
Так, переїзд — це біль і змора...
Була відчинена комора
І сіни настіж. Як попало
Добро лежало і стояло.
Все здерте, висмикнуте, рване:
З діжками кришки до паркана
На час короткий прихилились;
Горшки, дзбани між них тулились,
І три цеберки там стояли,
Черги покірненько чекали.
І тут же збоку, наче п'яний,
Уткнувся вулик дерев'яний;
Верстат порубаний, сконаний,
На дрова кинутий, валявся;
А на вірьовці міх гойдався,
Старий і рапавий од гною,
Забутий ще перед весною.
Спустила хата, стіни, лави —
Все вигляд мало нецікавий:
Все порозкидано недбало,
Все не на місці, як бувало;
Здавалося — не та і хата.
Кочерги, вила і лопата
Тепер в однім кутку стояли,
І цвяхи тут і там стирчали
По стінах всюди, мов щетина.
Снували діти і мужчини,
З сіней, з комори скарб стягали
І на вози його складали.
А мати скриню пакувала,
Дрібниці різні підбирала.
Всі метушились, щось хапали,
Немов мурашник розкопали —
Така довкіл була тривога.
Кути зчищали до нічого
І забирали все до нитки.
Підводи пухли від пожитків.

А як складатись завершили,
Всі їсти в хату заспішили.
Між голих стін, брудних, оббитих,
Таких понурих, сумовитих,
Зостався стіл один смолистий –
Аби в останній раз накритись,
Чоловікам дати притулитись,
На коротенький час присісти
І випити чарчину-другу
За долю світлу, без наруги.

Тут був Базиль, Антось Тетянин,
Карусь Дивак (він між парканин
Сховав трійню¹⁴, рогач, дві осі,
Таємно взявши від Антося),
Іще Карусь, Павлюк Куртатий,
Стецько, Казюк Скоробагатий
Та брат Михала і Антося –
Мужчин багацько тут стяглося.
Чарки пустилися по колу,
Збудивши бесіду некволу.
І от Антось уже сміється
Своїм дрібним розкутим сміхом,
Аж голова з ясным огріхом,
З волосся рештками, трясеться.
– Ану, Ганнусю, збадьорися!
Ось випий чарку й не журися,
Хай Бог пошле життя новеньке.
– Ну, будьмо дужі, здоровенькі!
– Е, так не гоже. Випий чисто!
Кинь, не поводься, мов невіста! –
Чоловіки всі тут шосили
Так наполегливо насіли,
Що Ганна тричі прихилає
Та чарку всю й опорожняє.
– Оце по-людськи, молодчина,
Хай добра випаде часина!
– Ой, буду п'яна – так діймає!
– Кісток горілка не зламає! –
Кричить Базиль. – Здоров будь, Павле! –
І, мов пожежу гасить притьма,
Переверта чарчину миттю,
У рот щось кидає чимале
Та так жує, що вуха грають.

Даремно й інші час не гають.
Чарки хуленько допивають,
Добра господарям жадають,
Життя в любові та пошані
І тиснуть руки на прощання.

Карусь Дивак в той час трудився:
З трійнею, осями носився,
У віз їх глибше запаковував,
Всередину рогач засовував
І накривав його од світу,
Михал щоб раптом не помітив.
І воза в кут він заганяє,
Позаду валки потрапляє.

Чоловіки всі вийшли з хати.
— Ану, давай, Скоробагатий! —
Сказав Базиль своєму сусіду. —
Я за тобою, брат, поїду. —
І ряд важких возів од ґанку
Поволі рушив за ділянку
І в ліс дорогою глухою
Потягся мірно чередою.
І тяжко-тяжко Ганні стало,
Неначе в грудях щось опало,
І серце жалем заболіло,
І вже тут стало так неміло,
Що все терпіння де й поділось,
І бігти звідси в світ хотілось,
Абикудись від стін цих голих,
Кутків сумних і прохололих...
Вже кінь запряжений чекає,
Б'є діл копитом нетерпляче.
Тим часом мати ледь не плаче,
Обряд дідів своїх справляє:
Кладе шматочок хліба з сіллю
Під кут начільний... у безсиллі,
Востанне дивиться на хату,
Де безліч дріб'язку на страту
Пішло в часину перебору.
— Егей-но, мати, ти там скоро? —
Михал з двора її гукає;
І мати хату покидає,
Бо вже несила більш терпіти...

І хреститься, й сіда, де діти,
Де малюки уже сиділи
І скарб лежав, котрий дорожчий.
Олесь і Владьо, старший хлопчик,
Податись пішки захотіли
І з дядьком лісом гнали статки.
Востаннє їх спустіла хатка
З-за груш високих промайнула
Та й за узгірочок пірнула;
І тільки комин ще тужливо
Виднів над дахом сиротливо;
Криниці тичка трохи збоку
Теж виділялася високо;
І клуня сумно позирала,
Неначе поглядом питала:
“Куди вони всі виїжджають?
Чому самих нас покидають?”

VI. БІЛЯ ЗЕМЛЯНКИ

Я надзвичайно радий буду,
Коли мої рідненькі люди
В душі у вас хоч на часинку
Знайти спроможуться зупинку.
Життя їх, правда, нецікаве,
Про них ніде не ходить слава,
Про них історій не складають,
Пісень тим більше не співають,
Опріч вітрів, що тоскно в тині
Гудуть узимку в самотині,
Холодний сніг несуть-здирають,
Байки убогим повідають
Про долю їх, життя немиле
І плачуть-стогнуть край могили,
Де їхні кості-прахи тліють –
Самі вітри їх пожаліють.
Але не кожний втямить мови
І жалю вітру між будови:
Чого він жалісно співає,
Кому пісні сумні складає?
І батька скоро син забуде –
Така коротка пам'ять всюди
Про люд простий. Уболіваю,
Що бідним доля випадає
Пройти свій шлях, промарнуватись
І невідомими зостатись,
Навік забутими усіми –
Що свояками, що чужими.
І я завжди в гіркому стані,
Коли побачу на кургані
Під сірим знаком дерев'яним
Притулок вічний селянина.
Стоїть там хрестик-сиротина,
Сивеньким мохом весь убраний,

Рушник на ньому домотканий.
Питаю: хто тут спочиває?
Дівчина, може, молодая
У розквіті краси і сили
Зійшла завчасу до могили?
Чи гідний хлопець-козачина?
Мовчить могила селянина.
Хто тут похований — не знаю
І сум тяжкий у серці маю.
А тут лягли в лиху годину
Надії, радощі людини
І горе сховане, недоля —
Життя сумотне, невідоме.
Непоказні мої знайомі,
Нічим не славні, невідомі,
Усі прості та вайлуваті,
Хоча по-своєму й завзяті,
Та їх завзятими не кличуть.
Живуть, терпляче долю смичуть
І хрест несуть мужичий тихо,
Добра не бачачи з-за лиха.

А що робити? Сам би радий
Не знати кривди я і зради,
Що люд простий вчува віками
Своїми власними горбами.
Та правду зроду не сховаєш,
Її, гірку, не ошукаєш.
І крий нас Боже це робити!
Я звик святою дорожити,
Навчав і батько правді змалу,
Отож-бо з нею рушим далі.

Дня доброго, нова місцино!
Зустрінь же нас, як мати сина
Опісля довгої розлуки,
І розпростор привітно руки
Тим, хто, збідований в неволі,
Прийшов знайти незлої долі;
Зирни сяйливим оком ласки,
Овій крилом ясної казки,
Щоб і нова життя дорога
Була щаслива якомога;

Озброй надіями нам груди,
Бо ми твої, земелько, люди!

На перший погляд нецікаво
Оте Поріччя виглядало,
І сумом серце колихала
Старих беріз печальна млава,
Що на болоті між лісами
Шуміла голими верхами.
Все тут розкидане, незнане,
Усе німе; кінці паркана
З трухлявих шул повиїжджали,
Тріски скрізь купами лежали,
По всім дворі валялось сміття;
Старий хлівець — без підворіття,
У клуні стрішка посивіла,
Покрилась мохом, обіпріла,
Подвір'я, хата — все дочиста
Мовляло ясно, голосисто
Про непорядок, запустіння,
Про господарське несумління.
Сльозами мати залилася —
Такою ямою здалася
Стара хатина в три віконця!
Поріг вона переступила —
О Боже правий, як неміло!
Чи хоч коли бува тут сонце?
Незатишні, похмурі доли...
В болоті-бруді все довкола:
І стемя, й піч, і стіни, й лави.
І дух прокислий, дух трухлявий
З усіх кутків дихнув сердито.
Долівка — ямками побита.
Було помітно: животіли
Непевні люди тут, не дбали,
Ніколи бруду не змивали,
Порядку мати не хотіли,
Жили по-свинськи, дикунами
І в добрій згоді з тарганями.

Весна була ще на почині,
Але сніги вже розтавали,
І дружно в полі джеркотали
Струмки, потоки і в долини

Водичку всю свою зливали,
Від сну гаї, ліси будили
Та людям душу веселили.
Усе потрошку оживало:
На гілці брунька підросала,
В собі листочечок тендітний,
Пахучий, світлий і привітний,
На добрім сонці милувала.
Старі хвоїни і ялини,
Тривкі розвівши галузини,
Дивились ніжно, невідривно,
Як їх нащадки згідно, рівно
Навкіл стояли чередою,
Тяглись до сонця головою.
В гаях, лісах дрозди співали;
Чайки скрізь голос подавали,
А в небі вдень і вечорами
Живими, рівними шнурами
Клини летіли журавлині
І мертві з осені долини
Своїм дзвінким будили криком,
Немов привітним цим курликом
Вітали багна рідні з лету,
Де верби, лози, очерети.
І на душі вмить веселіло,
І серце радості хотіло,
А думи тихі, мрії-мари
На душу клали дивні чари.
Хогілось жити, вшир роздатись,
За ліпшу долю позмагатись;
Здіймались груди: чулись сили,
І Божий світ здавався милий.

Помалу, звільна і Поріччя
Набрало стерпного обличчя,
Зживались з місцем, обвикали,
Старе гніздечко забували,
І через тиждень-два, не більше,
Вже виглядали веселіше
Будівлі ветхі біля хати,
Яких тепер і не пізнати.
Оглянув їх Антось, підправив
І стовпчики нові поставив
У тин підгнилий; хлам зібрали,

Шибки у вікна повставляли,
Бо не любили непорядку,
І почали життя спочатку.

Та через рік – біда: весною
Згоріла хата свічиною,
А в ній всі речі ужиткові.
Пожежа пихнула раптово,
Хоча були на те причини...
Як на біду, пішли мужчини,
І Владя з ними... Всі – із хати:
Один у ліс, той до відбору¹⁵,
А третій вибрався в ту пору
Колишню пасіку орати;
То що ж могла з дітьми малими
Подіять жінка того менту?
І все згоріло, все дощенту,
Пропало марно в чорнім димі.
Так горювала господиня...
Ще б пак! Її згоріла скриня
Із посагом, усе до нитки,
Пропали всі хустини, світка,
Згоріли кросна, ряд богів
І грошей сорок сім рублів.
Костусь пожежі не злякався
І сміло з вогнищем змагався:
В кишені пхав горох вцілілий,
Коли одєжини горіли,
І з ним довгенько він носився,
Аж поки зруб не повалився.
Біда, хоч плач, і де діватись?
Куди від холоду ховатись?
І мати з дітками малими
Жила два тижні – між чужими...
На згарищі ж, хоч тимчасово,
Нова з'явилася будова –
Землянка-будочка маленька,
В одне віконечко, кривенька,
Та добре й так, аби накрито.

Тим часом сонце йшло на літо,
Тож якимось легше почувались,
Хоч дуже з горем пізнавались.
Біля землянки вдень привітно

Багаття тліло ледь примітно,
Аби не гасло. Вечорами
Товклася мати тут з горшками,
Сім'ї вечерю готувала,
Тоді землянка оживала:
Сміялись діти, метушились,
Як риба в торбі, ворушились,
Гілки і трісочки стягали
І їх на вогнище скидали.
Шугало полум'я поривно,
Немов чогось кому сміялось,
І то свавільно вгору рвалось,
То розстиалося покірно.
А вітер, злодій, справу знає:
З-за хатки хитро налітає,
В багаття раптом увірветься;
Вогонь туди-сюди хитнеться
І димом вітер відбиває,
Немов тих жартів не приймає.
Та вже надворі вечоріє
І нічка близько, морок спіє,
І змінює вогонь свій колір —
На яро-жовтий, веселковий...
Змовкають птахи в темнім лісі;
“Баранчик божий”¹⁶ в небо знісся,
Тужливо мека над болотом,
Немов розшукує кого там,
І це розпачливе гукання
У тиші-спокої смеркання
На серці жалем віддається,
Журбою прямо в душу ллється
І різні марення наводить.
І думка виникне — проходить,
Мов ті хмаринки навзаході,
Що без сліда, неначе тіні,
В задумі тануть, безгомінні...
Безмовно-тихе все в природі!
По праці тихо спочивають
Дорослі — в хаті, як належить,
Або ж у клуні десь, в одежі, —
Короткі нічки просипають.
І ось, бувало, вечорами
Любили край вогню в знетямі
Костусь з Олесем загулятиєсь.

А як уже почне смеркатись
І зорі в небі заморгають,
Страхи їх брати починають.
Тоді брати рядком сідають
І головами припадають...
Та визнать страх ніхто не хоче.
— Олесю! Чуєш, як регоче
В березняку “баранчик божий”?
А знаєш, братику, з чим схожий
Той регіток? Мені здається,
Ангось Тетянин так сміється! —
І хлопці теж зареготали,
Та миттю сміх і обірвали:
Навкруг було все так спокійно,
Що сміх отой таки надмірно
У спокій ночі уривався
І диким їм самим здавався.
Мовчать вони. Вогонь палає,
Окіл же темрява бує,
Пильнує плямину вогнисту,
Яскраву нірку золотисту,
Вогнем просвердлену. Чатує,
Щоб знищити. Вогонь лютує,
Пітьмі ніяк не піддається;
Буває, полум’я прорветься,
І тьма сердито відсахнеться,
Відскочить далі на півкроку.
Вогонь блищить, як вовче око.
Цурки поволі догоряють,
І тихо іскорки злітають,
Згасають хутко і навічно.
Вже пізній час, глибока нічка,
Сидять хлопчата мовчазливо,
Навкіл поглядають лякливо.
В уяві їх палкій, невпинній,
Затканій жаху павутинням,
Встають нічні страхи, примари
І звуки чуються, мов чвари
Чарівника і чарівниці,
І лопіт крилами нічниці.
І кожен куц їм “діда” родить,
Того, що всюди лазить, ходить
З мішком і ключкою товстою,
З конопляною бородою,

Іде і діток забирає,
Слід бороною замітає.
На фоні неба ліс жахливий
Стоїть затятий, нерухливий.
Що він в собі тепер ховає?
Снується нечисть там, шугає,
Мертвяк під деревом усівся,
Очиськами у них упився
І зараз мертвою рукою
Почне хрестить перед собою,
Щоб рух відняти в них і силу,
Щоб зтягнути їх в могилу.
Там ходить грізний вовк-звіряка,
Розбійник крадеться, бурлака,
Із кров'ю вкритою рукою,
З тяжкою злою булавою.
Скажений бігає, лякає,
Кого зустріне — всіх кусає...
— Ну, що, Костусю, чи злякався?
Куди так пильно подивлявся?! —
Олесь тихесенько питає
І руку брата не пускає.
— Чи видно що? — Ні, так, нічого! —
Костусь говорить, а в самого
На лоб кучомка наповзає...
— Мо', брате, підемо? — шепоче.
Олесь погодився охоче.
І руки хлопчики змикають,
В землянку стрімголов тікають.

VII. ДЯДЬКО-КУХАР

Наш дядько, милий наш Антоній,
В дитячій часто був полоні;
Ото гуртом його обсядуть
І час його робочий крадуть;
Носи “котла”¹⁷, бав їх казками,
На луг йди з ними за квітками,
Відповідай на запитання,
Тлумач ти їм без заїкання:
Відкіль, де з чого що береться,
Як це чи те, оте он зветься,
Чом саме так, а не інакше?
Йшло з дядьком все дитинство наше.
Він вчив нас, був суддею вдалим;
Коли дітиська, випадало,
Щось не поділять чи поб’ються,
До кого ж їм тоді звернуться,
Як не до дядька, до Антося?
Ой славно з дядьком їм жилося!
Іще відзначте, що з малими
Він розмовляв, як зі старими,
І радився, і сперечався —
Як рівний з рівними тримався!
Якщо ж з ним хто коли не зладить,
То дядько тільки вус погладить,
Але не скаже анічого,
Бо знав, дойняти як малого, —
До того звернеться, з ким в згоді:
— Коли такий він, ну, то годі! —
І дядько змовкне, почекає,
Капшук дістане і запалить,
Зіщулить очі, затуманить,
Неначе в пам’яті не має
Того, що з хлопцем посварився.
— А як там наш овес вродився?

Сходить би в Липове зирнути! –
І як же дітям не збагнути,
Що та говірка означає,
Куди вудки він закидає?
Піти з ним в Липове! О Боже!
Хто перед цим устоять зможе?
Та це ж, панове, свято! Линьмо!
А злість і норови – покиньмо!
І тут м'яким стає поганій –
Хоч ти клади його до рани.
Лише візьми його з собою,
Усюди піде за тобою,
І все дарує, все забуде,
На дядька злитись більш не буде.
А чим же в Липовім так мило?
Чим так дітей воно манило?
І що ж за Липове, їй-право?
Це – просто поле величаве
Серед лісів, як кинуть оком;
На тім просторі на широкім
Могучо ниви красували,
А в них мільйони фарб сіяли,
Немовби ті у небі зорі;
Лужки, стежки, горби, розори,
Купки ялинок молодії,
Де скрізь метелики златії
На сонці крильцями блищали,
Жучки і коники тріщали,
В загальний дзвін і свій вливали.
Були там пасіки. Весною
Тут люди ближчі з гомоною
Ділянки лісу корчували
І на третяк¹⁸ їх засівали –
Копу¹⁹ до скарбу²⁰, дві додому..
Ну як тут втриматись малому,
Тому, хто з дядьком посварився?
Звичайно, з дядьком він мирився.

А підеш в Липове лісами –
Напевно, стрінешся з лосями,
І зайця, й білочку побачиш,
І вовчі лігвища відзначиш
Посеред хащ між сосняками,

І “чортів камінь”, що віками
Над Озерком лежить, мов хата...
Всіляких див там забагато!
А дядько все тобі покаже,
Цікавість всю твою розв’яже.
Ось головну мету вже видно.
До тітки! – крок від поворотки –
Заглянемо на час короткий.
Тересою та звалась тітка.
Вона так тепло зустрічала
І надто ж добре частувала:
Спече цілків²¹ дві сковорідки,
І так, бувало, наїсися,
Що хоч на пупику крутися;
Тягнуло в гості всіх до тітки:
Ой нагодує на дорогу! –
Було що їсти, слава Богу!

О, дядько досить знав такого,
Дійнять щоб неслуха малого!
Йти по гриби, або по рибу,
Або в покинуту садибу
Чи в млин змолоти пшеничину –
Все те цікавило хлопчину,
Міцненько вабило, проймало
І як рукою гнів здіймало.
А дядько був мастак на штуки
І був механік на всі руки:
Ізладить дудку-веселинку,
Змалое дуба чи ялинку,
Ще й гожу вимайструє цяцьку
Чи в Свержні купить чудернацьку...
Тож і не диво, що любили,
Що на руках його носили.
А живучи біля землянки,
Поміж лісів, серед полянки,
Іще міцніш вони здружились,
Один до другого хилились.
– Ану, бенкет собі влаштуймо,
Хоч на цікавість покуштуймо,
Чи сік смачненький тута, чистий?
Чи з хлібом можна його їсти?
– А дядечку! А золотенький!

Здобудь нам соку, дорогенький!
— Візьми, візьми мене з собою! —
Тут біля дядька чередою
Взялась дівта скакати, пхатись.
А дядько мовчки став збиратись:
Дістав сокирку і сверделик,
Під пахву цурку ткнув дебелу
На жолобки і на підставки
Та витяг два дзбанки з-під лавки.
— Ну, хто зі мною йде? Хутенько!
— Я!
— Я!
— І я! — кричить маленьке
Дівча з найменням Михалинка.
— Куди тобі? Ото скакуха!
Залізь на піч і спи, як муха! —
Напали хлопці на дівчійку;
Та в сльози — більших не побачиш.
— Ну, стихни, цить! Чого ти плачеш? —
Антось племінницю втішає,
Їй ніс полою витирає.
— Нехай іде! А вам — догана:
З дівчам поводитесь погано, —
Говорить дядько, брови хмуристь
І старшуків легенько журисть.
Тоді і хлопці тон міняють;
Ідуть у ліс, кричать, гукають...
Як в зливу, вибігши з оселі,
Всі задоволені, веселі —
А дядько спереду крокує,
Березу добру підбирає:
Рости в бору береза має;
Щоб сік солодкий був, міркує,
Щоб краплі з неї з біб сочились.
Якраз таку знайшли, спинились.
Ось тесонув Антось березу
(Хрумтіло кору гостре лезо),
Просік діру, лотік приправив,
А дзбанок під лотік поставив.
І сік сльозиною закапав,
Мов град, у дзбанка дно заляпав,
І защеміло, як од згуби:
Здавались ранами заруби, —

Полився сік з них заповітний,
Що покидав оземок рідний.

Як бачу день той. Вечоріло,
Зайшло вже сонечко, темніло,
Багаття діти розкладали,
Тріски, ломачини збирали,
І дядько тут же, роздягнувшись,
Сидів навпочіпки, зігнувшись.
А поруч миска і горщисько,
Картоплі кошик; тут же близько
Стояв і дзбан біля дровини,
Закопаний до половини,
Кружалечком якимсь накритий.
— Олеську! Збігай, принеси ти,
Там на печі, побачиш, тертка,
Та ворущися, хлопче, вертко! —
І небожата не дрімали,
За дядьком пильно слідкували,
Як він, рукава закасавши,
По тертці шаркав, шапку знявши.
І кожен легко б догадався,
Що тут секрет якийсь ховався,
Поміркувавши... як цікава
Була оця для хлопців справа
І як їх дядечко старався.
А хто пильніший, той збагнув би,
Що галушки він робить з бульби,
І має дядько добре дбати,
Щоб не по-бабськи зготувати.
Бо що жінки? Ото як вміють,
По-іншому не розуміють;
Які не дай ти їм поради,
Намарно все — не буде ради:
Робитимуть, як і робили,
Коли пішком під стіл ходили.
Однак він утре їм носа,
Істотам тим довговолосим,
Коли як слід погосподарить
Та галушки із соком зварить!
Ось буде штука вам так штука!
Для цього — спроба і наука!
А сік набіг свіженький, хвацький,

Такий солодкий, розбишацький!
Він головною був виною
Того, що пізньою порою
Сиділи діти чередою,
Очей із дядька не спускали
І страви дивної чекали.
— Ех, — цмокав дядько, — наймося! —
Зирнули хлопці на Антося
І слину зладнано ковтнули;
Повітря носом затягнули.
— Ну, що ж ви руки поскладали?
Тріски в багаття підкидали б,
А то потухне зараз! Живо! —
Дивились хлопці, мов на диво,
Як галушки Антось із тіста
Качав моторно, бадьористо.
А казанок, мов пан пузатий,
Кипить, пихтить, шумить завзято,
Бо не з водою він, а з соком.
Тож справа йде, мов ненароком.
Тримайся, брате! Дядько зирка:
Ледь бульбашок знялося кілька —
В казан він зразу став потрошку
Ті галушки вкидати з ложки;
Укине ложку, помішає
Та й другу знову набирає.
А хлопці навіть повставали,
В казан очиська повстромляли —
І нічирк, не кліпнуть оком:
Смачні пак галушки із соком!
— Ну, дядьку, певно, вже готові? —
Із нетерпінням Кость промовив.
— Який ти, хлопче, нетерплячко,
Нехай тебе затопче качка! —
Антось приструнює хлопчинку. —
Нехай поваряться часинку,
Щоб соком кожна пройнялася,
Тоді, брат, — ех! Лише тримайся! —
І кухар цмокає завзято;
Тож знов очікують хлоп'ята...
Ось галушки Антось поволі
Міша, підвівшись. — Ну, доволі! —
Сказав Антось, і всі зітхнули,

Мов гору їм з плечей зіпхнули,
До дядька ближче підступились.
— Здається, вже переварились, —
Олесь зазначив полохливо.
— Та ні, — говорить Кость, — на диво! —
Тямкий наш дядько-незворушко...
Дивись, оно яка галушка!
А брате мій, — мов балабешка,
Немов чиряк, що у Демелки! —
І — ха-ха-ха! — зареготали.
— А щоб ви, глумці, не діждали! —
Говорить дядько, сам сміється,
Аж ложка у руці трясеться. —
Ну, язики порозпускали!
Ось не одержите й нюхнути! —
І на галушку взявся дути,
Щоб куштувати стало вільно,
А потім в рот несе повільно.
Завмерли хлопці, ані звуку:
Мабуть, кінчаються їх муки;
На дядька дивляться, чекають
І в дядька поглядом питають:
“Ну як? Смачна? Солодкувата?”
Галушку в зуби, як в лещата,
Затиснув дядько і губами
Ворушить часто, як без тями
Зайча кумедне, що капусту
Жує, смакуючи, із хрустом.
Поцмокав дядько, усміхнувся,
Зирнув на хлопців, одвернувся
І, анічого не сказавши,
Як плюне, перш пережувавши!
Як стусоне казан ногою!
І так обтерся він рукою,
Що губи й ніс почервоніли
І вуса аж затріскотіли.
А хлопці, збиті з пантелику,
В завзятті й страсі якось дико
На дядька-кухаря зорили,
Ну просто разом остовпіли.
Смішний був дядько в ту хвилину,
Тримавши ложку і дрючину,
Якою він тріски ворочав.

І тут Олесь як зарегоче!
За ним і цей, і той зачмихав.
Таких було тут жартів, сміху,
Що всіх трясло і колотило,
І дядька сміхом захопило.
– Ну, дядьку, як на смак, признайся?
– Паскудство, брат, і не питайся!

VIII. СМЕРТЬ ЛІСНИЧОГО

— Михал! Михале! Га, Михале! —
Хтось звав тривожно і тривало
Знадвору ранньою порою
І торохтів у скло рукою. —
Вставай, Михале, одягайся!
— А хто там? — Я! Хутчій збирайся:
Помер лісничий наш! — О Боже! —
Михал підскачів. — Буть не може!
Ніхто й подумати не міг би —
Вже ж став очунювати ніби... —
Повірить тяжко цій химері,
Але ж об'їждчик, пан Ксаверій,
Приніс цю звістку домовинну!
— Нехай пан зайде на хвилину! —
Сказав Михал, відкривши двері.
Через поріг ступив Ксаверій,
Ввійшов у хатку — і спинився,
І приголомшено дивився,
Бо дальш не ступиш ні на крок:
Не хатка — курячий куток,
Де не сподобалось би й курці —
Як у тісній собачій будці.
— Де-небудь, прошу вас, сідайте!..
Ех, хата наша, вибачайте... —
Михал колодку підставляє.
Зітхнув Ксаверій і сідає.
То чоловік був старкуватий.
— Ох, мій ти Боже! Хто ж міг знати?
Не був же він такий би й хворий.
Ще не давніш як позавчора
Ми розмовляли, він сміявся,
Про те, про се мене питався, —
Михал говорить і зітхає.
— Ех, брате... смерть не розбирає

Й не дивиться нікому в зуби:
Змією, брате, із-під зрубу
Своє зненацьке всадить жало...
Чи ти багато жив, чи мало,
Чи ти багатий, чи ти бідний,
Чи ненаситний і негідний.
Живем, клопочемся, страждаєм,
Та всі урешті повмираєм,
Погасне світло мрій, здобутків, —
Сказав Ксаверій в тихім смутку.
— Це так, для смерті-ненажери
Вже зготовлені папери
До часу нашого сконання
Рукою Божого послання.
І ходить смерть, як тінь погана, —
Крізь сльози витиснула Ганна...
— Ну, я готовий! — Тож ходімо,
По втраті нашій потужімо.

Михал з прихідцем вийшли з хати.
Вже зачиналося світати.
В ранковій тиші якось різко
Кричали гуси на узліску,
Безладним хором герготали,
Качки шумливо пролітали
І чайок плач з-за річки линув.
Тетеруки десь у ліщині
Вже починали свої токи
І схід вітали вогнеокий,
Вітали щиро в гамі-шумі.
Михал з Ксаверієм в задумі
Йдуть мовчки лісом гамірливим,
І тільки часом співчутливо
Слівця роняють два служаки.
— Нема вже пана-небораки! —
Михал говорить. — Так, нема.
Живи тепер, вдово, сама, —
Сказав своє Ксаверій слово.
— Тепер чекайте змін, панове,
Нові посиплються порядки, —
Михал виказує здогадки.
— Аякже! Певно, буча буде.
По-іншому не можуть люди! —
Зітхнув Ксаверій. — Шкода пана!

Сердега... вибрався зарано!
На вигляд справді ж бо здоровий –
Ще ж був неначе дуб з діброви...
Йому пожити більше б треба,
Душі його дай спокій, небо. –
Так гомоніли і стежками
Йшли прямо: лугом, хвойниками –
Неспішно тупали, впівсили,
Ішли, небіжчика хвалили,
Людину добру, служку князя,
Як роблять всі в такому разі.
– Не кепський був: і розпитає
(Хай зі святими спочиває),
Як ти живеш, що чужно-видно,
Чи відпочив, – мов батько рідний,
Але, сказати, ще й не всякий!
А щось притягнеш – без подяки
Вже не відпустить і заплатить,
А на дурницю не поквапить.
– Була людина справедлива,
І не пихата, і правдива! –
Ксаверій ствердливо киває.
На тому бесіда стихає.
Крокують мовчки; у журливі
Думки поглиблений з них кожний.
“Так. У лісництві – кут порожній,
Куток багатий і вабливий,
Не запусує, не зачахне,
Панів до себе він притягне,
Як риб горох, що в річці плине,
І кожен в замку службу кине,
Сюди помчиться без замішки,
Там не затримається й трішки,
За милу душу причухрає, –
Михал про себе розважає. –
Та хто ж відхопить пост принадний?
Воно-то правда: в панській звабі
Не передбачиться нестачі,
Але ж біда – один ледачий,
Без клепки другий, той – злобивий,
Безжалісний, несправедливий...
Як ось, наприклад, Тобартовський
Або підловчий, пан Біловський.
Призначать ось такого здиря –

Повисмика тебе до пірця.
Ні, по добру не всяк ведеться,
Добро крихке і легко б'ється:
Не так торкни його руками —
І залишишся з черепками,
А лихо прийде без підмоги,
Бо лиху — зглажені дороги
І скрізь стежки йому відкриті:
Прямі й кружні — усі на світі,
Не обмине воно нікого”.

Так смерть лісного старого
Михала вразно сколихнула,
Все шкереберть перевернула.
І над усе тоді Михала
Така знов думка осіяла:
Придбати землю, власний кут,
Щоб з панських виборсатись пут,
І там зажити по-новому:
Своя земля — основа в цьому!

Вставало сонечко з-за лісу,
Крізь негусту хмарок завісу
Усюди пасма розкидало;
І все навколишнє вітало
Його появу в небі мрійнім
І клопітком про хліб настійний
Новую днину зачинало,
Коли Михал і пан Ксаверій
Вступили мовчки в двір кватери²².

На гірці тихій, невисокій,
І від лісництва за два кроки,
В саду, в бік шляху, з-за паркана
Виднілись дім, садиба пана.
Двора просторого рівнину
Завжди сповняла животина:
Курки з півнями походжали,
Гуртом з індіками гуляли;
Хвоста розкривши опахало,
Ходив павич при паві в'яло,
Мов князь вельможний, родовитий;
В кутку двора біля корита
Качки шмигляли плоскотухи;

Кабан товстенький, капловухий
Все озирав дворові багна
І підкидав стегенця бавно,
Коли стрибав він якимось боком,
Незвично, та ще й раптом, хрокав —
Без всякого мотиву наче
Являв проворність несвинячу.
А біля кухні під віконцем
Собаки грілися на сонці —
Так само панської породи,
І їм були в житті вигоди.
Були всілякі тут будівлі:
Стодоли, стайні і корівні,
Кошари й сінники просторі,
Було добра, пожитків гори.
Але в машині господарській,
Мов у штукенції слюсарській,
Згубився гвинтик — стоп, машина! —
Зненацька випала пружина!
Ригору-хурману свербіло,
Перш він побуркував несміло,
Тепер нікого не боявся,
Ходив і злегка хилитався:
Хильнув він трохи — чи не з горя?
— А ти чого тут, мухоморо? —
Ригор насів на куховарку. —
Ой, улаштую прочуханку!..
— Котися геть! Відстань, бридото!
Приліз, як дідько той з болота!
— Ех, Настю! Хочеш? Нумо в скоки! —
І хурман хвацько взявся в боки,
Ногою тупнув, закрутився,
Присів, устав і заходився —
То низом він, то підлітає,
Та ще ж і ноги викидає.
— Бодай ти скис! Ото розпуста!
Щоб тобі, гаде, було пусто!
Нема ні сорому, нічого...
Та пошануй людей і Бога!
Гріха б, свинюка, побоявся! —
Але Ригор не припинявся.
— Давай, скачи і ти, Настулю!
Уже ж як гулі, брат, то гулі!
Пан піде в рай, а ми з тобою...

А ми — у нурту з головою!
— Облиш: небіжчик там, у домі!
Піди проспися на соломі!
І пані дивиться! — Що пані?!
І ми... І хурмани в пошані,
Безтямна затичко ти! Знаєш?
Чому Ригором називаєш?
Зови мене... “вельможний пане”!
— Та хай язик мій колом стане!
Такого зроду не бувало,
Щоб я пияку паном звала!
Чували, люди? Нализався,
Немов собака багновиці!..
— Ну-ну! Бо підеш без спідниці.
— Відстань! Сльотою прив’язався.
“В казанці солонина,
Пані півня смалила,
А в горщечку онде лій,
Та не твій, ні — не твій!”
А в домі шепіт, в домі горе:
Живий і дужий ще ж учора,
Сьогодні був він нерухомий,
Глухий, сліпий, чужий живому.
З округи шляхта заявила
І в тім помешканні юримлась,
Де пан лежав у домовині.
— Хай до святих на небо лине! —
Зітхали, хрестячися, сиві,
Схиливши голови журливі.
— Нікому він не коїв лиха! —
Рекли й відходили потиху,
І довго купками стояли.
Пани сюди з’їжджались стали.

Всі лісники були вже в зборі,
У кращім стражницькім уборі:
В новеньких куртках зі шнурами,
На грудях знаки міддю грали,
“R” на шапках, вгорі корона²³ —
Все як належить. Охорона!
Вони по два, по три стояли
Біля паркана і чекали,
І так поводитись, як личить:
Стоять і пану раю зичать,

Рятунку вічного жадають,
Говорять тихо і зітхають.
Послухат збоку їх — здавалось,
Що всі вони осиротіли,
А що в серцях у них ряхтіло,
Те і надалі залишалось.
Та тільки мушу я признатись:
Як починало вже смеркатись
І пана з плачем поховали,
Всі лісники пили, гуляли,
А потім стали борюкатись.
Амвросій Кубел розбуявся,
Із кожним щиро цілувався,
На стіл вже третю квартиру ставив,
Всією випивкою правив.
— Гуляймо, браття! Вже як свято —
Хоч треба випити багато! —
Кричав Амвросій. — Стережися! —
Кивнув він носом на Михала,
І чарка знову підлітала.
— Гей, тітко Хрумо! Появися! —
В очіпку йде стара нешвидко.
— Ну, як здоров'ячко, га, тітко?
— Ет! — каже Хрума і сміється,
Такою доброю здається,
Що наш Амвросій серед тлуму
Взиває мамою вже Хруму.
— Ах, пане добрий! Нащо жарти?
— Голубко-мамо! Став дві кварти! —
Всі пожвавіли, розпилися.
Такі промови полилися —
Хто похваляється, хто бреше...
А Лось гука: — Негайно Теша!
Я розірву йому утробу,
Бо світ горить з його подоби!
Подайте: вирву йому вуса
За всі доноси, за підкуси! —
Абрицький-Теш таки був з нюхом:
Від Хруми зник єдиним духом.

Був пізній час, як Хруму-маму
З гучним прощанням, сміхом, гамом
Лісна сторожа покидала.
В її очах земля скакала

І ясний місяця окрайчик
Плигав по небу, ніби зайчик.
Ще трохи стали й розійшлися,
І співи разом полилися
То тут, то там – і ліс будили,
Вовки там наче голосили...

“Ой піду додому,
Не скажу нікому.
Та заріжу kota,
Бо наш кіт – сирота!” –

Співав Амвросій за болотом,
А Пальчик сипав, ніби шротом:

“Буде мене жінка бити,
Нема кому боронити!”

Михал співав баском неспішно,
Мов трамбував слова утішно:

“Добра міра, хоч без грошей,
Аби празничок хороший!”

ІХ. НОВИЙ ЛІСНИЧИЙ

Вже на самому на світанні
Михал вернувся з поховання;
Ввійшов у хату, роздягнувся,
І позіхнув, і потягнувся,
Бо цілий день протолочився
І, ніч не славши, притомився;
І тіло солодко так нило, —
Спочити все його хилило,
І жінка щось не приставала,
Про те, про інше розпитала,
Зітхнула раз і два по пану.
— Ну, спи, а я, напевно, встану. —
І мати стала одягатись,
Щоб за роботу вічну взятись;
Перш корівок вона доїла,
Дальш бульбу свиням перемила.
Тим часом сонечко з-за лісу
Зняло серпанкову завісу.

Ось золоті проміння ниті
Верхів'я лісу пробивають
І блиском-лиском вистилають
Небес болотця таємничі.
В рядах світів, що незліченні,
Яких ще не збагнули вчені,
Талан людський — билинка з поля,
Пилок нікчемний — наша доля,
А наші радощі і сльози,
Надії чи комусь погрози
І все, чим нас життя вітає,
Ознак і виміру не має
У безлічі світів цих Божих,
Таких таємних і несхожих...
Життя ж звичайною ходою

Іде, не знаючи спокою,
Людських страждань не відзначає
І страти їх не помічає.
— Гей, хлопці, хлопчики! Вставайте!
Корів на попас виганяйте!
Агов! Ну скільки можна спати? —
Олеся, Владя будить мати,
А хлопці тільки зворухнулись,
На другий бік перевернулись.
Ще мати щось ото казала
Та й головою похитала:
— Солодкий сон, будити шкода...
Нехай посплять малі заброди.

А дядьку в полі зранку млосно:
Він ткав сохою лану кросно;
Пирій же так укоренився,
Що дядько з коником стомився,
І сошку часто він спиняє,
Пирій руками витрясає.
— Ну ж і болото! Ой, отрута,
За що мені така покута:
Ступив два кроки — і спиняйся
Та з гамузінням цим змагайся.
І як вони тут, лихо долі,
З сохою в цім ходили полі?
Пирій такий, на милість Божу,
Що в ґрунт сошник встромить не можу.
Пройшов два гони — кінь убився.
Ну і народ — щоб він сказився!
Чи ж винна ця земля-бідаха?!
Господар був ще той недбаха! —
Завмер Антось і щось гадає,
Похмуρο поле оглядає,
А потім — раптом схаменувся,
Зирнув на сонце, в двір метнувся.
— Невже корови досі дома?! —
Зустрівши Ганну, він питає,
Іде в стодолу, хлопців лас:
— Ви чом зашилися в солому?
Вставайте зараз, дурисвіти!
Вже дві години сонце світить,
Бодай вас лихо ворушило, —
Лежать, хоч ти всади їм шило!..

Підводьтєся, а то як вскочу, –
Піднятись миттю заохочу! –
Схопились хлопці невеселі,
Шкода нагрїтої постелі,
І постолї хутчїй взувають...
За двір хлоп'яток направляють.
Ось мати з хати вибігає,
Олесю торбу доручає,
А в торбі хлїб і, певно, сало, –
І веселїше хлопцям стало.

Взялося сонце пригрївати...
Та вже скінчив Антось орати
І випряг конїка гнїдого,
Помагача свого старого.
Гнїдко, забувши про смиріння,
Заржав, не став шукати тїні
І, боячися ошукатись,
Нюхнув рїллю та став качатись,
Пофоркуючи, весь у поті,
Боки намулявши в роботі.
Антось дивився й дивувався,
І тихо сам собі смїявся.

В дворі, де перш стояла хата,
Тепер робота йшла завзята,
І тєслярї вже зруб кінчали,
Герш дошки з Мойшею пиляли;
Вони, аби не знати смутку,
Весь день сварилися за дудку.
Але ця сварка їм не шкодить, –
Антось, кєпкуючи, відходить,
Під вусом усмішку ховає,
Іде, Михала зустрїчає.
Михась вже трїшєчки проспався,
В обхїд сьогодні не збирався.
Нові думки пливають рікою
І не дають йому спокою:
Як ця подія відгукнєтєся?
Звїдкїль і хто сюди припретєся,
Хто вільне місце заграбаста?
Дїйма питаннє це зубасте!
Михал з Антосем на снїданку
Це обмовляють безустанку

І кандидатів розбирають,
Одних похвалять, тих полають.
— Ось щоб Галонський тут zostався!
За ним би зручно почувався:
Такий простий і непоганий,
Лісничий вельми пожаданий...
— Воно-то так! — Михал зітхає. —
Але підпори він не має:
Пани за нього не подбають,
Бо на прикметі інших мають.
Такого вишукають струпа
Чи відщепенця-курощупа,
Що й службі тій не будеш радий
І відцураєшся посади.
— Авжеж-бо, так, — і Ганна каже, —
Життя і світ тобі зав'яже,
Мов гад, припре сюди погрітись;
Не знатимеш, куди подітись:
Як попече тебе він днями,
У батраки майнеш без тямі.
— Ех, брат! — махнув Михал рукою. —
Ми знали владу над собою,
Поживемо — іще відчуєм,
А тут, хоч як собі міркуєм,
Нічого ми не доб'ємося...
Куди нехай і штовхнемося —
Добра ніколи не придбаєм,
Бо ми свого кутка не маєм.
— Свого кутка! Сказати просто,
А взятися — ще та короста:
Тут грошей треба повна жменя —
Не наша крихітна кишенья...
Купи сперш землю, підгодуйся,
Настачся лісу, побудуйся...
А в Миколавщину вернутись —
Вже краще тут як-небудь гнутись,
Бо там — гармидер, шум, тіснота,
І не бере ніяк охота
Туди знов їхать будуватись,
Тож треба служби вже триматись,
Раз вкорінився тут належно, —
Антось зазначив обережно.
До дядька мати долучилась,
Розмова в інший бік схилилась,

І тут, мовляв, постане хата,
Садиба пашею багата,
Ніхто тебе тут не стискає
І в горщик твій не заглядає,
Сидить не будеш тут без хліба.
Довготерпіння ж — це не хиба.
— Ага, терпіння без вагання
І може дати рятування, —
До них Михал всміхнувся криво, —
І гнись, терпи все мовчазливо,
Всіляку викорчуй надію
Знять хомути з своєї шиї!
Навік про власну господарку
Забудь, як про вчорашню хмарку,
І хрест тяжкий постав над нею,
Як і над власною землею.
Терпіння — все, воно — безмежність!
Тоді навіщо ж незалежність?!
Для чого, люди, устремління
Пустити в ґрунт у свій коріння?
А ви самі б що заспівали,
Коли б у вічі вам плювали
І неповагою бридкою
По серцю били, мов сапою!
А ти мовчи, світи баньками
Отим полупанкам з панками...
І перед набрідом всім панським
Терпінням скований бідарським! —
В Михала щось губу сіпнуло,
І очі іскри сипонули.
— Чи мало ще тебе тут гнули?
Терпи лише й мовчи покірно,
А будь-яка свиня надвірна,
Свистун чи вбога підлабуза,
Лакей бундючливий, лакуза
Чи так, задрипана босота,
Що приповзла, як вуж з болота, —
Тебе скубе, тебе повчає —
Мовчи! Нехай паплюжить, лає,
Нехай за ніс як хоче водить! —
Антось і Ганна не знаходять,
Що відказати, що порадить
І як обурення загладить.

Ось тиждень, другий відпливає —
Збігати час не забуває.
Нова хатина вже готова,
Тріски позбирані і дрова;
Над білим дахом, мов корона,
Димар красується червоно;
Привітно вікна позирають,
Немов у гості закликають, —
Ну, добрий вигляд хата має,
Безмежно радує, втішає.
Сюди сімейка перебралась,
І хата ця нова здавалась
Після землянки просто раєм.
— Нарешті добру хату маєм,
Не ті куценькі сутерени! —
Сіяла матінка натхненно. —
Чистенько, світло, як в покої! —
Приємно пахло тут смолою,
Деревиною і весною...
І все було б, як кажуть, гладко,
Щоб не кінчилась так загадка
З отим лісничим на квартирі.
Об'їждчик, саме пан Ксаверій,
Вніс новину сюди, у хату.
— Так нашому таланить брату:
Пекельний пан! — Ксаверій каже. —
Як ніч, на нас усіх він ляже.
— А хто такий? — Михал питає.
— Мабуть, його Михал не знає:
То пан Раковський з-під Татарки!
Мастак, говорять, на припарки...
— Стривайте, прізвище знайоме!
Чував про нього я, відомо...
Тож пан Раковський! Ну, віншую!
Покаже нам, де рак зимує! —
І — ха-ха-ха! — Михась регоче:
Він показати сміхом хоче,
Що ошукалися неждано,
Здобувшись такого пана. —
Аякже! Чув я, що за пташка!
Ледача вдача, лає тяжко,
Та ще й підлючу звичку має:
Із кулаками налітає.
Новий лісничий не з'явився,

А вже так ясно уявився;
Усе докладно розписали,
Немов давно його тут знали:
Який поставою своєю,
І що він має за душею,
І чим відомий та багатий,
Чи молодик він, чи жонатий,
Коли, де й чим він визначався,
Як до людей дарма чіплявся. —
Отож дотла прополоскали,
Всі кості пану перебрали.
І справді, пан був злий, поганий,
Пихливий, грубий, неблаганний,
Незмінно “з мухою у носі”.
І гірш не треба повелося.

Якось, вернувшись із обходу
Немов опущений у воду,
Михал повів оповідання,
Як перше сталося стрічання.
— Іду, а він назустріч валить,
За ним Абрицький верхи смалить.
Під’їхав ближче і спинився.
“День добрий пану!” — я вклонився,
А він, мов стовп, не помічає,
Як вовк той, дивиться, питає:
“А де ти служиш, чоловіче?”
“Служу, паночку, я в Поріччі”.
“Ага!.. Скажи, чому, мосьпане,
Сумління маєш копійчане?
Чужих телят береш на пашу?
Я наскрізь бачу службу вашу!
Стежки, об’їзди... В мене строго:
Почую ще — зжену з порога!
Шукай тоді нову садибу:
Для нехлюїв не маю хліба.
Тож пам’ятай, чого наймався!” —
Сказав і вихорем помчався.
— Ну, вже “ввели телят” у вуха!
От люди! Хай вам буде сухо! —
Картає мати незлобиво.
— Чому не скажуть? Чи й не диво!
Та хоч би й Теш — щоб підлизатись,
До чорта радий записатись,

Іще й добавить і розмаже! —
Антоній тут гнівливо каже.
Обговорилася подія,
І знов у душах безнадія.
— Ну, що ж? Терпи, мовчи затято,
Бо так виходить, небожата:
Найнявся, кажуть, як продався! —
Михал схидно відізався.

Х. НА ПАНСЬКІЙ СЛУЖБІ

Того ж бо дня, б'ючи підбори,
Пришкандибав Мартин з комори²⁴,
Лісник так само при кватері.
Доручення, якісь папери
Йому в лісництві довіряли,
Коли з наказом посилали.
Здаля, лише досяг той клина,
Антось пізнав гінця Мартина.
– Ну, преться вже Мартин з наказом!
Згорів би ти з наказом разом! –
Добра йому так побажали,
Але з цікавістю чекали,
Що їм посланець заспіває.
– Добродій щось казати має?
– Наказ приніс тобі, мосьпане!
Наказ такий: щоб завтра зрана
Антоній дибав до відбору,
А він, Михал, в цю саме пору
Нехай ступає до садиби –
Подбать панам відносно риби;
Бери там невід з рибалка́ми,
Панів порадує шупака́ми:
Голодні, може, небораки,
А може, збридли їм присмаки,
Копчення, м'ясо і котлети,
Геть повсихали, мов скелети,
Їх вітер з ніг ледь не збиває! –
Мартин тут жару підпускає.
– Ну ось, таки задав задачу!
– Ти невдоволений, як бачу;
Але, Михале, перш дослухай,
Тоді й потилицю вже чухай:
Пан наказав тобі, мосьпане,
Зловити риби й, поки свіжа,

Везти самому до Несвіжа²⁵
І здати тамошнім шайтанам,
Що підпирають княжий замок, –
Для їхніх тещ та різних мамок.
– Наказ нічого для початку!
Що ж далі буде, пане-братку?
Не мати й хви-и-илі супокою! –
Михал затряс тут головою. –
Йй-бо, взнаки ця служба дасться!
Запропастить нізащо, трясця!
Хіба він милість, серце має?
Вже двох у службу запрягає:
Іди на рибу і в відбірку...
Не рибу б вам, а сап, сибірку,
Лихі анциболи рогаті,
Пихаті дженджики прокляті!
Був чоловік, що можна б ладить,
Тепер нема – помер! Завадить
Людина добра тут неначе...
Зате якийсь там Рак собачий
Не буде мати зносу, гнида.
Отож така у нас планида!
Недарма приказка гучніє:
Не лаєш пана – знахабніє! –
Михал ходив і кип'ятився,
Все на лісничого гнівився. –
Іде робота, сіять треба,
Земля неорана, як небо,
А ти й коня бери в додачу...
Сказати легко – дав задачу!..
І що ж? Роби, дурний Омельку!
А мав би кут свій і земельку –
Хіба б служив? Терпів би зраду?
Давно б у пику плюнув гаду!
Пішов до дідька! Провалися
І сам цим хлібом подався!
– У тім-то, брате, наше й горе,
І лихо наше неозоре,
Що нам нема де зачепитись,
Тож мусим з негіддю миритись,
Під панську дудку танцювати
І примхам панським попускати,
Хоч б'ють тебе, аж в роті мультко! –

Мартин з кишені витяг люльку,
Чубук запекло продуває
І люльку пальцем набиває. —
Тьху! Ганить, сварить з-за нічого!
Свиня, та ще й на лобі роги!
А гонориться як, мосьпане, —
Тичина шапки не дістане!
І вік тобі не гляне в очі,
Як вовк той, зирка завжди криво,
І вічно злісний він, на диво,
І завше лаятись охочий...
Та ну його, Михале, к чорту!
Людина це лихого сорту.
Вже ж якось житимем помалу,
Чи впервину таки Михалу
Терпіти клопоти з панами?
Хай їх знесуть вперед ногами,
Щоб ми з-за них переживали.
Хіба ж ми сироти, Михале?
І пан, як доля посприяє,
Під нашу дудку застрибає:
Неправду й зло спіткає страта!
— Коли ж таке настане свято?
Хіба як візьме нас могила?
Не наша — їхня нині сила!..
Одне нам: рвися без упину
І все ж свою надбай шматину,
Бо люди кажуть: “Хліб служачи
Гіркий, неначе у собаки!”
І не собака страх для вовка,
Коли про це зайшла помовка,
Мій пане-брате, мій Мартине, —
Бридке собаче гавкотіння! —
Хвилину ще поміркували
І трохи злість свою зігнали.
Мартин пішов... але для пана
Було ще трохи дошпурляно
І побажань сердитозгубних,
І дорікань недружолобних.
Але добра, полегші, толку —
Не прилучилося й на голку.

Спокою все Михал не знає,
Мов білка в колесі кружляє,

Іде та йде в свої обходи
І натрапляє скрізь на шкоди:
То дуб зічуть, березу звальять,
А там і ліс тобі підпалять
Або потравлять сіножаті,
Пожнуть траву на корм теляті.
Народ в нужді живе, під тиском,
Сипнути здатний в вічі приску,
Навмисне вдіять, для наруги, —
Такі бувають собацюги!..
І свій же брат тебе кусає,
Бо кожен вислужитись хоче:
Одне тобі говорить в очі,
Коли на думці інше має,
І вже нагоди не минає
Хоч на дрібниці зло зігнати,
Аби як слід тебе дійняти.
А літо пре свого букета —
Дивись, щоб ягід без білета
Баби у лісі не збирали
І на гриби його щоб мали.
Отак завсіди щось прилине.
Але ж і сам ти ще повинен
Податок панові давати —
Грибів і ягід назбирати.
А пан хіба поспівчуває? —
Нову роботу загадає:
То пастуха найми, служанку, —
До ночі бийся спозаранку.
А там надійде косовиця —
Вставай, ледь вигляне зірниця,
Йди косарів і жниць наймай —
Ні в чім одмови не давай!
Роби все хутко, гладко, чисто.
Але погода норовиста,
І в час такий непідходящий
Загрима грім в небесних хащах.
І, як величні хижі плями,
Посунуть хмари над полями,
Спустивши довгі темні коси,
Залють і копи, і покоси.
Це — милий жарт Іллі-пророка,
Тобі ж — нові труди й морока.

Служи, працой на пана клято,
Сам не вправляешся, то брата
Бери в додаток на підмогу,
Нехай рядком з тобою в ногу
Іде по службі, помагає,
А ні – то й сина підпрягає.
Хіба ж це лад? Хіба порядок?
Гризні до біса, неполадок.
І як не бийся, не старайся,
Хоч на шматочки розривайся,
Причіпку знайде та облає,
Та ще й під носом покиває.
А ти терпи, мовчи затято
І слухай пана-супостатата.

І кривда в тім, кохані люди:
Ніщо ж не стримує паскуди!
І як земля катюг цих носить?
Хто з-за поганих не голосить?
І де знайти на них управи,
Як суд “правдивий”, суд “ласкавий”
Панів за бешкет не карає?
А хто тобі тут посприє?
Кому поскаржитись і де?
Хто кривду чорну відведе,
Хоч трохи згладить перешкоди?
І між собою мало згоди:
Враз одні одних так би й з’їли
Або втопили б, щоб зуміли.
Близький близького не покриє,
Глядять, мов справжні лиходії,
Готові лиха прикупити,
Щоб крадькома тебе вкусити.
А пан все те і користує
І всіх по черзі перелає.

– Ох і Рачок! Ото вже в’ївся!
Чому на нас він так насівся? –
Казав, бувало, дядько дома. –
Як тут служити – невідомо:
Ото ж така зараза вдасться!
Для чого ця на світі трясця?
Служи йому сімейством цілим,

Взимі ж харчитись – снігом білим?!
Ну справді, мав би хоч садибу,
То кат із ним, терпів би “Рибу”,
А то що тут? Осот, бідота.
Шість десятин – чого? Болота!
Он інші мають по волоках,
Як Ліхтарович у Затоках.
І що ж? Один він службу має,
Ніхто туди не зазирає,
Ніхто там світ йому не в’яже
І навіть носа не покаже.
А ти крутись, як хвіст овечий,
Кінця немає товкотнечі,
Проклята служба просто мулить,
І кожний ніс тут свій утулить.
– Атож, хто далі від квартири,
Тому менш стукають у двері,
До них дійти не так-то скоро,
Тому й живуть собі без горя, –
Говорить, заздрячи, і мати, –
А тут встигай гінців приймати
Та відбувати панську хіть,
Тебе тривожать кожную мить.
Але й самі теж винуваті:
Чого не всидите у хаті,
Як тільки пан що загадає?
Хіба ж на це він право має?
Чому ж вас в плечі не штовхати?
Чому в хомут не запихати,
Коли його так боїтеся
І так за службу беретеся?
Один вже служить – ну і годі!
Що потурати свинській моді?
Де ж? Мало двох, під Владя рие!
Так зовсім всядеться на шию?
А треба часом огризнутись,
Бо так завжди і будеш гнутись.
– Ого! Ти біля печі сміла,
До речі кажеш і уміло,
На нашім місці б побувала –
Геть не такої б заспівала, –
Сказав Михал на те сердито, –
І буде, хоч-не-хоч, зашито

Твого роточка, наша мила:
І право тут його, і сила!
Хіба на світі знайдеш правду?
Кому поскаржитися, справді?
Судитись з паном будеш, може?
За віщо? Й хто тобі pomoже?
Хіба тебе він тут тримає?
Служить насильно заставляє?
Не хочеш служби — ну полайся,
Бери манаття й вибирайся.
Але куди? Де твій притулок?
Де напекли для тебе булок?
Кому потрібен ти в біді?
І де прихилишся тоді!
Побігаєш, неначе квочка,
Коли нема свого куточка.
А як про це прочують люди,
Від них відбою тут не буде...
Душа у пана чорна й ница —
Він геть прогнать не побоїться;
Не виграєш у нього долі,
Коли ізроду ти в неволі.
— Ну й буде їздити! Чи диво?
Коли мовчати терпеливо,
Не прожене. Чого боятись?
Вже ніяк гірш закабалятись.
Та й хто ж отак надривно служить?
Із-за дурниць він всяких тужить,
Не спить, не їсть і ніг не чує,
У лісі днює і ночує,
З людьми гризеться, як собака, —
А доля все ж твоя однака...
Чого ж так надто похилятись?
Навіщо падати, старатись?
Затим, щоб більш тебе ганяли?
Частіш в голоблі запрягали?
І будуть їздити, лиш дайся,
А ти мовчи, а ти старайся!..
Кому-кому, а вже Антосю
Сказати б варго, щоб прийшлося,
Бо він на службу не наймався.
— Або я, думаєш, злякався? —
Гукає дядько спохмурніло. —

Коли припре, то ми й за вила.
– Послухатъ вас – ну й одчайдухи...
А ледь до справи – слабодухі!
Ліпш вам роти зашити ликом,
Бо крик, як був, і буде криком.
– Нехай кричить, і ти кричи!
– Хіба що жабою в корчі;
Принаймні з тим же самим спіхом, –
Михал з їдким озвався сміхом...
Так побалакають, бувало,
Та з тих розмов резону мало,
Бо тільки гірш роз'ятриш рани
І світ запнуть густіш тумани.

А пан за службу ревно брався,
Гасав по лісу, приглядався,
Щоб де надибати безладдя, –
Він це любив, бо був при владі.
Одначе злився особливо,
Як грав у карти нещасливо.
Тоді його оберігайся,
Як від заразного, ховайся.
Раз він гнівився, та замало:
Для злості страви бракувало.
Тож до Поріччя пан прямує,
Кричить, Михала потребує,
Коня спинивши біля брами.
Михал у цю хвилину саме
Приходить з лісу, йде до пана.
– Чому на саджанцях, мосьпане,
Сліди бидлячі? – пан питає,
А сам іскоса поглядає,
Насупив лоб і вигнув брови.
– Так панські то були корови!.. –
Ох, тут лісничий як з'явиться!
Ну, не знаходить, гицель, місця!
Та як затупає ногами!
Як замахає кулаками!
А очі, наче у зміюки,
Від злості більші, ніж опуки,
Михала лютим словом лає,
З садиби вигнати страхає.
Михал мовчить, але неждано

Вперед як рушиться до пана!..
Лісничий вмить назад подався...
— Чого це пан так розкричався?
За віщо пан мене так лає?
Та хай вогнем палким палає
Садиба ця, і ця посада,
І кривда ця, і підла зрада,
І панська вся його відплата!..
Та хай згорить вона, проклята!.. —
Михал тут плюнув і крутнувся —
Хоч раз, та добре огризнувся!

ХІ. ДІДІВ ЧОВЕН

Михал ввійшов у хату злісний.
— А щоб же ти, скажений, тріснув!
За віщо ганиш? Нащо лаєш?
До мене що, звірюко, маєш?
Чого чіпляєшся сльотою,
Щоб ти повік не знав спокою!
А провались ти, гад зловонний! —
І довго сипались прокльони,
Аж поки гнів Михал не вилив.
— Та карка й я ж йому намилив!
І зразу змовк, собача морда! —
Михал промовив досить гордо. —
Геть прожене — хай проганяє,
А служба... Клопоту немає:
Мене сам князь у замку знає!
— І молодець ти! — жінка каже. —
Та тре було ще більше всипать,
Щоб закололо аж під кіготь,
Щоб почорнів був, наче сажа.
Прогнать! За що? Украв, попався?
За ліс грошви собі набрався?
Чи пропивав добро скарбове?
Не стане гнать тебе за слово:
Нема причин. А попустися —
Тоді іди вже і топися.
— Ото ж зараза! От холера!
От дочекали живодера!
Припильнувати б де, заброду, —
За комір, гадину, та в воду!
Порвати б ніздрі кочергою
Чи в лоба хряснути вагою;
І не плямив би гріх убивцю:
Забив, як вошу чи блощицю! —
І дядько ще довгенько злився

І міркувати ще пустився:
Чи він би душу загубив,
Якби лісничого забив?

Михал не дуже, та боявся
Розмови з паном. Хвилювався:
А що, як скаже вибиратись?..
Таки бентежився, признатись,
Бо що ж? Роби тоді що хочеш,
Тоді макітру поморочиш.
Аж тут наказ приносять люди:
Михалу йти мерщій під буди
Вовків сочити. Значить – квити!
Пройшла гарячка, можна жити.
І правда: все зійшло, ні слова.
І навіть з ним була розмова,
Поговорили... Не цурався...
Не тим, ну геть не тим здавався!
Тож страхи якось помаліли,
І тут же всі повеселіли
Та й знов свої робили справи
І для користі, і для слави.

Тепер дозвольте без штуковин
Казати вам про дідів човен.
Та перш ніж гутірку відкрити,
Хоч трохи треба сповістити
Про діда Юрія²⁶ загалу.
Отож дід Юрій – тесть Михалу,
Виходить, що родак Михалку;
Затим – дід Юрій був рибалка.
Однак рибалки не однакі –
Свої смаки в них і відзнаки.
Дід сить любив до поклоніння,
А вудку – ні: не мав терпіння,
І взагалі цурався вудок,
Казав, що він ще не відлюдок,
Що вудить люблять більш пани
І, вибачайте, свистуни;
Хоч, правда, хліб їдять і з вудки,
Але – так, дехто, більшість – дудки!
Ось невід – штука, інша справа,
Це не засада, це – облава!
І волок варто похвалити:

Ним можна здорово ловити.
Найкраще ж, біс його бери...
Сказати? Нерет, ятери!
Та тільки треба мати вміння,
Щоб не стріляти в павутиння,
Бо треба знати, де встромляти,
Де добрий ятір набувати.
На це дідусь був майстром вдалим:
За літо він ловив немало;
Були лини, в'язі, тарані —
Лузав дід гроші непогані:
Було за що йому хильнути,
Було з чим в лавку зазирнути.

Ой люблять діда Юру внуки,
Вони йому цілують руки,
А дід у плечі їх цілує,
Щораз гостинцями частує.
Цукерки ж діду вже не любі,
Хай їм мара — псуються зуби,
Не знати ліпш цієї вади,
Цієї бабської принади!
Звичайно дід був не крикучий
І не здіймав даремно бучі;
Бував спокійний і розумний,
Такий розважливий і думний —
Ну, чоловік старого складу,
Коли що скаже, все до ладу...
Але де кривда і свавілля —
Тоді старий серденько вилле —
І не погляне, хто такий ти:
Та хоч би й дідько знаменитий,
Геть на твою начхає масть,
А прочухана вже задасть.
Один на всіх піти готовий,
Без міркування, без розмови!
Коли ж дідок чарчину “вмаже”,
Також тоді своє покаже.
Тоді він навіть забушує
І трохи сина помуштрує;
Але під криком, бушуванням
Ховає гумор з кепкуванням:
Він більш жартує, чим воює.
— Язепе, встань! — кричить він сину. —

Вставай, барбосе, за хвилину! –
Бере дід ноти тенорові
І, наче в злості, зводить брови.
– Чого до хлопця прив'язався?
Лягав би каменем. Набрался! –
Говорить баба і злобує,
А дід немовби і не чує.
– Вставай мерщій, молися Богу! –
Той зносить ноги на підлогу,
Сидить, почухується, плаче:
– Ну що за доленька собача!
Чи я блудник? Когось забив я?
– Навколішки!.. Хрестись! Во ім'я!..

Дід внука трохи помуштрує,
І подовбе, і пожурує,
Бо про освіту треба ж дбати
І послухняності навчати.
А ще б зирнули ви на діда,
Як він підвип'є у сусіда.
У діда щоки рожевіють,
У діда очі веселіють,
Горохом дідів сміх вискоче,
А серце руху, шуму хоче.
“Ех, теща-хвища! Теща-хвища!”
Тут дід і цмокає, і свище,
Як з солов'єм сивоворонка,
Та як затягне пісню тонко!..
Все більш він прагне бути в русі,
І діду тісно вже в кожусі.
Кожух на лаву дід швиргає,
І бубон-решето хапає,
І тарабанить чим попало,
А вже майстерно, дзвінко, вдало!
Тут вам і полька, і мазурка...
Такий був дід, небіжчик Юрка!

Рибалка й дядько був чудовий.
Хоч і поривистий, бідовий,
Але ловив-таки немало –
Везло на рибу дядьку стало.
Бувало, пристрої направить
На щупаків, несе і ставить.
Поглянеш – тоне всяка смута! –

З вилок шнур знятий, палка вгнута,
Схопив шупак живця і свище,
Бери! – в два лікті щупачище!

Наш дядько й вудкою владає:
В'язів принадить і гнуздає;
Таких тягав, бувало, днями!
Огляне дядько вирви, ями,
Картоплі зварить і гороху
Та й надить риб собі потроху.

Ловив наш дядько неретками,
І ятерами, і сачками,
Та що рибалці бракувало –
Човенця дядьку не ставало.

Десь окрай поля, під сосною,
У діда Юрки сиротою
Валявся човен трохи дохлий,
Його боки на сонці сохли,
Був не новий він, задвірковий.
Рибалка дід був... те... скарбовий,
Човном скарбовим користався,
А власний – так собі валявся,
Як у відставці той сенатор,
Хоч на човни був дід аматор.
Дід Юрій дядька поважає,
До нього він прихильність має:
Антось не знав ніколи моди
В рибалці діять перешкоди,
І глупства він творить не стане,
І в ятір дідів не загляне.
– Антосю, човен цей бери ти.
Розсохся злегка він за літо
І цвіллю де-не-де покрився,
Та й шашіль, може, де завівся,
Але то все дрібниці, блохи:
Іще служитиме потрохи. –
Антось, мов сонце, засвітився:
Він за човном давно смутився.
Отож миттєво мчить додому,
Кладе на віз човна потому,
Везе його біжка, радіє,
І все навколо променіє.

На річку він човна спускає –
Нехай собі тут намокає;
А там, упоравши з сівбою,
Залле Антось його смолою,
Огляне і проконопатить,
А де і бляхою прихватить.
“Засвище човен мій стрілою!” –
Кумека дядько сам з собою.
Допоки він кінчав роботу,
На річці човен мав турботу:
Як тільки сонце добре вгріє,
Костусь у човні вже дуріє –
В одній сорочці, наче вдома,
І хоч литки хапа судома,
Мов застромляє гострі спиці,
Але скидав він ногавиці,
Щоб ліпш крутитись біля човна,
Бо штаненята – річ умовна.
Зазнав тут бідний човен горя:
Його Костусь дубцями поре
І на всі боки смика, крутить,
І тільки воду каламутить,
А в ній багнюки – як біди,
Хоч гурт свиней сюди веди.
Шугає човен, ніби диха, –
Така хлопчині з ним утіха!
Антосю – теж: на човен гляне –
І веселіш на серці стане:
Який не є, а човен свій,
Того, хто змалечку вудій.
Тож дядько часто ненароком
На човен зиркав добрим оком.
Діждавшись днини без завади,
Іде вдоволений і радий.
На берег човна витягають,
Костусь з Олесем помагають.
– Перекидайте дном угору!
Загоїм зараз, наш ти хворий! –
До човна дядько так звернувся
І до хлоп’яток обернувся:
– Беріть теперки спиці, ключчя...
На низ поточини проскочим,
Аж тільки вітер зашумує! –
Зарані дядько хід смакує.

— Щільненько, щільно затикайте!
Якнайміцніше забивайте!
Гей, дружно, хутко конопатить,
Щоб час не зводити, не тратить!..
Старий вже, падло, і трухлявий:
Увесь, як решето, дірявий, —
Повчає дядько в час роботи
І набавляє всім охоти.
Іде і праця, і розмова —
І ось посудина готова.
Смолою трохи засмолили,
На воду човника спустили.
Але водиці тут замало
І човен грунтом гальмувало.
А дядьку це не до вподоби:
Він хоче вибратись для спроби
Туди, де річка плином грає,
Де глибину достатню має.
За пліт човна перекидають,
Наниз поволі пропихають,
І дядько сам сідає в човен.
“Пливе човен, води повен,
Та все — хлюп! хлюп! хлюп!”
Співають хлопці, і жартують,
І дядька з човном буксирують.
А дядько гідний вигляд має,
Замість весла він дрюк тримає,
Лице його, мов сонце, ясне,
Бо човен цей — не чийсь, а власний, —
Не пропуска ніде води;
Та що там, човник — хоч куди!
І треба все-таки зазначить —
Таку картину хто де вбачить? —
Костусь з Олесем човен пхають,
Низи кошуль в зубах тримають,
А дядько в човні — сонце в колі!
Тим часом човен вже на волі,
Все більш глибинню річка хлюпа,
Вода тут хлопцям вище пупа.
— Ну, годі, хлопці, досить вам:
Надалі спробую я сам! —
Бо дядько вже відчув водичку,
Відчув нарешті справжню річку,
І все: душа його співає,

Бере він дрюк, він весь палає...
Рішучість думки, звага руху, —
Ех, скільки сили, скільки духу!
Ну просто велич в ньому грає!
На дрюк він сидьма налягає,
Підвівсь, уперся, — як пригнеться!
А човен притьма як рвонеться,
Немов сполоханий щупак!
Герой наш, дядько-неборак,
Відразу в дві біди попався:
Найперше дрюк в багні zostався,
А човен — трісь у деревину!
А дядько — хить! — і вліво ринув!
І тільки ноги, мов дрючини,
В штанах не простих, сірячинних,
В повітрі розмашно мелькнули
І воду з плескотом бовтнули!
Схопився дядько — в твані, змоклий...
А вислід спроби тої — дохлий:
Був човен — маємо корито,
Бо ніс і частку дна відбито;
Стирчить і дрюк, мов струп на тім'ї...
Од сміху хлопці вже аж скімлять,
А дядько — цісар без корони,
І вигляд — мокрої ворони!

XII. СЕСІЯ

Щоб мати деяку уяву
Про тут усталену прояву,
Не зайве б часом, і не чвалом,
Сходить на сесію з Михалом.
Михал поснідав, приодягся,
Бо на базар забігти мався, –
Не те щоб там чекала справа
Така вже пильна і цікава, –
А просто так в неділю-неньку
Провідать Залмана чи Ельку.
Михал – чого тут вже таїтись? –
Любив-таки повеселитись,
Зайти до Малки чи Лейботи,
Щоб змити чаркою турботи.
Чи так, чи ні, в усякім разі,
Перш інше малось на увазі:
Михал любив там під бутельку
Порозпитати про земельку,
Бо так на службі допікали,
Що лиш про землю думи грали
І гріли серце в час негоди,
Як промінь волі і свободи.
Але – про сесію. В неділю
Збирались в пана-лиходія.
Звичайно зрання, тобто тільки
Панок підніметься з постільки,
Об'їждчики з вартівниками

Сюди приходили, з'їжджались,
З годину добру всі тинялись
Або мололи язиками
То добродушно, то доганно,
Аж поки звали їх до пана.
Ось і тепер, сьогодні, знову,
Уже одягнений святково, –
Ошатно, майже урочисто, –
І гладко виголившись, чисто,
Михал розправив навіть вуса.
– Остерігайся ж-бо спокуси,
Прийди раніш – не як бувало! –
Звернулась жінка до Михала.
Ох, ця нудота, ці прислів'я,
Це остогидле безголів'я!
І вкотре він цю пісню слуха!
От надокучлива квоктуха:
Ну, без упиноньку чухрає!..
Михал обурений до краю,
Аж гнів його міняє очі.
Ох, язицюро ж ти жіночий:
Чи є причина, чи немає –
Усе він меле, все кусає.
– Як не обридне – дивовижно! –
Казать одне сто раз на тижні?
Сказала сорок раз – і квити! –
Михал відгиркує сердито,
На жінку блискає очима
І злісно знижує плечима.
– Бо правда! Що ж, хлєпчи, сваволе!
Не проминеш, я певна, долі..
А все твоя нелюдська вдача:
Додому йти – у пекло наче!
Як звабить десь горілка в сіті –
Забути здатний все на світі! –
Михал стоїть, зневаги повний,
І погляд кидає безмовний.
О, скільки кривди в нім, образи!..
Ет! Краще змовчати три рази
І не казати анічого.
Він тільки спльовує з порога,
Злоба клекоче, мов у звіра,
З чола на брови збігла шкіра,

А губи стис — якнайщільніше!
Дверима — грюк! Із хати вийшов,
І біль душі, і серця драму
Виносить з дому геть за браму;
І певний час він по дорозі
Іде обурений, в тривозі,
На жінку і на себе злісний,
Бо є вина його тут, звісно.
Та нащо ж так колоти очі?..
Тьху! Дня тобі нема і ночі,
Ані часиночки спокою;
І так всі в'яжуться смолою,
А тут вона ще дошкуляє...
Як заведе, кінця немає.

Михал складає мстиві плани.
От хай нап'ється, прийде п'яний,
Щоб аж язик не ворушився, —
Коли такий лихий вродився, —
Нехай тоді хоч завива.
Або не їсти днів зо два
Наперекір гавкучій видрі,
Допоки з неї злість не вийде!

Михал і клин уже минає.
Праворуч стежка впливає,
Що йде болітцем на покоси.
Михал усе ще поки босий.
Він на стежину повертає,
Іде понуро, неборака,
І по грязі ногами чвяка.
А низ минув, протупав трошки —
Помалу з лоба зникли зморшки
І в серці буря затихала.
Думки вже інші на Михала
Понаповзли не знати звідки,
Та мовчазливі їхні свідки —
Ялини, сосни і вільшини —
Свої обдумини вершили.
Нарешті йшлося по сухому..
Густим ліском по бурелому
Михал виходить на гостинець.
Тепер на думці пан-злочинець.

З ним не хотілося б і знатись,
Ні справи мать, ні сперечатись,
Ні слухать лайння-погрози;
Але ні злість твоя, ні сльози,
Ні міцно стиснений кулак
Не змінять стан твій аніяк —
Терпи! Чому терпіти? Доки?
Та збутись як біди, мороки?
Невже вік пану в рот дивитись
І все терпіти, не кривитись,
І слугувати, і старатись,
І в три погибелі згинатись?
Один одвіт: нема, брат, ходу,
Хоч з мосту кидайся у воду;
Нема землі своєї, хати, —
І мусиш гнутись, як проклятий,
Бо в цім біда твоя і хиби.

Іде Михал, аж ось садиби.
Все в цьому присілку знайоме,
І хоч абиякі хороми
Місцева шляхта збудувала,
Але живе — і горя мало!
Хай шляхтич темний, мов казан,
Зате він сам собі і пан:
Панів лісничих знать не знає,
Стан перед ними не згинає:
Під боком паша, і городи,
І ліс, і поле — всі вигоди.
Михала заздрість стала бити:
Чом і йому б отут не жити?
Неділька, свято — люди вільні,
Не треба в поле чи в стодолу —
На ринок їдуть, до костюлу,
Як той же Людвик богомільний,
Сей-той сидить-гуляє вдома;
А ти вертись, як хвіст у сома,
Та бійся лиха від падлюки —
Не ступиш кроку без принуки.

За гіркою садиба пана,
Як у вінок, садком убрана,
В дворі знаходилась глибоко,

А від старого шляху — збоку.
Будинок, сад і огорожа —
Таке привітне все і гоже;
Майстерно вироблена брама
Була приваблива так само,
Але Михалу не хотілось
На це й дивитися — приїлось.
І панський дім з лосиним рогом
Михалу бачився острогом,
Тому що тут, окрім зневаги,
Либонь, від кожного бродяги
В своєму стані безголосім,
Нічого знать не довелося...

А взяти сесію, стрічання,
Підсидки, шпильки, насміхання —
Як прикро все оце, і нудно,
І неприємно, і паскудно!
Михал ступив на двір квартири
З душею, хмурою без міри,
Та, стрівши гурт своїх і звичних,
Спокійних, наче доброзичних,
Михал з обличчя тинь зганяє,
Її на посмішку міняє,
Іде, вітається, сміється, —
Журботи вік не знав, здається, —
Бо певен: люди ладять кпини
Над лихом інших без причини.

Тут був Скварчевський, Ліхтарович,
Амброжик, Судник, Астахнович,
Памдій — об'їждчик і мисливий, —
На частуваннячко жадливий.
“Памдій” пішов від “пана-дія”.
Не піп наш дядько, та вже вміє
У власні “святці” зазирнути,
Щоб влучно іншого шпигнути,
Бо мав і здібності, і звичку
Клейку приклеювати кличку.
Памдій з людьми був не шкідливий,
В стосунках сталий, не мінливий:
І не такий, як Ортюх, пильний,
І не причіплювався сильно,

І не їдкий, і не пихливий,
За що й ваги не мав, можливо.
Ось Ортюшок — ще та акула!
Ну був же й капосний, хамула,
Тож і в панки проліз одразу:
Цінив Раковський в нім заразу;
Вже так він вився біля пана...
Тьху, ти, мармизино погана!
І чину, бачиш, дослужився —
Обер-об'їждчиком лічився;
Брехло не гірше від собаки
І відповідні мав ознаки —
Брехав наліво і направо;
Така ж була й собача слава,
І пахло десь якщо доносом,
Тоді, крутнувши тільки носом,
Казали всі безпомилково:
— Ну, це вже штучка Ортюшкова! —
А ось і він. Іде, погордий,
Чванливий весь, зухваломордий,
Але зирнути людям в очі
Він щось не дуже щоб охочий,
А порівнявшись із Памдієм,
Він тільки лупнув лиходієм
У бік об'їждчика старого,
Але не мовив анічого.
Памдій штурхнув під бік Михала:
— Падлюка, зна, чиє з'їв сало, —
На Ортюшка Памдій киває,
А сам невесело зітхає,
І на обличчі тінь незвана.
— Чекай, Памдійку, прочухана! —
Сказав він, знижуючи погляд. —
Вже гавкнув про якийсь недогляд,
По морді б дати по шкідницькій!

Був серед них також Абрицький,
Старий об'їждчик і служака,
Курець і добрий випивака.
Любив і він “Теш, проше пана”...
Куснути іноді неждано.
Звик грати цей панок три ролі:
Або змішив усіх до болю,

Коли з найменшої нагоди
Чудні пригадував пригоди
Чи мавпував когось бадьоро;
Або помовчував суворо
Та думно пихкав люльку кляту;
Або горілку пив завзято,
Та попідтинню не валявся,
Хоч і добряче спотикався.

Під час шумливих сесій-зборів
Було немало поговорів,
Літали штуки, сміхи, кпини,
Витали спогади, новини;
То жартома, а то і в злості
Перемивали пану кості,
Палкі здіймалися питання
Про стрічі дружні, полювання
І хто де схибив, хто в чім вартий,
І закладалися на кварта,
Забувши службу й ліс неначе.
Та стрижень сесій цих гарячих
І їхні мури і основи
Росли із панської розмови,
Коли кого сам пан лісничий
До канцелярії закличе.
Тоді все мовкло – ні мур-мур!
Розпочинався перший тур...
Хвости підгортуючи з ляку
І трясучись, мов ті собаки,
Ішли об'їждчики окремо
І викладали все по схемі:
Які де трапились пригоди,
Чиї пропущено обходи,
Як лісники за пана дбають
І як обов'язки здійснюють,
У кого й де були порубки,
Отож кому чекати лупки.
Якщо ж у всьому цьому звіті
Овечки цілі й сірі ситі
І, отже, тиждень сплив щасливо,
Дививсь на це лісничий криво:
Чиї гріхи сховати хочеш?!
Із ким у чарці вуса мочиш?!

Тут лад здавен так збудувався,
Що на доносах він тримався,
І на увазі малось явно,
Щоб одні одних “їли” справно.
Цим разом, якось-то неждано,
Памдія кликнули до пана.
Памдій підскачив, здригнувся,
Навкіл поволі озирнувся.
— Ну, буде лазня, пане-дію!
Але за що? Не розумію! —
Говорить він, підводить плечі
І в біг пускається старечий. —
А хай би курям він приснився! —
Убіг, низенько поклонився.
Стоїть покірно і рахманно,
На все готовий задля пана —
Життя віддати, як за ікону,
Служити панові до скону...
Так принижатися! О Боже!
Та як ото він тільки може,
Себе вважать не за людину —
За куль, за ляльку, за тварину..
Зорить на пана, як та Лиска...
О як це бридко, як це низько!
Але ж і пан! Такого мати!
Його нема з ким порівняти!
Такий поважний і статечний,
Розумний, вихований, гречний!
Що не візьми — у всьому “сокіл”!
А як себе несе високо!
Ви на його погляньте міну:
Він — цар, він — Бог наполовину,
Він — краю нашого перлина —
Зігнімо перед ним коліна!..
Ось перед цим?! Та це ж падлюка!
Та перед ним стояти — мука!
Памдій стоїть, а пану — чхати,
Для нього ти як стовп вухатий, —
Сидить надутий, повновагий,
Баньками впершися в “бумаги”.
— Ну що, мосьпане, добре спиться?
Чи провіряв свою дільницю? —

Таке поставивши питання,
Рачок позиркує барбосом,
А сам тим часом крутить носом,
Смакує жертви калатання.
Як відказати більш удало?
На що Рачок націлив жало?
У чім його, Памдія, ловить?
З чого свою почати сповідь,
Щоб не попасти враз під стріли?
“Ну, ну, Памдійчику, будь смілий!
Бог дасть, відступиться біда”, –
Думок снується череда.
– Так, перевіряв... Авжеж, відомо.
Хіба ж бо служба незнайома?
– Чи заглядав ти до комори?
– П’ять раз, памдію, з позавчора.
– Де Астахнович? Марцін!
– Слухам! –
Мартин до двору мчиться духом,
Назад, не гаючись, іде
І Астахновича веде;
Повзе той важко, ніби лірник,
Із Давидовичів комірник.
Неспішний – жах! Глухий на вухо...
Що ж! Бог не дав прудкого руху.
Зайшов, оглянувся нешвидко,
Шмигнув два рази носом бридко,
Завмер затим, дивився прямо.
– Чи був у тебе цей нетяма?
Кажі, Зидорію, і скоро:
Чи він давно був у коморі? –
Втрача об’їждчик тут надію!
“Так ось де лихо, пане-дію!
Таки нарешті розумію:
Ось тут мене панок і цапне,
Як невгаразд цей дурень ляпне!
Щоб не глухий, шепнути б можна.
Ех, голова твоя порожня!
Ну, як довбешці підказать,
Щоб той підтвердив пану “п’ять”?”
Він мить раптово улучає,
П’ять пальців мовчки підіймає.

Зидорій вгледів знак стрімливий.
— Днів п'ять як був там пан мисливий, —
Гукнув Зидорій, вельми радий,
Що обійшовся без поради.
“А хай би ти пропав, мій милий!
Не знати б вік тебе, дурило!”
“Днів п'ять!” Дурбан, бодай ти зник!
П'ять чиряків на твій язик!”
— Лайдак! — волає на Памдія
Рачок, а сам аж скаженіє,
Живцем з'їда свою офіру. —
Пся крев! Мерзотнику, невіро!
Отак ти служиш, гультіпако!
Зжену, паскудо, як собаку!
Щоб не було твого тут чаду!
Я доведу вас всіх до ладу!
Служить повинні чесно, смерди,
А князів хліб даремно жерти
Нікому я не дозволяю! —
Рачок Памдія люто лає.
І довго ще ця пісня висне,
Як тільки з крику він не трісне!..
В Памдія вже трясуться руки,
Та він сумирно терпить муки,
Стоїть, спустивши долу очі,
І тільки часом забурмоче:
— Даруйте... ех... Нех пан дарує! —
А пан не чує, пан лютує
І, розваливши губи-труби,
Мов божевільний, злісно, грубо
Шпурляє книги, рве папери
І брудно лається, холера,
Та навідає на Памдія,
І все не м'якне, не добріє.
То, щоб позбавитись химери,
Памдій задком, задком у двері
Повзе-відходить від “навали”
І задає нарешті драла,
Біжить у двір, під сосни, клени...
— А щоб ти луснув! От шалений!
Ото наскочив, пане-дію!
Попався в лапи кату-змію! —

Гуде, сопе – та й озирнеться:
Погоня ще йому здається.
– А ти, Зидорію, тюхтію,
Ти, пнем прибитий лиходію!
“П’ять раз” показую, дурило!
А він “п’ять днів”! – тупе барило!

XIII. ВИБІР МЕДУ

Та поки досить про панів:
Пан мужику онавіснів!
Пани на милість не спроможні,
Всі їхні заходи порожні,
Порожні їхні сподіванки
Назад хід часу повернути,
Дірки безглуздим злом заткнути,
Силком живі порвати ланки,
Яких віки не перервали
На історичних перевалах.
Їм темно, їхня мовкне доля,
Їм недосяжний світ роздолля,
Їх, низькооких, лащить пиха...
Такі пани. Та хай їм лихо!
Час у Поріччя повертатись
І в інших хвилях покупатись.

Поріччя — благісна місцина,
Куток чудовий, ясночолій:
Як море — ліс, як небо — доли,
У квіточках сія лужина...
А скільки ягід недалечко!
Як духмяніє медом гречка,
Коли почне вона цвісти!..
Ну, як тут бджіл не завести:
Нехай гуділи б тут од рання!

Весною, в час перебирання,
Придбали десь і бджіл колоду,
Ну, так, між іншим, для заводу.
Але бджілки пішли роїтись,
І люди стали поруч витись:
Хто вулик дав, хто в діло гроші,
А той упхнув бариш хороший.

І як не взяти в гурт людину?
Відмов — призвеш лиху годину:
Нашле тобі і бджолам зла, —
Не любить заздрості бджола.
Антосю в тій бджолиній справі
Дістались клопоти яскраві,
Бо незнайома ця наука
Була спочатку — чиста мука;
Уроки перші так кололи —
Він не забуде їх ніколи!

Спекотний день... І на — морока:
Виходить рій, зліта високо
І на вербу вгорі сідає —
А як дістати — дідько знає!
Антось бере димар і сито,
На рій позиркує сердито:
Ну, не було, мовляв, біди!
Загнав ж біс його туди!
Ліз по драбині дядько сперше,
Затим в гілках — де лізти легше;
Прилаштувавши сито трошки,
Бере з кишені тихо ложку,
І ледве він торкнувся рою —
Гуде бджола над головою,
А друга — в вухо тиць раптово!
Здригнувся дядько наш бідовий
І мимоволі — хап за вухо!
А сито — шусть від того руху,
Бджілки ж, порушені, завзято
Співають, наче янголята,
Але шпигають по-чортячи.
“Бодай згорів цей рій собачий!”
Зігнуло дядька безпораддя,
На землю падають приладдя;
За ними й дядько наш прекрасний
З верби на землю смачно хряснув,
Схопився й кинувся навтьоки,
Мчить, надима шалено щоки,
Двором біжить він між хлівами,
Від бджіл борониться руками,
До будки шкварить і — під стріху.
Було біди, було і сміху!
Та потім дядько все ж привчився,

До бджіл поволі притерпівся,
Став бджолярем як є завзятим,
Хоч не зрівнять його з Кіндратом...

Тим часом Спас²⁷ святий минувся
І ліс в багрянець одягнувся.
Дрижать у золоті осики,
Гнуть брості скорух огнеликий.
Бджола про мед сливе не дбає,
За взятком рідко відлітає;
Та стільники вже не пустенькі:
Рої зміцніли молоденькі
І меду трохи наносили.
Тож кумпанів і запросили
Медок гуртом повибирати.
День був веселий, яснуватий.
Мужчини зранку поголились,
Дружненько так підмолодились,
У ночвах голови помили
І вуса хвацько підкрутили
Та милом їх понатирали,
Щоб якнайліпш вони стояли.
А для святковості вузенькі
Понадягали камізельки
І чобітки нашмарували,
Що шляхту просто шокували.
— Поглянь-но, дядечку, в люстерце:
Та ніче не встоїть серце,
Хоч у свати йди, хоч женися! —
На дядька жарти понеслися.
— А ти б, Ламуче, зціпив зуби,
Обтер би краще ніс і губи —
Он сопля губи вже минає! —
Олеся дядько відтинає.
“Ламук” Олеся спускає очі:
Сьогодні дядько не охочий
Такі його приймати жарти.
Що ж, інші є в колоді карти;
Він Костусю тихцем киває,
Надвір з ним вийти закликає,
Щоб вирішить оте питання,
Яке тривожить їх од рання, —
Як нині пасти їм корови?
— Таку я маю пропону:

Погнати з двору треба разом
І під товстим попасти в'язом.
Коли корови подобріють,
Коли боки в них покругліють,
Поженемо їх на болото.
І... закипить у нас робота:
То ти, то я — напереміну!
І де я тільки мед подіну?
Хіба живіт розбиті надвоє,
Як міх Баландихи старої? —
Хлоп'ята в жартах забавлялись,
На ліс за річку подивлялись.
Важке питання розв'язали —
Гостей очікувати стали,
Що хутко мають об'явитись,
Бо не повинні забаритись.
Дівчатка й хлопчики маленькі
Вертілись більше біля неньки;
Бувало, чимсь їй помагали,
Частіше — просто заважали.
Але ніхто не забуває,
Що день сьогодні не звичайний,
А особливий, життєдайний,
Який на рік лиш раз буває.

До дня цього убрана хата
Була таки молодцювато.
Помиті лави, стіл, підлога,
А біля покуття святого
Ще й стіни кленами вквітчали;
Обрусом білим стіл заслали,
Святих папером обгорнули —
Ті ще смирніш на світ зирнули,
Неначе так їм до вподоби,
Що особлива їм шаноба.
Чоловіченьки по сніданку
Спочить відчули забаганку —
Діймати стала їх дрімота.
Привітно скрипнули ворота,
З веселим шумом розчинились, —
Брати в стодолі опинились.
Всього тут доста, слава Богу, —
І збіжжя, й сіна вже нового.
Здавалось, стрісі і перилам

Все це і втримати несила,
Бо з двох боків над самим током,
Коли наверх метнути оком,
Сінце й колосся нависали.
Тут лугом, полем віддавало...
На костилі, забитім в шулу,
Ціпи висіли, мов заснули.
А вила, і граблі, й мітовки,
При молотьбі веселі, ловкі,
Біля воріт сумні стояли
І праці загодя чекали.
— Цим літом збіжжя — завалися!
— Та, слава Богу, здобулися.
Була б ото, Михасю, власність —
І землю, й луг свої щоб мати!..
Чого б жадати більше, брате?
І ліс, і паша, неба ясність,
І чистий дух, і Німан — річка...
Кут вабний тут.. А вже і звичка.
— Е, щоб своя до всього влада,
То нащо й про що та посада! —
Михал значливо замовкає
І скирту оком окидає.
— Так, мізкувати міцно треба, —
Само не звалиться нам з неба, —
Щоб жити певно, без тужбини,
Ще й мати власний свій будинок... —
І жваво так вони мовляли,
Що й на солону не лягали.
— І все ж не батьківщина тута:
Самі лише вчуваєш пуга,
А лихо вхопиться за гриву —
Про це й подумати жакливо...
Чого в житті нам не стачає?
Де сила та, що окриляє,
Що перешкод собі не має,
А ставить зразу всіх на ноги,
На вільні шле й веде дороги
І світ просторий відчиняє?
— Дві речі треба мати, милий!
Найперше — розум повносилий:
Завбачить вміти, приловчитись
На голім ґрунті закріпитись.
А ще, Антосю мій хороший,

Потрібно мати добрі гроші, —
Михал промовив тихим басом,
Костусь з Олесиком тим часом
Гостей під дубом чатували
І між собою жартували,
— Ану вгадай, — Олесь питає, —
Хто перший в гості завітає?
— Ну, хто ж? Відомо — Юрка, друже.
— Чому? — Бо мед він любить дуже.
А там, дивись, Язеп допнеться
І Фабіян з ним з Королини...
Чоловіки хильнуть чарчину —
Така балачка в них почнеться!
А як Кіндрат упреться в боки,
Напевно, піде він у скоки;
За ним Ялевка застрибає,
А Вухін пісню заспіває:
“Ой пий горілочку, сусіде!..”
— Поглянь, дивися! Хто там їде? —
Олесь підскочив, позирає
І Костуся плечем штовхає.
— Та це ж бо Вухін! Він, він самий! —
І хлопці кинулися в браму,
Біжать навипередки в хату.
— Вже Вухін їде! Вухін, тату!
— Ану, не сміть його так звати,
Чи, може, вуха вам нам'яти?! —
Хлоп'ят Михал застерігає,
Піджак по цьому одягає,
Іде надвір для привітання
І для почесного стрічання.
Андроцький-Вухін під'їжджає
І так коня свого спиняє,
Немов зупину той не має,
Хоч коник, схоже, ледве тягне
І бігти аж ніяк не прагне.
Товстуня Зося сонцем сяє;
Михал їй злізти помагає.
Вона злізає тяжко, в'язко,
Під нею скригає коляска.
— Ну, проще в хату! Проще, кумко! —
Зорить сулія в неї з клунка.
Перехильцем, неначе качка,
У хату йде кума-своячка.

Тут господиня вибігає,
Їй двері в сіни відчиняє;
Жінки обличчями зімкнулись
І так приємно посміхнулись,
Немов одержали обнови.
Горохом сиплеться розмова.
— А де ж моя дочка хрещена? —
Спитала Зося. — Де Олена? —
З-під брів Олена позирає;
Її тут Зося обнімає,
Гостинцем дівчинку частує,
Її і пестить, і цілує,
У вічки їй зорить привітно —
Сама Юхимиха бездітна.
Олесь під цей шумок, цілунки
Зробив ґрунтовний огляд клунка
І Костусю шепоче в вухо:
— Там, брат, горілка-веселуха,
І коровай, і сиру плаха.
Якби ото не знати страху,
Ось можна б де почастуватись!
Одначе маю дочекатись, —
І короваю покуштую,
Тоді й тебе вже почастую! —
І хлопці тихо засміялись
Та геть на вулицю помчались.

Юхима віз уже прибрали,
Коня за віжки прив'язали
В кущах вільхових біля дуба,
Де погулять було так любо.
А ще, мабуть, за півгодини,
Язеп над'їхав з Королини.
Житець заможний, видний, вдатний,
У всім зразковий, акуратний —
І в господарстві, і в бенкеті, —
Ба й у панів був на прикметі, —
Такий уважний і шляхетний,
Далеко в волості славетний.
Хоч не шляхетського був роду,
Але тримав шляхетську моду,
За господиню мав дворянку,
Вабливу жіночку, шляхтянку,
З лиця вродливу, з тонким станом.

Отож Язеп вважався паном
І господарство вів уміло.
Само собою зрозуміло,
Його зустріли, як повинно:
Почесно, вітливо, гостинно.

А там Кіндрат коня шмагає:
“Гей, смерть турецька!” – долітає.
Як тільки вгледіли Кіндрата,
Загомоніла зразу хата...
– Ну, ось і пасічник наш мчиться,
Всіх насмішить... Ач, гарячиться:
“Но! Смерть турецька! Лайдачина!” –
Кіндрат жартливий був мужчина
І біля бджіл ходив сміливо,
Бо знав роботу цю кмітливу
(Принаймні так тоді казали,
Коли Кіндрата розбирали).
Приїхав з матір’ю старою,
Яку звичайно звав совою.
Гнучкий, високий, сухорлявий,
Для всіх жаданий і цікавий...
Ввійшов Кіндрат і повітався
І про здоров’я попитався.
Дорота, Пальчиха старенька,
Хліб-сіль заносить потихеньку –
Такий-то звичай білоруський:
Не принести щось в гості – дзуськи!

Ледь гості трохи вгомонились,
Кіндрат з Антосем осенились,
Взяли димар і вагани.
– Ну, Боже, сили вкорени!..
Куди ти лізеш? От дурненька! –
Кіндрат бджолі незлобно цвенька,
А та, неначе в павутині,
В його заплуталась щетині.
Зловив бджолу і відкидає,
Повільно рамку витягає.
– А стільнички – мов пропололи!
Нероби! Хоч старі вже бджоли...
Дай диму їм! Піддай-но диму!..
Ба, трохи є! Давайте вийму. –
Кіндрат частини підрізає,

І кречче, бідний, і потіє.
Бджола від диму як п'яніє,
У вулик далі заповзає.
— Сердеги... Стільки, бач, збирали —
А ми за хвилину все забрали, —
Отак бджілкам поспівчують
І в другий вулик заглядають,
Аж поки всіх не перебрали
І ночви меду не набрали.
Гудуть бджілки від кривди, болю,
Мов плачуть, бідні, над собою,
Що праця їхня заповзята
Людською хтивістю віднята.

Внесли ночовки меду в хату.
На долю випало Кіндрату
Медок ділити між кумами,
Жінки підходять зі жбанами.
Тут сміхи, жарти, штовханина, —
Таки й приваблива ж часина!

А стіл тим часом накривають,
Гостей шумливих запрохають;
Сідають гості, та не враз,
За стіл не лізуть напоказ,
Бо так шляхетність вимагає.
Тут суперечка бути має,
Як відмовлятись починають:
— Сідай, Язепе! — Хай сідають,
А я приткнуся потім скраю.
— Ой, не чуди!.. — Ну-ну, сідаю!
— Фаб'яне-пане й ти, Кіндрате,
Юхиме, Яну, Юрку, брате!
Ну, прошу ж, прошу! — Посадили,
Таким же чином упросили
Жінок присісти на ослоні.
Антось у хід пустив долоні
І корки спритно вибиває —
Аж здивування викликає.

Криниці чистої наснаги,
Чекання хмелю і розваги —
Стоять, як біскупи, сулії,
І хто не гляне — веселіє.

Навкіл горами, як сторожа,
Закуска — справжня милість Божа:
І сир, мов перший сніг, біленький,
Ковбаси кільцями пахкенькі,
Що є лише на Білорусі.
А масло! Ні! Мовчу, боюся
В добу пайків і бідноти
Дражнить порожні животи *.

Мій милий Янку, мій Купало²⁸,
В один нас вир життя ввігнало.
Чом за святковою габою
Не стрілись ми тоді з тобою,
Щоб стіл селянського бенкету
Повеселив твій дух поета?

Михал тут чарку наливає.
— До кого ж випити? — питає,
Гостей обводячи очима.
— Давай з кінця, почни з Юхима.
— Ну, що ж, Юхиме, мій друже!
Мина хай нас біда всіляка,
Щоб чули ми себе нівроку,
Щоб меду більшало щороку,
Щоб ми пили і ще просили,
На головах щоб заходили,
То будьмо, куме! — Дай нам, Боже!
— За ваше, гостоньки, здоров'я! —
На всіх поглянувши з любов'ю,
Михал куляє чарку гоже;
Глитнув і губи обтирає,
Юхиму чарку наливає.
І з рук у руки ходить чарка,
Шоломить голови їм шпарко,
Все більше гості веселяють,
Все більш їх лиця червоніють,
А голос дужчає й міцніє,
А сміх в розмовах все рясніє.
До всіх ласкава й шаноблива,
Немов під вітром спіла нива,
Гостей частує господиня,
Усім дарує благостиню —
То сир, то масло їм підносить

* Виділені рядки востаннє бачили світ у виданні поеми 1931 року. Відновлені завдяки В. Василевичу.

І закусить так щиро просить:
– Ну, підзакусуйте ж, будь ласка!
Ось, прошу, сир, оце ковбаска,
Пиріг опрічної закваски...
Та пирога хоч покуштуйте!
Беріть і масло, не шкодуйте!

Сулія випита; наступну
На стіл раптово хтось як гупне,
І гості вигуками “Слава!”
Вітали бажану появу.
Жінки також бенкетували
І від мужчин не відставали,
Але від них відмежувались –
Своїм напоєм пригощались.
В однім напій той відрізнявся –
Медок в горілку доливався.
І от зирнуть було цікаво,
Як у жінок велась забава;
Такі були миленькі сварки,
Як відмовлялися від чарки!
– Ну, прошу ж, пані Юзефова!
– Ой, ні, кумасю, вірне слово!
Я зовсім п’яна, бійся Бога!
– Та випий, кумочко, нічого! –
Кума на просьбу піддається,
За чарку втретє вже береться,
Та ледь пригубить – відхиляє,
І чарку знов не допиває,
І руку тягне до бутельки.
– Не дам! Ні, кумонько Анелько!
(Бо вже так звичай вимагає:
Хто чарку п’є, той наливає).
Допий. Допий-таки! До краплі!
– Ой, я ж ходитиму, як чапля!
Язеп мій лисий зазлобує! –
Куму Анелька тут цілує
І суперечку тим кінчає,
Що цю чарчину осушає.
І ось жінки запустували,
І пісню-кпину заспівали,
Щоб посміятись з нежонатих:
З Антося, Яськи і Кіндрата.

“Сидить дома, їсть кислиці,
Ні з ким слова мовить;
Ой женися ж: час імчиться,
Старість тебе зловить!
Постарієш, неборако,
Всі дівки зречуться,
Будеш тертись, як собака,
Гнутись, наче цюця,
І підлизувати миси
Десь у смолокурні!..
Ой женись, Кіндрате лисий,
Ой женіться, дурні!”

— Ну, затягнули вже, завили!
Лише й робили б, що женили!
Ох, записні турецькі свахи,
Мов надоїдливі комахи! —
Кіндрат лиш звіром позирає,
А Яська, брат його, співає:

“Я — один; всі стежки
Мені вільні всюди.
Оженився, дружки, —
Не ходи нікуди.
Я — один, я — козак,
На 'кий чорт і жінка?
Вона візьме в кулак,
Бісова голінка!
Чоловіка Бог скував —
Слава Ковалеві! —
Драв чуприну Адам,
Що женився на Єві”.

— Отак ви свях! Це їм корисно! —
Розгарячилось чоловіцтво.
— Ну, хлопці, пити далі треба!
Юхиме! Гейкай до Язєпа!
— Михасю, брате, ні, не буду!
— Пий!.. Не люблю тебе, маруду! —
Юхим донікався до того,
Що звати став у свідки Бога,
Мовляв, не п'є уже нічого.
Але Юхима добре знали,
Дружніш зусюди насідали,
І наш Юхим хоч і божився,

Але куди ж би він подівся.
І далі він таким же чином
Загайки ще чинив мужчинам,
Та жлуктив чарка в чарку з ними —
І ось він лупає очима,
У боки руки розставляє
І давню пісню починає:

“Ой летів над полем овід,
А назустріч мушка...
Прихились до мене, кумо:
Пошепчу на вушко!”

На коло Ганна виступає,
В долоні плеше і співає:

“Ой заграйте-но, музики,
Щоб я поскакала;
Купив батько черевики,
Щоб я їх стоптала!”

Мужчини виклик вмиль приймають
І Фабіяна випихають.
В танок одразоньку пустився
Наш Фабіян і закрутився.

“Подивися, Гапко,
Як трясеться шапка!”

А замість шапки він волоссям
Трясе, як вітерець колоссям.
І розминає в танці кості.
Тут розійшлися наші гості...
Ось гребінь Пальчик Ян хапає,
Папірчик в нього закладає
Та виграє так спритно, рвійно,
Що ноги скачуть мимовільно.

“Без музики, без дуди
Ходять ноги не туди;
Грай же, дудочко моя!
Куди дудка, туди й я!”

Господар сам в якомусь шалі,
Куму Анельку запрошає,
На панський лад кружля-вальсує,

Всіх делікатністю чарує.
Також Язеп із Королини
Не марнував ані хвилини —
І з господинею крутився,
Допоки потом не облився.
Андроцький годі вже божитись,
Сидить, несила ворушиться;
Один Юрко з ним розмовляє;
Юхим же тонко так співає:

“Пий горілочку, сусіде,
Поки п’ється!
Кінь до хати сам доїде,
Не зіб’ється”.

— Скакати хочу! Хто пограє?
Музики! — Пальчик Ян гукає.
І, не чекаючи одвіту,
До кола ринувся як вітер.
Присів наш Янка, закрутився!
Та як пішов, та як пустився!
Звідкіль і де там що береться —
З дороги все змете, здається.

“Там-там! Тара-рам!
Там-та-рида, ри-да-там!
Ходи, хата, ходи, піч!
Не шкодуйте власних пліч!
Ой найму ще й дударя,
Дударика-комара.
Грай, дударіку, давай,
А ти, мухо, підспівай!
Грай на скрипці, сліпню, ріж,
Контрабасом, гедзю, тіш!
Чмелю, в бубон бубони!
Шершню, пісню затягни!
Хочу я потанцювати,
Всіх на учту поскликати.
Розгорнися ж, моя душе!
Стерегтись Тимоша мушу!
Лиш тоді я пнущь в пани,
Як добряче я хмільний;
Тут веселий я до п’ят,
І сам чорт мені не брат!..

Там-там! Тара-рам!
Там-та-рида, ри-да-там!
Лисий чорт чухрав з болота:
Упеклась йому нудота.
Хитрячок, а помилився:
Оженився — і втопився.
Не шукай, чортяко, ваби,
Не притулюйся до баби:
Баба довгий волос має,
Кого хочеш ошукає —
І Язєпа, і Михала,
А мене не ошукала!
Хіба тільки розум втрачу,
Та і то біду завбачу.
Вік лихим не дочекає,
Щоби Янку ошукати!”

Тут гості з місця повставали,
В долоні били, помагали.
— Бодай ти скис! Ото допався! —
А Пальчик гонору набрався
І все ногами витіває,
Немов сам біс його штурхає;
І плечі скачуть, руки ходять,
І в чудування всіх приводять.

Тим часом стало і смеркатись...
— Панове! Час, ой час збиратись!
— Куди?! Посидьте, погуляйте,
Повеселіться, поспівайте.
— Гей, пісню, пісню! Починайте!

“Ой час повечерять, нема батька вдома.
Чи рідна доріжка йому не знайома?
Чи він помилився, чи кінь заблудився?
Чи серед дороги один він спинився?
Безладна дорога, та кінь її знає,
Хоч волі додому прибігти не має.
Ой хто ж по дорозі коня поганяє,
Коня поганяє, сам пісню співає?
То їде сусіда з гостинцем великим —
Везе сину ремінь, дочці черевики.
А нашого батька нема все — гуляє,
Про хату рідненьку, про діток не дбає.

Пора вже і спати – нема батька вдома,
Хоч здавна дорога і добре знайома.
Ось північ невдовзі, немає все тата!..
Ой час вже нам, гості, ой час нам до хати!”

І тихий жаль якоїсь втрати
Ця мила пісня викликає.
На світі все кінець свій має,
І ти, зажурене смеркання,
Співаєш пісню розставання.
І гості свій бенкет кінчають,
Навзаєм всім добра жадають,
І ось нарешті час прощання,
Останні цмоки, побажання...
– Ну, не кривдуйтеся... Бувайте!
Коли не так що, вибачайте!

XIV. "ДАРЕКТОР"²⁹

Не осінь ще, а літо – тане...
То – для поета зміна стану,
То – ревний образ розставання,
То – струн тремтячих завмирання,
Палкої пісні жаль невітшний,
Життя і смерті – символ вічний!
І сум, і втіха не на споді,
Коли душа природи-феї
З твоєю злучиться душею
В одному настрої, у згоді!
Мовчиш і ти, і далі милі,
Немов в одній загальній хвилі
Одної світлої часини
Життя свої з'єднало плинні
І біг свій вічний припинило
І небо лик свій відхилило.
На золотаві півдня межі
Крізь білі з зеленню одежі,
Туди, де небо ясно-гоже,
Вступає сонце, сонце Боже,
І стріли-коси розкидає,
Мов чарівниця, грає-сяє.
Під тою ласкою сіяння,
Сердечно-щирого вглядання
Все заспокоїлося: небо,
І поле, впоране як треба,
І даль оця, і луг, тростини...
На білих нитях павутини
Привозять осінь павучки.
Її і кросна, і нитки
У морі лісу промайнули,
В багрянець листя одягнули;
А той багрянець повен скрухи
І смутку осені-свекрухи.

Дмухне борвій – і мерхнуть трави:
У нім ні ласки, ні забави.
Ні, то не шерхи колосочків,
Не сміх блакитних васильочків
У межах збіжжя площини,
Ні, то не музика весни,
А тихий жаль і нарікання,
З життям і сонцем розставання.
І линуть в край далекий гуси,
Лелеки – в той же самий край.
– Бувай же, лігечко, бувай!
До стрічі, рідних піль обруси!

Михал раз каже: – Чутно, всюди
Вже вчать дітей по школах люди;
То час би й нашим – за науку...
Віддати в школу їх – це штука:
Давай харчі, найми квартиру... –
І батько тут же по ранжиру,
Видатки став лічить і трати
І тим скінчив, що ліпш до хати –
Не треба й кланятись Юхиму³⁰ –
Найнять “даректора” на зиму,
Ну, хоч би Яську Базильова.
– Дамо троячку і – готово!
А хлопець спритний до науки.
– Ну, Яська – майстер на всі руки:
Як до серпа, так і до книги.
Але чи будуть хлопці слухать?
Не довелось би часом нюхати
Йому від наших учнів фіги? –
Антось промовив. – Як це фіги?!
Тоді понюхають гирлиги! –
Скипів Михал. – Чи хворостини!
Як відшмагаю нижче спини,
Три дні не зможуть сісти, гаддя! –
Тут потушляє очі Владьо,
Але наважився, мовляє:
– Я більш забув, чим Яська знає...
– О, ти розумний! Все умієш.
А п’ять та два – не розумієш;
Дурний в задачах, мов дубина! –
Спиняє грізно батько сина. –
Тож вчитися мені – без дуру,

А ні – спускати буду шкуру,
Лише поскаржитесь хлопчина! –
І батько всіх обвів очима,
Кивнув виразно на віршовку.
Так і скінчили ту промовку.
“Даректор” ще і не з’явився,
А Владьо хлопцям побожився,
Що він за вухо взять не дасться,
Бодай забрала б його трясця!

Приїхав Яська по Покрові,
У личаках нових – в обнові;
З ним чобіточки без підборів,
Які він вже стоптав, спотворив, –
Від брата “кікси” перепали –
На всякий випадок лежали.
– Ну, ось “даректор” вам, невмиті! –
Михал киває тут на Янку. –
За книги завтра по сніданку,
Бо гроші батькові – не сміття,
Учились щоб мені старанно!
Не потурати їм ні грана! –
Михал ізнов до Базильова. –
За вухо, хто глухий до слова, –
І на коліна! Вчить повинні –
Знайду я ліки вам од ліні!
А буде йти наука туго –
Підгонить пояс чи попруга! –
Стояли хлопці і мовчали,
На Яську часом поглядали;
А сам “даректор”, з клунок ростом,
В своїй одежі бідній, простій,
В кошульці, в штанях з мішковини,
Стояв уклінний, ніби винний,
Такий дрібний і мовчазливий,
З сукна халат на нім був сивий.
А потім якось, мов прочнувся,
Ожив неначе, озирнувся.
Він знав усіх, його теж знали;
З Владьком колись компанували,
Але теперки – не до лясів,
Не до хлоп’ячих викрутасів;
Про це теперечки – ні звуку,
Бо як тоді вести науку...

Ледь рік як він скінчив ту школу,
Де знань добув торбину кволу,
Та й тих розсіяв половину,
Коли у полі пас скотину.
Отак і хлопці міркували
І, як поводитись, не знали:
Чи бути з ним запанібрата,
Чи дружніх зносин уникати.
Владько одразу – шмиг у двері!
(Таке було в його манері).
Пішов чинити господарку.
В науку хлопець не вбивався,
Щось Євтушевський³¹ не дався,
Не йшло йому навчання змалку.

Олесь за коминок сховався,
Звідтіль до Яськи приглядався
І думав там собі без шуму
Якусь веселу, мабуть, думу,
Бо часом тихо посміхався.
Іще раз Яська озирнувся,
Повісив шапку, роздягнувся –
До того хлопець невеличкий!
Журливо тут йому з незвички,
Бо скрізь так тихо, глухувато,
Ліси, кущі й одненька хата;
Тут жити справді страшнувато:
Узгір'я в хащах і ровки...
Напевно, швендяють вовки,
Злочинці ходять, вовкулаки...
От він попався, неборака!
Скрізь ліс понурий, страхітливий...
“Даректор”, змалку полохливий,
Не мав ні віри, ні надії
На добрі справи чи події.
Ех, тяжко буде жити, тяжко!
І як він вліз у цю упряжку?
Пощо було давати згоду?
Щоб знав – не їхав би ізроду,
Бо пропаде ж тут, ясна річ...
Та розпили вже могорич,
І сам він чарку випив. Шкода!
До столу Яська йде, сідає,
Почати як – не уявляє!

Та хоч попав ти у неволю,
Але ж свою виконуй роль,
Бо так і шану к бісу згубиш.
— Ну, Костю, як, читати любиш? —
“Даректор” голосно питає
І цим розмову починає.
— Люблю, та поки що не вмію:
Складів ніяк не подолію.
— Ну, це, браточку мій, півгоря:
Склади читати будеш скоро,
Аби всі літери нам знати,
А наклади вже — наплювати.
Старання — ось моя вимога.
Тут хитрого нема нічого.
А як Олесь? — Олесь учився.
Писати навіть наловчився, —
Костусь говорить про Олеся.
— Що вже ви з мене смієтеся? —
Олесь відгукується з печі. —
Писав потроху, не перечу;
Але що вмів — уже забувся,
Давно писання я позбувся.
— Але ж тебе навчав Лопата, —
Знов заступивсь Костусь за брата. —
Ти в школу виходив півроку,
Писав на дошці “хмара”, “око”,
Писав і “кінь”, і “вітер віє”...
Ні, наш Олесь писати вміє!
— Ну, це я справді трохи знаю,
Хоч часом сам не прочитаю,
Що напишу, — такий писака, —
Не прочитає і собака. —
Олесь за балку сунув руку,
Раз тут зайшлося про науку,
Старий свій зошит там налапав.
— Ось подивись, як я надряпав,
Яких пташат наставив, мушок
Та кривулячок, закаблушок.
Це, бачиш, “хмарка”, це — “підвода”,
Оце ось — “кінь”, а тут — “колода”;
А це писав... це наш Антось,
Він дуже добре пише. Ось...
Неправда? Можна подивитись,
Він ось писав тут якось влітку,

Як брав кобилу на замітку,
Коли їй треба жеребитись. —
Утрьох той зошит роздивлялись,
Щось розбирали, дивувались.
І хлопці тут задружбували,
Язик і Яську розв'язали,
І про науку вже ні слова:
Зайшла у них про те розмова,
Що водиться в цих нетрях, в тиші,
Що в них тут лось найголовніший.
І учням навіть довелося
Сказати “даректору” про лося:
Який великий він і жвавий,
Який стрункий і худорлявий,
Якщо дивитися іззаду,
А з голови — рогач-громада!
За ним — вовки, зайці, куниці
І гурт всілякої дрібниці:
Борсук, коза, лисиця, білка,
І тхір, і ласка, джміль і бджілка.
“Даректор” стих, завмер, а згодом
Вражався різним тут пригодам:
Як борсука в Поріччі били,
Як тут куниць, тхорів ловили,
Який характер, норів звіра,
Які призвички має сірий;
Того не чув наш Ясь ніколи,
Хоч стільки зим ходив до школи.
Наприкінці ж, як про гостинець,
Сказали Ясьці про звіринець,
Скінчивши тим усі новини.

Звіринець, чи загін козиний, —
По правді — панські все забави.
Та сам звіринець був цікавий:
Високий, складений з колоддя
І вже такий міцний — аж годі!
Щоб вовк не міг до кіз добратись
Ні через верх, ні підкопатись —
Там не просунеш і мізинець.
Одним крилом отой звіринець
Доходив майже до дороги.
А так займав значні розлоги:
І ліс, і луг, і край криниці.

Улітку в нім такі суниці –
Шапками хлопці набирали.
І буда з хвойних лап стояла
В лісочку поруч, наче хата.
Раніш тут кіз було багато,
Давніш колись, не в цьому часі,
Але та безліч вся звелася
І передохла якомсь марно;
Тепер тут водиться лиш сарна
Та даніель³², козел-битляка
З рогами, наче дві гілляки...
Про те, як цей козел-задира
Поранив раз тварину щиру,
Оповідали хлопці Ясьці...
Той почувався, наче в казці.

Пригода ж ось яка була.
Коня в компанію козла
Пускали на ніч у звіринець.
Який же той козел злочинець!
З конем спізнавшись, компанує.
За ним, як песик, шпацирує,
І разом ходять і гуляють,
І разом ночі досипають –
Ну, словом, стали дружбаками.
До грищ від дружби переходять,
Та грища ті нерідко шкодять:
Казел коня – штурхить рогами!
Штурхан той був стрімкий, нежданий,
І в животі коня – три рани!

Тече у хлопчиків розмова –
І Яська зрідка вставить слово,
А то про щось і запитає –
Ще більш балачка оживає!
Страхів таких тут наказали,
Аж зуби в Яськи цокотали,
І ні за що після вечері
Не міг він визирнуть за двері;
А перед тим як спать лягати,
З собою кликав хлопців з хати,
І ті невидною порою
Надвір з ним сипали юрмою
І чи стояли, чи ходили,

Допоки Яська “правив діло”.
Йшли потім в запічок і спали,
Туди ж вони і Яську брали.
Він усередину просився,
Лежав мовчком, не ворухився,
Боявся, певно, спати скраю:
— Бо я з вас ковдру постягаю.
Яке ж тут буде вам спання? —
Виправдувався навманя.

XV: "ПОЧАТКИ"³³

Минула ніч. І день крізь вікна
Вповза, знищає темінь звикло,
За піч, на хлопців, зазирає
І нічку з хати витискає.
У печі вже палають дрова,
І так їх склалася розмова,
Що гучно, бійко застріляли,
Немов пани заповлювали.
Помились хлопці нехапливо
І всі з "даректором" почтиво
Постали в ряд під образами.
— Отож моліться... зі сльозами!
Щоб дав Бог здібностей, охоти
До вчення, вашої роботи,
Кмітливість добру, свіжу пам'ять,
Щоб розбиратися і тямить,
До книг щоб вабило вас певно, —
Сказав Михал синам душевно.
І хлопці щиро і сумлінно
Упали раптом на коліна
Й так запопадливо молились,
Що об поміст лобами бились.
— А по сніданку — до науки!
І без моєї щоб принуки;
Самі влаштуйте свій порядок,
Щоб і до книг, як до оладок,
Невідворотну тягу мали. —
"Даректор" з хлопцями мовчали,
Тримали голови нагнуті,
Допоки чулися напуття.
— А ти, "даректоре", знай діло:
Припри їх добре, лобуряків,
Щоб кожен з них пищав і плакав,
Щоб в їх макітрах аж кипіло!

Коли ж чого не зрозуміє,
Або невчасно задуріє,
Чи здійме зайву суперечку —
Став на коліна, і на гречку! —
“Ого! — подумали хлоп'ята. —
Невже “даректор” так завзято
Нас при навчанні загнуждає,
Що в кут на гречку затягає?
Ну, що ж, побачим, поміркуєм,
А кпину й глуму не даруєм.
Нехай лише торкнеш за вухо —
Ітимеш ти надвір, псяюхо,
Один без нас, як темно стане...
І що запієш тоді, Йване?”

Але наука виявлялась
Не так страшною, як здавалась.
“Даректор” видався зичливим
І аж ніяк не вередливим:
Умій лише із ним годитись,
Ремінним вушком поділитись
Чи піднести пампушку, слухай, —
Не стане ж він трясти за вухо,
Та навпаки: тоді, нівроку,
В науці зробиш вірні кроки.
І тільки Владьо хибив часто:
Задач не брав ніяк і — баста;
Як з ним “даректор” наш не бився —
Ну ані руш, якщо спинився;
А ні — на зло бридню городить,
І не знаходиться з ним згоди;
Чи просто дражниться, сміється,
І взять за вухо не дається.
Тоді “даректор” відступався,
Тоді до іншого звертався.
А ще були й такі огрішки:
Михал був сам письменний трішки
І підловив він раз Олесья:
В Законі Божім — ні бельмеса
Не тямив хлопець, ну нічого;
Адам і Єва, Каїн-вбивця...
Олесь і лає їх, і злиться —
Немов зурочено малого:
Два слова скаже — і запнеться,

Мов голова сама заткнеться
І стане як пустий бідон...
Олеся лають за Закон:
— Ото безмозкий недотепко!
А щоб ти луснув був, шелепко! —
Сміються всі, беруть на кпини,
А в чому він, сердега, винен?
Олесь покутує і плаче:
От причепилася невдача!
Він вліз на піч, увесь стулився,
Думки шалені поплилися:
“Що вдіять, як біді зарадить?
Куди б йому “Закон” спровадить?
Згоріли б ви були, “Початки”!
Порву їх вщент і — геть нападки!..
А що? Покремсати — і квити!
Але було щоб шито-крито!..”
Олеся тії міркування
Переросли в переконання:
Щоб не було в навчанні хибно,
Цю книжку знищити потрібно.
Тож серед ночі наш “добродій”
Встає і крадеться, мов злодій,
З шухляди книги викидає
І під столом їх розтрясає,
А вже ненависні “Початки”
Порвав він люто, без оглядки:
“Святі Абрам, Ісак і Яків
Достойні долі небораків!”
Сувору вдіявши розправу,
Закинув далі все під лаву,
Немовби тут коти гуляли
І справ таких навитворяли
Своєю грою ненароком;
Олесь шухляду ставить боком.
Послухав: ні, ніхто не чує, —
До себе в запічок прямує.
Назавтра вдосвіта, раненько,
Турбота матір підіймає.
Вона підводиться, зітхає, —
Роботи віз її чекає, —
І гараздує наша ненька;
Найперш запалює свічинку,
Сідає прясти на часинку,

Допоки печі не розпалить, —
Відтак робота валом валить.

Слідом і дядько пробудився,
У вікна глянув — не спізнився?
— Ох, треба ж духом узуватись
І з молотьбою поспішатись,
Бо миші збіжжя поточили, —
Бодай би їх коти поїли. —
Олесь не спить — увесь в тривозі:
Що на сьогоднішній дорозі
Його з “Початками” чекає?
І чим скінчитись хитрість має?
Лише згадає про “Початки” —
Душа одразу лине в п’ятки.
Підвівся дядько, щось шукає
І раптом голосно питає:
— Овва, хто ж книги так розкидав?! —
Олесь нічим себе не видав,
Заплющив очі і чекає,
Чекає, як-бо далі буде.
— Та що ж це скоїлося, люди?!
Спимо собі й не маєм гадки!
Так розпанахати “Початки”! —
Одразу дядько втягся в слідство. —
Яке пороблено каліцтво! —
І мати прясти перестала,
Плечима в подиві знизала.
— А це коти, напевно... Кляті!
Як вихор, носяться по хаті,
Щоб ви пропали в завірюсі! —
Олесь удячливий матусі,
Бо в тон йому вона трапляє
І на котів вину складає.
Піднявся батько, щоб під лаву
На дивну глянути прояву.
“Все буде добре. Хай би тато
За це не взявся заповзято”, —
Олесь під ковдрою гадає,
А страх його все більш гойдає.

Біля книжок тут всі зійшлися,
І розбирання почалися.
“Початки” довго розглядали,

Як їх “коти” пошматували.
Олесь за піччю веселіє,
Але піднятись все не сміє,
Щоб здуру щось не напести,
На вірний слід не навести...
“Ні, треба встати, — шепчуть губи, —
Так недалеко і до згуби!”
Його аж коле під лопатки.
Встає, встромився на “Початки” —
Та раптом в сльози! Як заплаче!
— Ах ти, холерино котяча! —
Олесь нестямно розгнівився —
Куди і сон його подівся.
Котів нещасних б’є, ганяє,
Нешадно в сіни викидає,
Мов за “Початки” ті роздерті
Котам замало навіть смерті.
— Дарма, це Каїну не шкодить:
Нащо в оману Бога вводить?
Нехай братів не забиває! —
“Початки” дядько розглядає,
Киває хитро на Олесья:
— Нема ні Сіма, брат, ні Хама,
Роздерли вдрузочки Адама,
Десь Єва блима з піднебесся,
Ніде не видно Соломона,
Кіт на хвості умчав Самсона.
Ще тут Ісайя і Агей,
Пророк Ілля і Єлисей.
Постав тепера Богу свічку,
За ціп берись, за сочевичку,
“Початки” ж сунь іди під стріху! —
І аж заходиться від сміху.
— А щоб вони повидихали!
Чому задачника не рвали? —
Владько страждає в повній мірі.
— Дає ж Бог іншим не по вірі,
Таке мені не випадає,
Мене все добре обминає. —
Тут навіть батько обіззався
Тим, що легенько засміявся.

Олесь відчув — минулось лихо.
І сам себе він хвалить тихо,

Душа до того проявилась,
Немов гора з плечей скотилась.
Він і радів, і так втішався,
Що з тим Законом поквитався,
І цілий день був — чисте свято,
Мов скрізь співали янголята...
Радів надмірно і — зурочив:
Приходить батько проти ночі,
Олеся з запічка він кличе
Та в ніс йому “Початки” тиче:
— І щоб були, ти чуєш, цілі!
Бо ремінець відчуєш в ділі;
Коли їх знов порвуть коти,
То шмаготи одержиш ти! —
На певне місце сина-блазня
Отець киває: “Буде лазня!”

Олеся, тужливо стріпонувшись,
Пошився в запічок, зігнувшись.
І довго він заснуть не може
Знов Лот, Абрам... Премилый Боже!
В очах “Початки” мерехтять, —
Не відпихнуть, не відігнать;
Ізнов повернеться рахуба,
Знов сльози, кривда — чиста згуба.
Одне Олеся утішало —
Що й Костуся біда спіткала,
Бо він на “Вірую” сів маком, —
Обом недобре, неборакам!
І тут Олеся говорить брату:
— Закинем книги в сніг, за хату, —
Ти “Вірую”, а я “Початки”,
І враз полегшають порядки.
— Так битимуть! — То що? Поплачем,
Зате потому вже поскачем!
— А тато книги знов дістане?
— Ну й що? Туди ж їх! Не біда!
А там надійде Коляда,
А там, дивись, весна настане...
Який ти, брате, боязливий!
Чи ж нам боятись грому, зливи?..
Не бійся, братку, анічого!
Шпурнемо їх у сніг з-за рогу.
І затаїлись — ані слова! —

І піде все у нас чудово.
— Ні, так не варто нам робити,
Бо тато наш і так сердитий!
— То ти не хочеш?
— Ні, боюся!
— Один і я, брат, відступлюся, —
Сказав Олесь, і спохмурнів,
І в думу голову встромив.
Та вже в не дуже довгій часі
Він скрізь, засмучений, тинявся,
Бурчав ото, шпурлявся снігом,
Все становив доверху дригом.
— Бодай вони були згоріли!
Ну де це їх чорти поділи?..
— Яка тебе гризе дурнота? —
В питанні ньеньки злості нота
Украй Олесьа пригнітила.
Зирнув на матір він немило.
— Нема “Початків”! — Знов “Початки”?
Коли вже будуть їм кінчатки? —
Всі перетряс Олесь куточки,
Довкіл обнишпорив ладочком;
В печі звалив обідню кашу,
Скрізь наробив розгардіяшу,
Що хоч ти з хати вибирайся
І тих “Початків” одцурайся, —
Усіх допік, довів до змори.
— Мо’, їх забрав Мартин з комори? —
(Мартин недавнечко з квартири
Приносив щось, якісь папери).
Олесь Мартина приплітає
І все шукає та шукає...
І аніяк не знайде втрату.
А тут і батько шусть у хату!
І, не говорячи нічого,
Рвонувся зразу до малого!
Аж задрижав нестримно, люто.
Пасок мотнувсь вгору круто,
І вмить безжальна шкуратина
Геть обпекла Олесю спину.
Олесь зайойкав верескливо,
Упав і знов схопився живо,
А діти в плач, у крик, у сльози,
Порозбігалися, мов кози;

А батько, злістю розповитий,
Олеся б'є несамовито;
І мати ради дати не може —
Так міцно батько розгнівився.
Дав Бог, Ксаверій тут з'явився.
— Покинь, Михале! Стій, небоже!
Доволі, хай тобі морока,
Забити можеш ненароком! —
Антось на крики вбіг до дому,
Насилу вирвали сірому.
А батько все питає крізь гнів:
— Куди “Початки”, гаде, дів? —
Олеся, невдягнений і босий,
Летить надвір, аж мов голосить,
За хлів імчить він без оглядки:
— Та ось вони! Осьо “Початки”!

І мушу я таки відзначить, —
Нехай тут правду кожен бачить, —
Що непривабна ця подія
Урозумила “лиходія”.

XVI. ВЕЧОРАМИ

Малюнки рідні! Ви в уяві
Ще більше милі та цікаві!
Як часто низкою вабною
Ви встаєте переді мною!
І смієтеся так чудово
Живим багрянцем на дібровах,
І золотавими снопами
Проміння в небі над полями,
І смарагдовою росою,
Коли гарячою косою
Крізь листу прорізи-віконця
На ній засяє тихо сонце,
Її так пестить, так кохає,
По ній веселки розсипає!
Пологі бачу я покати
Ланів за Німном, їхні шати –
Вівсяні смуги, лави жита,
Що морем золота розлито;
Гречок відбілені обруси
І лісу двоє крил, як вуси,
Рів темний, водами пробитий,
Такий затятий і сердитий;
І ялівцю скупі облоги,
Де білий мох, мички убогі
Пісочок жовтий застилають
І де зайці притулок мають.
Я чую шум різноголосий
Лісів, лугів, де дзвонять коси
Під час п'янкої косовиці;
Громи я чую басовиті
І шум глухий рясних дощів,

Дзвінкі пісні ясних полів
І тихий плач біля могили.
Давно ці звуки відкотились,
Давно все змовкло і пропало,
І тільки в душу геть запало.

Але незримими нитками
Я міцно зв'язаний із вами,
Малюнки рідної країни!
Ех, заросли давно стежини
У цей миленький мій куточок,
Де жовтий стелиться пісочок,
Під літнім сонечком дрімає
І позолотою сіяє
Над самим Німном срібноводим,
Таким душі відрадним зроду.
І заросли не полянами,
Не вівсюгом, не будяками,
Не пирієм, не лободою –
А білоруською бідодою.
Та, доки буде серце битись,
Воно не зможе примиритись
Ані з насиллям, ні з бідодою
Над дорогою стороною...

Ех, милий краю горя й муки!
Прокляття вам, уста і руки,
Що в ланцюги тебе кували,
В лице зневажливо плювали!
Нехай вогонь і жар гризоти
Навіки спалить глум до йоти,
Який одвіку там панує
Над тим, хто рідний скарб шанує
І хто всім серцем і судьбою
Жадає бути сам собою.
Живи ж, наш краю! Хай надія
В душі палає і міцніє,
Що хоч не ми, то наші діти
Здійснять твої всі заповіті!

Олесь на ділі доконався,
Що здуру він так марнувався,
Що кращий спосіб відкрутитись –

Якнайретельніше учитись,
Хоч не осилиш це знаскоку.
І що ж? Закон легкий, нівроку, –
Вже по одній простій причині,
Що був записаний на спині
(А в серце вклався сам собою).
Своєю все пішло чергою...

І дні, і тижні крокували,
Вже й вільний час хлоп'ята мали,
Навчались тільки до обіду,
Та ще й, як кажуть, не без сліду.
Костусь, я змушений признатись,
Вже вмів на дошці розписатись,
Що дуже тішило Михала,
Повагу батька підіймало.
Удень, як лекції кінчали,
На річку хлопці вибігали,
Щоб на льоду порозважатись,
На волі трохи посміятись,
У сніг залізи по коліна
Чи наносити козам сіна,
Які в звіринці зимували;
Для них полонки пробивали.
І сам “даректор” клишоногий
Не гірш за учнів біг з дороги,
Гасав по снігу, розпускався,
Охоче з хлопцями штовхався.
А зустрічались раптом кози –
В очах його з'являлись сльози;
Тоді кричав він, мов блаженний,
Тоді ставав як навіжений –
Така в нім радість клекотала,
Так хвилювала, захоплювала.
І це радіння, мить щасливу,
Являв він покриком вразливим:
– А-я-я-яй! А-я-я-яй! –
Кричав, хоч вуха затуляй.
А то раз хлопці валять валом
На тік до дядька всім кагалом.
А там у дядька, як в світлиці,
Журливо світиться гасниця;
Здригає вогник сиротливо,

У боки ходить полохливо.
Усе на місці тут, скрізь чисто,
І навіть якось чепуристо.
Ті ж вила, грабельки, ціпочки!
Усе рядочком, все ладочком!
У руки візьмеш – праці хочуть,
У діло пустиш – зарегочуть!
А як наш дядько час там бавить!..
Він не працює – службу править!

Ось, як живого, дядька бачу,
Його подобу тут позначу.
Не рослий він, не так грудастий,
Але кремезний і жилистий.
Волосся має темно-русе,
І молодечі файні вуса
До міри довгі, густуваті,
Угору ледь кінці підняті;
А очі сірі, невеличкі,
Зорять привітно, мов сунічки,
Але відразу, що казати,
Їх вираз тяжко розібрати:
То сміх, то хитрість в них зринає,
То доброта, що аж сіяє!
А ніс... підводжу очі в небо,
Бо не збагну, як змалювати,
Із чим ніс дядьків порівняти,
Щоб вийшов він такий як треба:
Ну, ніс короткий, товстуватий,
Та досить зграбний, хоч кирпатий.

Антось наш дбалий, акуратний,
До майстрування вельми здатний!
Що не замислить, все і зробить,
І так підгонить, так оздобить,
Що і для ока навіть мило.
І все виразно говорило,
Що в нім не лиш хазяйський дар,
Що він – природжений штукар,
Яких і є – всього нічого.
За дядька люди молять Бога:
Кому він тільки не сприяє,
Кого з біди не визволяє!

У дядька цілий схов запасів –
Він не аматор баяндрасів.
Ви в хлів загляньте хоч на трошки!
Там яблунина є на ложки,
Там і грушина, і кленина,
Яка ти хочеш мірквина:
Кісся, сапильна, клепки, осі...
Нема дрожини – до Антося.
І люди дядька шанували,
А на базарі – частували.
Коса чиясь недобре косить –
Нехай Антося він попросить:
Антось налагодить, зітхне –
Немов'їй душу удихне!
Тоді вона не косить – бриє,
І мичку висохлу зітне,
Бо в дядька руки золотії.

Щоби довершить про Антося,
Скажу: на світі не знайшлося
Вдови чи дівчини-рибчини,
Тієї любки-половини,
Щоб разом щастя здобувати
І поруч долю поділяти.
І я тут сам за дядька мушу
Назад сторінку відгорнуть,
І про весну його зітхнуть,
І добрим словом його душу
Іще раз широко спом'януть.
Була весна, була спокуса,
І серце мліло в дивнім струсі,
І серце відгук серця чуло,
До серця серденько горнуло.
Та не судила доля щастя:
Його кохана, мила Настя,
Що так клялася, цілувала,
До серця з жаром притискала,
Що так багато обіцяла, –
Його на іншого зміняла!
Антось... Та що!.. Забуто, зжито...
Давно вже те пожали жито
І ті обміжки заорали,
Що дядьку смуток навівали.

– Ану, дамо, хлоп'ята, жару!
Ще зіб'ємо посадів пару. –
Снопи в рядочки повкладали,
Як ще діди старі навчали,
Щоб колосочки з колосками,
А до поруччя гузирями³⁴.
– Ну, вдарим так, щоб аж дзвеніло! –
І п'ять ціпів метнули в діло!
Не молотьба, а бубнів хори!
Та ціпом тут гатив би й хворий!
Бичі кладуться так ритмічно,
Гудіння їх таке музичне;
Снопи підскакують одчайню
І сиплють жито під бичами,
А дядько духом заряджає
Комусь... і криком помагає:
– Дай, брате, дай йому з-за вуха!
Стрибай ти, снопику-псяюхо! –
Фурчать ціпи вгорі потужно,
Іде робота спірно, дружно,
Ще й позмагатися охота,
Бо запал свій дає робота.

Ось так одне за другим клалось,
Тому воно й не приїдалось,
Робилось все у міру, впору,
І йшло гладенько, твердо вгору.

І вечори несли забави,
Які були завжди цікаві –
І особливо перед святом,
Коли, бувало, дядько з татом,
А часом з ними, перш ніж спати,
Розв'яже свій язик і мати,
Почнує казати спогаданья
Про старожитне-стародавне,
Про давні дії і події,
Про давні мрії і надії.
Вже коминок відпочиває,
А хату лампа освітляє
Непевно якомсь і тужливо,
І тіні страшно, мовчазливо
То затрясуться, затанцюють,

Немов когось вони пильнують,
То заспокоються затято,
Коли замре нарешті й хата.
Але примариться з дримоги,
Що то не тіні, а істоти
І ніби в них якась є справа
І таємнича, і цікава.
“Даректор” збоку причаївся,
В обличчя дядькове дивився.
– Мені казав Петрусь Грихинин,
Який брехати б не повинен:
Додому їхав він з Княжого,
Навкруг нема ніде нікого,
І тихо все, немов заклято.
Було вже трохи пізнувато,
А він на воликах плететься,
І так йому все щось верзеться...
Тож їде він, місток минає,
Аж хтось з-за тину вилітає,
Мов жар, червоний та вертлявий,
Бичем шмагає вліво, вправо
І по Петру, і по худобі.
“Ось, – каже, – на тобі шаноби,
Коли ти так запрацювався!”
І аж до Німна слідом гнався! –
“Даректор” так наполошився,
Що весь від страху колотився.
– Є в світі стільки, щоб страшити! –
Зирнули тут на матір діти. –
Свекруха Ганна, вже небіжка,
Сама мені казала знишка, –
Вона, неначе, й тітка Рузя
Щавель збирали десь на лузі
Та йшли додому біля Німна.
Було й не темно, ніби – димно,
Бо сонце мить назад світило,
За горб Дем’янів тільки сіло,
І нікогісінько кругом!
Аж гульк – поверх води ладком
Сидить хтось, витягнувши ноги,
Над самим виром, вельми строгий,
Одітий, взутий, поруч суми,
І курить люльку у задумі.

Жінки звідтіль — дай Боже ноги!
Назад зирнули — анікого!
— А хто ж то був, тьху, провалися?! —
Спитав “даректор”, трясучися:
Бідагу страх украй занудив.
— Чи не Янчур там рибу вудив, —
Озався дядько не без жарту,
А всі мовчать, як панська варта...
До дядька ближче хлопець пнеться:
Йому вже казна-що здається.

У хаті справді пострашніло.
У вікна ніч зняковіло,
Жива неначе, зазирає,
І щось вона немовби знає,
Та не розкаже, потороча,
Бо на розмови неохоча.
Надворі, як лиха ознака,
Чогось брехнув чуткий собака,
Брехнув і змовк, мов страшно стало
Чи ніч брехать не дозволяла.
А Яська вже й зубами ляска.
— Е, все це глупство, свистопляска! —
Михась озався. — Хто боїться,
З тим може статись, що й не сниться.
Та нащо ліпш? Тут жив Пшавара...
Вночі він в шибку чує грюки —
Так б'ють зі страху чи розпуки
Під час пожежі: різко, яро.
“Хто там?” — “Пусти, сусіде, — Сенька.
Ну і товчуть чортяки зленько!
Вік в них не вірив, не лякався —
На власнім карку доконався!
На греблю ледь я, брате, в'їхав —
Він і піддав мені горіхів!
Я — по коню, а він — по карку!
Всю спину збив крізь безрукавку!
І тільки, ірод, відступився,
Коли в дворі вже я спинився”.
Пшавара вийшов на пригоду,
Оглянув Сеньчину підводу.
І що ж? Ось вам і таємниці:
З ялини лапа встряла в спиці!

Ще про страхи вели розмову,
Про їхню гаспидську основу,
І сутність разом виясняли,
І трохи з Яськи жартували.
Всього було тут – і немало,
Коли разійдуться, бувало!
На все була своя причина,
На кожен жарт – своя перчина.

Зайшла раз мова про науки –
Старі, давніші, – їхні штуки,
Про книги з чорною печаттю,
Про чарівництво, про закляття,
Про різні хитрощі, омани.

– Напустять, капосні, туману,
І ось людина хоч жива,
Та геть безтямна голова! –
Говорить дядько; хлопцям – диво,
Все їх цікавить звабно, живо.
– Я сам подібну штучку знаю
І без помилки відгадаю,
Як хто стоїть... ну хоч би в сінцях:
Чи на ногах, чи на колінцях,
Чи він там сяде, чи він ляже!
Оце, брат, штука! – батько каже.
– Невже ж бо дядько відгадає?! –
Цікавість Яськова палає
У цій розвазі по вечері;
Він погляд кидає на двері,
Бо загадав свою особу
У сїни вивести на спробу.
– Костусю, підемо обое? –
Ідуть і в сїнях між собою
Проводять раду, як постати,
Щоб батьку зроду не вгадати.
Міркують хлопці так і сяк,
Мов вулик ставлять у тепляк;
Нарешті все обмізкували,
Хитриш не треба поставали:
Один зігнувся, як артист,
А другий лобом вперсь у міст.

– Ну, дядьку, як тут стали ми?
– Мов цуценята за дверми! –
Їм батько з хати обіззався,
І слідом дружний сміх піднявся.

XVII. BOBK

В буденні дні вставали рано:
Нема коли вдавати пана,
Не сенс чекати і принуки,
Коли роботи повні руки —
Життя крутилось каруселлю.
Сідала мати за куделю;
Тепліш мужчини озувались,
В свою роботу запрягались.
Аж поки геть не розсвітає,
Михал Антосю помагає:
Кінчати треба з молотью,
Щоб не висіла над тобою.
“Даректор” з власної охоти
Щодня на тік робив нальоти,
Бо він був хлопцем працьовитим
І до роботи страх сердитим;
Хоч і малий, не надто гарний,
Одначе хвацький і зугарний!
З двора вертається до хати —
І нащо б зайвий клопіт мати?—
Ні, по дорозі вхопить дрова:
Він услужити всім готовий,
І в першу чергу господині,
Бо до душі таке хлопчині.
Раз він підбором зачепився,
З дровами так і повалився
На крок, не далі, від порога,
Але схопився, і нічого,
І тільки глянув на підбори, —
Був час, як ті не знали горя,
Як молоді були й бадьорі
І на гулянках тупотіли,
А тут і йти вже не хотіли.

Отож і Владьо до роботи
Більш, ніж до книжки, мав охоти:
Любив він ціпом помахати
Або в бору пополювати,
Узявши батькову рушницю,
Тхора, лисицю чи куницю.
І батько нехотя змирився:
Що ж, цей в науці не згодився,
Он, може, з меншеньких щось буде,
Нехай вони вже йдуть у люди.
Олесь сидить, Закон читає
Або про себе щось гадає,
Затим у книгу знов уткнеться
І сам до себе засміється.
Чита Костусь “Родное слово”;
Склади осилює він знову,
Ті не даються, не виходять
І хлопця в злісний стан приводять,
Бо він – хлопчина нетерплячий,
Гнівиться часто, ледь не плаче;
Його підштовхує спокуса
Зневагу вдіяти Ісусу,
Який у книзі – на малюнку,
І Кость плює у книгу лунко:
Чому ж Ісус не помагає,
Коли таку він силу має?
А потім злість погасла, зникла,
Йому і прикро, і незвикло,
Себе він мало не кусає.
Ох, і дурну ж довбешку має!
У ній, безмозкій, вітер свище!
Його хвалили, а за віщо?
І Бог його хіба не чує?
І Бог йому хіба дарує
Такий страшенний гріх зневаги?
Ой-ой, Костусю, бідолаго!

І день новий встає над лісом,
Що білі пасма скрізь розвісив,
Той день недовгий, ледь помітний,
Але веселий і привітний.
Мороз береться, притискає,
По лісі лускає, гуляє

І тче хустки на березку.
За ніч підкинуло сніжку.

Михал іде в свої обходи,
А холод зимньої погоди
І молодить його, і водить,
Це ж скільки раз отут він ходить!
Тут кожна стежка і доріжка
Йому давним-давно знайома —
Михал у лісі наче вдома:
Де не ступала його ніжка!
Яких куточків він не знає!
Михал іде, сліди читає!
Тоненький осьде ланцюжок
Ліг так хупаво на сніжок —
То дві крапки, а то дві риски,
Мабуть, мишині то розписки.
Малюнок інший: слід трійчатий
В снігу посіяли зайчата;
А лис-хитрун, чуткий лисище,
Слідів шнурок потяг в лозище,
І слід в слідочок попадає,
Мов лапка тут одна ступає.
Михал іде. У лісі глухо;
Даремно звуки ловить вухо:
Навкруг безмовно і журливо,
І ліс завмер, зорить тужливо,
І тільки онде, в сосняку,
Лопоче сойка на суку
Та стука дятел несміливо.
Михал іде сумний, понурий,
І сам хмурний, і думи хмурі,
Як цей ось бір, снігами взятий,
Немов замовлений, заклятий.
Хоч ліс німий, та крізь журботи,
Крізь тишу зимньої дрімоти,
Крізь цей мертвотний сон зимовий
Веде з Михалом перемови.
У лісі кожен кут, місцина —
Горбок, полянка, деревина —
Своє лице, свій образ має,
Якись пригадки викликає
З тих жмень, що пам'ять заховала.
Чого тут тільки не бувало...

Тут тїнь витає лісничова.
Ну, хоч би ось і ця діброва!
Грибів тут влітку тьма велика,
Людей іде сюди – без ліку.
Тут крик, гармидер, гомін, співи...
Як кажуть – що кому приспіло.
А пан стерпїть таке не може –
І валить в ліс уся сторожа,
І там влаштовує нараду,
Як де хитріш зайти в засаду,
І все на цих людей мізерних,
Все з-за панів тих ненажерних.
Сиди, лови. А в тої діти –
Хлібця нема за що купити.
Але дереш і з сироти,
І винен, бач, не пан, а ти:
Злий не господар – знає всякий –
А злі господаря собаки...
А ця соснина обгорїла!
Тут, певно, повість вийшла б ціла,
Коли з саменького початку
Розповідати по порядку;
Але Михалу неприємно,
Бо й тут пан лаявся даремно,
А він стояв, світив баньками
Перед людьми і лісниками.

Михал іде, і думи ходять,
І на одне його приводять:
Ну як-таки землі придбати,
Щоб служби клятої не знати?
Тоді пани вже не зашкодять.
Та тільки ось де заковика:
Купити землю – не індіка,
Тут гроші треба, і не мідні...
А гаманець обсіли злидні!
Де взяти? Розум вже не діє,
Та все ж Михал плека надію,
Незгасну думку в серці носить,
І думка ця – земельки просить!
Вона з ним завжди: в лісі, вдома,
Вона йому давно знайома.
В очах видовища квітчаті...
Немовби він у власній хаті...

В уяві хата виникає:
Найперш — добротний вигляд має;
Стоїть при річці чи струмочку,
На ній два комини-грибочки
Червоноцеглі і форсисти.
У хаті є покоїк чистий,
А вікна світлі і привабні,
Колоди в зрубі рівні, ладні:
Широкі, цільні, без надточок,
І жовті — сонячний жовточок.
Стодола й хлів — нові, соснові,
Ґрунтовні всенькі побудови!
Та добрий сад, хоч невеличкий, —
Немає жодної в нім дички;
Навкруг земля твоя, шир поля, —
Роздолля тут тобі і воля!
Працюй, ледь вийшовши із хати...
Та годі мрії колихати,
Які й тебе заколихали!
О, хай би мрії явом стали!

У лісі глухо, тісно стало,
І тисне сумом на Михала,
Якась журбота віє з бору,
Душа жадає на простори,
І очі просять світла, волі.
Михал іде туди, де в полі
Б'є Німан шлях свій, колобродить
І ліс, вихляючи, обходить;
Тепера він морозом скутий
І від людських очей запнутий,
І тільки жолоб, вгнутий низько,
Та лід, де снігом вітер хвиська,
Його дорогу визначали.

І тихо все навкіл. Мовчали
Сніжні розлоги величаві.
Там, угорі, десь з-понад Німна,
Село дивилось тихо, рівно
І дим курився білуватий.
В снігу понуро мрії хати.
Михал на гірці зупинився,
Стоїть, мов сон йому тут снився,
Місцин вбачає кілька зряду,

Які підштовхують до згаду.
Ось тут колись – давно було то –
Землячка-дівчина, Дорота,
Купалася і потонула,
І смерть її тут огорнула.
Якраз отут була пригода,
Коли на берег, у негоду,
Роки два-три назад, весною,
Юхима винесло водою,
Якого тижнів три шукали,
Та, не знайшовши, перестали.
Примара саме тут явилась –
Про це раніше говорилось, –
Як на воді, отам над виром,
Хтось, ще не визначений миром,
Сидів і з люльки затягався,
Та раптом згинув, як розпався...
Таємні ви, землі скрижалі!
Загадки носите чималі...

Михал раптово іздригнувся,
Зирнув за Німан і пригнувся,
З-за хвої хтиво виглядає
І дубельтівку з пліч знімає,
Увесь хвилюється, дрижить:
Сам вовк із піль сюди біжить
І править прямо на Михала!
Аж серце радісно заграло:
“Стривай же, братику вовцюго!
Уже ж я стріну, волоцюго!”
А той – сніги зрива, летить,
Лише хвостяка миготить.
Ач, піддали йому десь жаху.
“Ану ж, не дай, Михале, маху!”
Курки він зводить, не моргає,
Здається, вклякли і ліси...
“Не так ти чосу ще даси!” –
Михал неспішно все гадає.
А вовк летить. Ось він на Німні...
Ховає берег річки гладь –
Він буде тут хвилин за п'ять...
“Тримайся ж, брате, вчасно гримни!”
Михал завмер – стара закваска:
Вже ж недалечко та розв'язка –

Ось-ось появиться звірюга!..
Та довго щось трива напруга —
Вовчиську будь давно пора.
І що це, справді, за мара?
Стоїть Михал, поводить оком,
Немов що втратив ненароком,
А руки все ще дриготять.
Ну, хоч би гада настрахат!
І де він дівся? Де, проклятий?
Михал кумекає завзято,
Та не второпає ніяк,
Біжить управо навскосяк:
Можливо, там його спіткає,
А ні, хоч в снігу запитає.
Але й туди прибіг дарма:
І духу там його нема.
Вернувся — те ж! Сказитись мало!..
Аж піт липкий пройняв Михала.
І тут на Німан він рвонувся,
А як зирнув, аж спотикнувся,
І все в нім знову задрижало,
І навіть шапка ледь не спала, —
Нарешті він про все дізнався:
Вовк в ополонці вайлувався!
Михала вгледів — лясь зубами!
І вирла блискають вогнями.
Михал рушницю скинув ловко
І хоче вистрілить у вовка.
Одначе зброю опускає
І вовка зблизька розглядає,
А він — ось тут, бери руками,
Завис на лапах, мов у ямі;
Вода глибока, лід похилий,
І бідний вовк, нап'явши жили,
Шкребе по льоду пазурами,
Лід носом рие, як зубами,
І весь пружиниться і б'ється,
Але нічого не вдається,
І все спада у вовка сила.
Та страшно вмерти, жити мило!
Останні силоньки збирає,
Міцніш на лапи налягає,
Та їх нема за що вчепить,
Вони слабіють кожну мить

І тільки сковзають, та й годі,
Перебирають край опори,
Нема надії у потвори
У тій його біді-пригоді, —
Нема, вовцюго, порятівлі,
Даремні всі твої зусилля!
І ти недовго, вовче, в стані
Вести з водою тут змагання.
Слабіє вовк і обмерзає,
А плин все більше затягає,
І, борюкаючись з водою,
Він повернувся головою
І кинув погляд на Михала.
Очима злісно вже не косить,
Зорить, немов рятунку просить...
Та тьху! Аж шкода його стало —
Так очі жалісно мигтять,
Ну як ти станеш тут стрілять?!

Ще раз бідний вовк рвонувся,
На спину раптом повернувся,
Завив горлянкою в нестямі
І — шусь під лід, мов довгий камінь!
І зникло все: життя, змагання
І невиситимість полювання.
Михал стоїть у думнім плині,
А потім голову підкинув,
Неначе хоче запитати,
Хоч тут нема з ким розмовляти:
“Ну, що на це ти скажеш, брате?”

XVIII. ЗИМА В ПОРІЧЧІ

О чарування днів погожих!
Ти зникло в часу хвилях Божих;
Лиш згадками, по снах неначе,
Живеш-гориш у днях дитячих.
Далеко від місцинок рідних
І днів голодних, непривітних
Давно вікую³⁵. Оживаю,
Як рідний край свій спогадаю;
Я ним живу, я в нім — душею,
Серденьком, сутністю всією
Завжди. Як в'язень прагне волі,
Так я ступить собі дозволю
На землю піль і нив благоденних,
Стежинок і доріг кривеньких,
Що м'яко в'ються серед жита
Або по лісу гордовито.
І встануть, начебто живі,
Малюнки на отій траві,
І тремко душу зачіпають,
“Іди до нас! Іди!” — гукають.
Благословенним час той стане,
Як до людей своїх нагряну,
Куточок любий привітаю,
Життєву радість там спізнаю.

О рідний краю! Краю туги,
Недолі, гніту і наруги!
Коли ти збудеш люте горе,
Що і тепер там, як і вчора,
Як і раніш, тебе вбиває,
Гіркотним жалем овіває?
І в час руїни і терпіння
Бодай не стерпить і каміння
Твоїх полів, глухих просторів,

Де жах війни пожежі морем
Пронісся дико і безжально,
Щоб не заплакати з того глуму,
Який людина — звір! — в бездум'ї
Людині чинить так брутално!..
О краю милий мій! До болю
Злучитись хочу я з тобою,
В твоїх полях позичить силу,
В твоїй землі зійти в могилу...
Святе дитинство! Пам'ятаю
Зими прихід у нашім краї.
Стоїть над лісом шум журботний;
По небу хмари, мов полотна,
Північний вітер розстилає,
І біль над далями звисає,
І тихо — наче у склепінні,
А ліс зажурливе моління
Осіннім гомоном вінчає
І мовчки зиму зустрічає.
Запона біла все густіє,
Все ближче й ближче снігом сіє.
І ось над хатою, над серцем
Сніжинки весело гуляють,
Садок і дворик застилають
Пухким білесеньким ряденцем.
І тут терпіння вже не маєш:
Кожух на плечі накидаєш,
Біжиш надвір, мов навіжений,
Кричиш, гукаєш невтоленно,
Землі не чуєш під собою
І ловиш білий пух рукою.
Вгорі — зирнеш — мов рій бджолиний,
Снуються стихшено пушини,
Десь м'яко спотайки зіткнуться,
А там — і в пари поберуться.
— Ого сипнуло! — дядько каже. —
Відтак зима напевно ляже!
За санки час, Костусю, братись,
Вже буде, пак, де розгулятись!

Костусь вдоволений, щасливий:
Світ гулів став ще більш вабливий,
З небес насипалась додача
До кола грищ його хлоп'ячих,

І він від радості трясеться,
В пухкому покриві товчється...
Сніжок рішуче і помірно
Скрізь порохить. А ліс сумирно
Стоїть, мовчить і все світліє,
Немов, здається, веселіє.
Назавтра встанеш — всюди зміна:
У хутрах пишних клен, вербина,
І всюди чисто, біло сяє,
Ну просто очі убирає.
Стовпці в парканах, мов солдати,
Стоять у струнку, мов на чатах,
Башлик, шапки — нові, чудові,
“Ура!” гукнуть тобі готові.

Бере лопату дядько з хати
І відгрібає сніг завзято.
На тік веде, в хлівець доріжки, —
Не хоче вдень турбот ні трішки,
Бо вдень на річку і на тоні
Податись має ще Антоній.
Рибалка справжньої породи,
Всіляких риб він звідав ходи:
Коли яка з них нерестує,
Що по смаку й чого бракує...
І норів кожної він знає,
Про них трактат він прочитає —
Та так, що любо і послухать,
І дивуватись, лоб свій чухать.
І все не з книг добуто вперто,
Не з слів начитаного ферта,
Яких тепер повсюдно досить;
Усе це власний розум носитьь,
Своя мозолилась голівка,
А не чиясь пуста дубівка.

Бере Михал свої цяцянки,
Що до рушниць мисливці мають;
Тепер зайці в лісах гуляють,
Їх уполюєш без приманки,
Тим більше є гончак хороший —
Чом не пройтися по пороші?

І ледь розвидніло-задніло,
У ньеньки снідання поспіло,

Але її всі підганяють,
Хутчій розбігтися жадають,
Кому куди — у чім хто чільний, —
Бо день висвітлюється вільний.
— Покинь, Михале, сучку дома,
Мо', де забився тхір між лому:
Вдовж річки сліду — достолиха,
Снують в корчах собі спідтиха. —
І до тхорів був дядько рвучий,
А тхір тепер гладкий, товстючий:
У Свержні Іцька й Мовша спроста
До шкурки влипнуть, як короста.
А Такса нюх такенний мала,
Що за тхорами помирала.
— Залиш собі, нехай пов'ється, —
На просьбу батько піддається.
І Таксу в хаті зачиняють,
В ліс із Сівалкою рушають.
Виходить батько першим з дому
Місить сніги по бурелому.
На нім кучомка зелененька,
Кожух короткий, червоненький,
Широкий ремінь блискотливий,
Що стан охоплює дбайливо.
На мідній пряжці лось красує,
До бляхи жовтої пасує;
Навкіс кожух перетинав
Пасок, що форсу додавав.
На тім паску — значок блискавий,
А на плечах — шнурок хупавий.
І ось як батько вийде зрана,
А з-за плеча стримить рушниця,
І все останнє як годиться, —
Насправді, схожий і на пана!

І дядько довго не чекає,
Він Костусю мовчком киває;
А той давно цілком готовий —
У них раніш була домова
На луг майнути, щоб добряче
Там попсувати сон тхорячий,
Загін на річці поладнати
І вершів ще понаставляти.
За пояс дядько запихає

Свою сокирку, Таксу кличе,
Шматок оладки в ніс їй тиче
І геть за двері випускає;
Костусь з начинням біля хати
Уже стомився їх чекати.
Зустрівши Владя біля плоту,
Прокаже дядько весь порядок,
Бо той, налускавшись оладок,
Згубив до клопотів охоту.
Та дядько — слово, Владьо — друге,
Щеня щеням, в зухвальстві ж — псюга.
І дядько часом загориться,
Готовий неслуху по пиці
Своїм жорстким проїхати пальцем,
Бо як інакше з цим недбальцем?
Нарешті, плюнувши сердито,
Руша і б'ється об корито,
А вслід йому регоче Владьо.
— Посмійся, гаспиде, — в досаді
Антось йому, — дасть Бог, вернуся —
Розквашу кирпу, не збоюся!..
От сучий син, аби супроти,
Лише б нажертись! До роботи
І на вірьовці не затягнеш,
У ліс побігти тільки прагнеш.
Ну, дідька дам тобі цукерку!
Підсуну дулю в табакерку! —
Бубнить Антоній сам з собою,
Все не відійде від “двобою”.
І довго Владя дядько журить,
Костусь також брівчата хмурить:
І він на брата кривду має,
Бо Владьо дядька зневажає;
А дядько лан пройти не встигне,
Як злість його згорить, остигне...
Здравши хвіст уверх трубою,
Сама вдоволена собою,
Снується Такса між кущами,
Біжить, спиняється в нестямі,
Наставить вуха, наслухає,
Свій ніс ушима провіряє
І не рухнеться — як застигне,
Підніме лапу і не дригне.
А дядько Таксу пхне нестрого:

– Шукай тхора! Шукай, небого! –
І Такса кинеться стрілою
Туди, де густо, чередою
Стоять покручені вільшини,
Під їх таємні пазушини.
І часто в пошуках спасіння
Заб'ється тхір поміж коріння.
Тоді всіх запал опанує.
Завзяття Такса не шкодує:
Дере, пищить, скавчить зарізко,
Бо знак дає, що здобич близько.
І дядько весь як на пружинах,
Як вепр, гасає в галузинах,
Туди зирне, сюди попхнеться,
Ну, на частини просто рветься.
– Постій отут! Гляди пильненько,
Він тут, голубчик наш, близенько!
І не промаж, не дай, брат, маху –
Лупи лопатою без страху... –
Та дядько слова не кінчає,
Як блискавично кіл хапає.
– Тхір! Тхір! Тримай його! – голосить,
Гарячка дядька так і носить,
Біжить, тхора наздоганяє,
Напоготові кіл тримає.
Костусь за дядьком пре щодуху.
– Держи тхора, держи псяюху! –
А тхорик бідний в куц забрався,
Нема рятунку, відбивався,
А то на Таксу й нападає,
Хапа за мордочку, кусає,
Ще й дряпа, смородом пускає,
Але ніщо не помагає:
Товчем його, дубасим, давим –
За шкурку голову віддав він.
– Оце, Костусю, брат, удача! –
І дядько, радий, ледь не скаче,
І гладить Таксочку, і тиска,
Її він пестить, мов дівчиська;
Вона ж за ласку, добре слово
На смерть, на все піти готова:
Очима в вічі так і сяє,
Вихлястим хвостиком мовляє.

Хоч дядько наш і не мисливець,
На дичину йти був щасливий.
І часом, правда, вельми рідко —
Я сам у цьому був за свідка —
Ото й надума в ліс піти,
Зайців щоб злегка потрясти —
Зайців же там було багато.
Ось у неділку раз чи в свято
Антось готує полювання.
Дає наказ він хлопцям зрання,
Хоч ті самі і без наказу
Охоче згоджуються зразу, —
А наш “даректор” особливо, —
У ліс збираються шумливо.
— Якби ще тріскачки, клепала!
Чи хоч якесь би калатало! —
Говорить дядько. — Ну, нічого,
Таку зацідимо тривогу —
Усім зайцям дістане страху! —
Дає “даректору” він бляху.
— Оце бий, грюкай чим попало,
Якнайгучніше щоб звучало —
На всеньку Сверженську гряду! —
Олесю дав сковороду,
Перегорілу і брудну,
Та надзвичайно голосну.
— Напилوک з ручкою бери ти,
Двома кінцями щоб гатити;
Ось Костусю я дам дзвінок,
А ти, як старший, дми в ріжок, —
Таке гуртом ушкварим грище,
Що ліс застогне і засвище,
Там неживий — і той прочнеться,
Коли облава в нас почнеться!

Ідуть у ліс. Антось завчасно
Все розказав, щоб стало ясно:
Звідкіль яку займати лаву
І як саму робити справу,
Куди і як зайців зганяти
І де він буде сам стояти.
Антось позицію займає,
Щасливих наслідків чекає,

Коли зайців шугнуть неждано,
І уявля себе за пана.

Ліс пробудився від бряжчання,
Від всього шуму полювання:
Із гуком, дзвоном, ляскотінням
Гуде ліс зверху до коріння.
“Даректор” рветься на кавалки:
Зламав на блясі вже дві палки,
Грюкоче люто, лементує, –
Такий там гвалт – хай Бог рятує!
За пень ногою зачепився
І змовк – лише як повалився...
Олесь гримить сковородою,
Що на його дісталась долю.
На ній видзвонює він рвучко,
Але напилок випав з ручки
І в сніг далеко залетів...

Ніде не бачили зайців,
І дядьку стрелить не вдалося,
Але почули від Антося:
– Забили зайця не забили,
А шуму-грому наробили.

XIX: НА РІЧЦІ

Ніхто з домашніх не згадає,
Чим Костя річка притягає,
Яка обох єднає сила
І чим вона так хлопцю мила.
Бувало, тільки ледь задніє,
Ледь трохи в лісі посвітліє —
Ба він на річку вже крокує,
Миць льоду пробує, пустує:
То підбіжить і сквонеться,
І сам до себе засміється;
То стане раптом, без причини, —
Тут стільки радості в хлопчини!
Льодок затріскає, прогнеться,
Ось-ось проломиться, здається,
Та не страшні, давно знайомі
Для хлопця вабні ті надломи,
І смуги-постріли, і скрипи,
І льодові тривущі скріпи.

Мороз міцніє, лід товстіє,
І річка повагом німіє,
До дна водиця вимерзає
І ходу, бідна, вже не має,
І тісно там їй, і немила
Ця схолодніла вкрай могила;
Але дарма: живушу силу
Не запроториш у могилу,
Морозе варварський і лютий!
Хоч ти зв'язав і міцно пута,
Скував річки, скував озера
І все затиснув скрізь тепера,
Розлігшись льодом і снігами
Над чистим полем і лугами,
Життя, одначе, не здолаєш,

Як ти не пнешся, не кусаєш.
Зирни – крізь льоду зле кайдання
Сльозять краплиночки весняні,
Нові дороги відкривають
І лід водою заливають
І справді: річечка-криничка
Хоч і мілка, і невеличка,
Але такенну силу має,
Що лід угору підіймає,
Лама крижину, мов билину.
“Морозе, брешеш, не загну
Я під корою льодовою,
Поборюкаємось з тобою!” –
Мовля, мов сміла молодичка,
Морозові моторна річка.
І між морозом і водою
На жвавій річечці зимою
Такі стосунки виникають,
Що Костуся украй займають.
Коли б на річці не бував він,
Стрічав завжди нові прояви:
То лід підніметься горбами,
Бубнить, мов бубон, під ногами,
То опадє наниз, прогнеться,
На дно пластами покладеться,
А по кущах, на оболоні,
Гужі порвавши і супоні,
Вода широко розіллється
І сніг на кашу розведеться.
І як не гне мороз, не вадить,
Але нічого не порадить,
І ледве тільки він ослабне,
І ледь відлигою потягне –
Вода, поглянеш, лід злизала,
В рівку пісочок показала,
І хвильки жваві і зухвалі,
Як і раніш, побігли далі,
Поки мороз не роззлобує,
Безмежжя знов своє почує
І закує ривчак цей пінний
За норів надто непокірний.

І ось вчиняється пригода:
Мороз могутній, верховода,

Іде сердито, погрожає,
По даху гонтами стріляє;
У завиточках дим білявий
Несе, як хмарку кучеряву,
А потім зразу вниз рвонеться,
Мов писар, хвацько розчеркнеться.
А як віконця розмалює,
Там різних див нав'є, набризка, —
Ніякий майстер так і близько
Зробить не зможе і спасує.
Мороз — штукар і жарти любить,
Не раз, жартуючи, загубить
Того, хто в руки попадеться,
Над бідним ще і насміється:
“Приляж, бідаче, ти з дороги —
Далекі ще твої пороги, —
Мороз мандрівцю ніжно мовить, —
Лягай — і ліжко он пухове,
Усе в іскриночках, чудове!
Засни, зігрійся, мій похилий,
Допоки свіжі прийдуть сили,
А я солодкий сон навію,
Жаркою казкою зігрію”.
І хто піддасться умовлянням,
Засне навіки під сіянням
Холодних зір, в снігах глибоких,
Серед стежинок одиноких.
Мороз — художник гордий, дивний,
Здіймає стовп на небо рівний,
Стрімкий, вогненний і кривавий!
Той стовп — страшнючий і цікавий —
Горить зловісно, весь червоний.
Мороз на небі ставить трони,
Вінці на місячко складає,
В сніги зоринки розсипає,
І так уміло, зі старанням
Березі білій тче убрання,
Немов красуні для вінчання.
І як з-за лісу сонце встане
І на берізку ту погляне,
Заграє в інеї проміння,
Мов найкоштовніше каміння.

Мороз — поважний. Як вельможа,
Свавілля стерпіти не може,

І в пору ту, як він панує,
По небу хмарка не мандрує,
І всі істоти заніміють,
І вітри дихати не сміють.
Все тихо, мертво, нерухомо.
І звірі сплять між бурелому,
Життя ознаки не покажуть,
Ворони дзьоби не розв'яжуть,
Всі найжачені, безликі —
Владицтво холоду велике.
І горобці юрмою, нишком,
Сидять, сховавшись під острішком.
Один мороз лише владає,
На все він руки накладає,
Все гне холодною ногою;
І ліс під синьою стягою
Застиг, стоїть, як омертвілий,
Башлик надягши чистий, білий.
І тільки він, мороз заклятий,
Мороз, надміру заповзятий,
Один по лісу походжає,
Бо рівних він собі не має.
Зазнавсь, морозе, ой зазнався!
Та день іще не зачинався:
Покинь, морозе, хизуватись —
Мо', хтось не звик тебе боятись!
Он, тільки зорі побіліли,
В хатинах двері зарипіли,
Скриплять колодязі, ворота,
Пішла творитися робота.
Ідуть по воду молодиці,
Як маків цвіт, горять їх лица;
З кужіллю дівчина швидкує,
За нею хлопець чимчикує —
Звідкільсь узявся й ув'язався, —
Там сміх і гомін розпочався.
А он замукали корови,
Жінки тупочуть — в козубкові
Лучину-вогник прикривають
І жаром холод виганяють.
А там мужчини зворухнулись,
В сарай по сіно потягнулись,
Але — такий вже звичай мають —
Мороз похвалять і полають,

А находившись біля дому,
Беруть сокиру в сани, боми³⁶
І їдуть в ліс возить колоди —
Нема лежать на пічці моди.
І хоч мороз пройма пекучий,
До ніг доходить крізь онучі
І снігом очі геть зап'яло —
Мужик живе і горя мало;
З саней зіскочить, нашмагає
Коня, патикою облає,
Біжить, об плечі б'є руками,
А ще й притупує ногами,
І так безумствує, дуріє,
Допоки лоб не замокріє.

Костусь у розвідку вже двічі
З печі спускався таємниче,
Надовго в вікна углядався
І так в мережки занурявся,
Як в інший світ перебивався.
На шибці все: снопи, ялини,
І очерети, і хмизини,
І різних квітів, трав немало.
У душу літом повівало,
А з ним і образи новітні
Вставали, серцю любі, рідні.
Ось тут лісок, ось хрест підгнилий,
Як вартівник біля могили,
На тихій гірці похилився,
Мов по небіжчику молився;
Там ніби річечка цікава
Петляє в вербах кучерявих...
Таке привабне все і дивне
І так на правду все подібне,
Що хлопець сам не пам'ятає,
Де він і що він розглядає.
— Не стій-но там! Хворів замало?
Там завжди добре повівало!
Знов будеш кашлять, — каже мати.
А хлопця так і тягне з хати,
В котрій приїлося томитись, —
На річці хоче опинитись.
Тут дядько — з хати, як спокуса;
Ледь він надворі показався —

Мороз умиць прилаштувався
І білим пухом сів на вуса.
І хто з двора у дім приходить,
Про холод мову знов заводить:
— Ну ж і мороз — аж дух спирає!
А як на сході червінь грає!
Стовпи до неба повставали,
Страшним пожаром загуляли!
Такі прояви в Божім світі!.. —
Терпець урвався тої ж миті:
Костусь у запічку стулився,
Назуть постолики в мудрився.
В них шкіряні потерті вуха,
Але нічого — тепло, сухо;
Зібрався потай, одягнувся,
В ліс із сокиркою метнувся.
А ліс, хвилююче знайомий,
Стоїть збілілий, нерухомий
Обабіч річки муrom хмурим,
Гіллям зчепившись в верхотурі,
Де густо мріють галузинки;
А молодесенькі ялинки
Під білим пухом ледь помітні;
Вони ошатні і привітні,
Немов дівчаточка-жоржинки,
Що в гарні вбралась одежинки.
А молоді пухкі соснини
Стоять, неначе сиротини,
Від снігу вигнувшись дугою,
Наниз припавши головою.
— Погнув вас сніг, мої хвоїнки,
Мої сердешні стебелинки! —
Костусь над ними причитає,
І жалість хлопця розбирає —
Їх всіх по черзі оббіга,
Сніжок з них ніжно обтряса,
І ті відразу оживають,
Верхівки вгору піднімають —
Поволі, плавно, мов зі сну,
Дугу міняють на струну.
А хлопчик радий і сміється,
Стоїть з хвилину, не рухнеться,
Своїм віддавшись думам-марам,
Аж калата сердечко жаром.

Але пора, пора наспіла!
І він на річку сходить сміло.
Завмерла річка між лісами,
Берези голими сучками
Над нею з вільхами сплелися,
Ялини лапами злилися,
Нависли густо куренями.
А ось старезна деревина
Упала в річку, безневинна:
Напевно, буря ізвалила
І з неї міст живий зробила.
А лід, як скло, темно-зелений,
Ледь посередині піднятий,
Лежить, тяжкезний і затятий,
Вартує ходи незчисленні, —
Щоб і струмінчик не пробився.
І тут якраз Костусь спинився,
На кригу дивлячись. Гадає...
І сокирчину в хід пускає.
Льодок закашляв, заіскрився,
На срібла грудочки побився;
Злітають, блискають льодинки,
Мов літом сиплються градинки,
І ледь останній лід зламався —
Із надр клубок води піднявся
І з шумом котить зверху льоду,
Почувши волечку-свободу,
Все більшу площу заливає...
Одначе що це так співає?
Звідкіль тут музика снується?
Чия тут пісня в душу ллється?
Такого співу, що в долину
Над льодом, річкою полинув,
Ніхто не втне, не проспіваче.
Чи дивну казку ліс мовляє?
Чи даль прокинулась безкрая
І німоту розворушила,
Яку здавен сама створила?
Чи небеса вмить одімкнулись
І тихо-тихо відгукнулись
Землі, всьому її створінню?
Чи звіддала весна вже рине?
Ось дзвони дзвонять тихо, гоже,
Співає жайвір, птаха Божа,

І вже звучать пташині хори
На цім навколишнім просторі,
І через море звуків дивних
З безмежжя, в хвилях переливних
Лунає пісня солов'їна...
Росте, горить душа дитинна,
І все їй потім відгукнеться...
І щастям, радістю проб'ється.
Хоча й дізнався про причини,
Звідкіль той дзвін і спів пташиний,
Але, як стане прислухатись,
Почне і справді сумніватись,
Що це так паморозь з водою
Веде розмову тут зимою.
Так ось чим річка хлопцю мила,
Чим так його приворожила!

XX. РІЗДВО

Вже ось Пилипівка, Микола³⁷,
Дні веселіше, не спроквола,
Ідуть, хоч зимка й тисне дуже
І хоч, бува, лютиться стужа,
Немов страшне і дике грище,
І вітер бісів ще засвище,
Як на дуді чи на кларнеті
Десь на відьомському бенкеті, –
Світліють далей оченята
І білі їх сороченята.
Живе краса і в лютих зимах,
І в килимах тих, ряднах сивих,
Що блиском-сяйвом назвисали
Над заанімілими лісами,
Коли мороз в огнистім троні,
В багряній з червінню заслоні
Над світом тихо руки зніме
І зачарує, всіх обніме;
А як розходиться завія,
Зі снігом вітер задуріє
Та затрясється вихром білим!..
Ех, скільки волі в русі смілім!
– Гуляй-но, зимо, поки днина!
Та хутко буде половина,
А там теплом війне-повіє,
А вдень і сонечко пригріє! –
Бува, розмає дядько скруху,
Почувши холод-завірюху.
Від слів його тепліш на серці,
Бо все ж скорботні ви, ряденця
Зими холодної. Мертвота!..
Палкої ласки вже охота,
Весни душа твоя жадає,
І в серці радість розцвітає

Від однієї тільки думки,
Що все ж зима зладнає клунки
І хоч на час втече, заброда,
І оживеться знов природа.

Навчання хлопцям вкрай приїлось:
Уже Різдва чекать хотілось,
І думка їхня заповзята,
Все більше ходить коло свята.
Таке чудове те чекання!
Як знак близьких зимових свят —
Горить солома біля хат.
Веселий пломінь в час світання!
— А що там світиться, небоже?
Невже горить хто, милуй Боже?
— То не пожежа — стяг різдвяний:
Кабан десь смалиться жаданий;
Більш не порошок, не поскаче —
Недовге ж ти, життя свиняче.

І кожен двір, кожененька хата,
Хай і живе не так багато,
Перед святами для порядку
Заколе хоч би поросятко,
І у дворі, біля оселі,
Засяє вогнище веселе,
Бо хто, скажіть, ну хто не ласий
На те ж сальце, на ті ж ковбаси?
А хтось Різдва не дочекає,
Свіжинки нишком повживає,
А на свята вже — що й казати? —
Походить так біля свинчати,
Що десять раз потому ніччю
Його живіт крутне... Засмиче!
І це не хиба і не вада!
Давно кимсь мовлена тирада:
“Коли заколеш вепрука ти
Та не побігаєш за хати,
То гонор маєш невеликий,
Це як весілля без музики, —
Так мовить мудрість просторіччя”.
Але загляньмо на Поріччя:
Чим там живе у лісі хата,
Як там готуються до свята

І як Різдво там зустрічають?
Учення хлопці припиняють,
В них порозв'язувані руки:
Нема до Проводів³⁸ науки.
“Даректор” з радості співає,
Додому іде, спочиває.
Весь літній збір тяжкої праці –
Снопів тугих скирти-палаці –
Обстукав ціп, відбив поклони,
І там тепер стоги соломи,
А ціп замовк, хоч не навіки,
І зерня зсипали в засіки.

Антосю волі теж доволі,
Йому в свята – як вітру в полі:
Там-сям потрохи покрутився,
Поїв чи ні – на луг пошився;
Для дядька луг – живий добродій.
Друзяку вміння і походів,
Сокирку, дядько для спокою,
Завжди тримає під рукою.
Костусь – із дядьком, як відомо;
Хіба тепер усидиш дома?
А з дядьком підеш – так цікаво!
Вони йдуть жваво і рухляво,
Бо зимній холод підганяє.

Чудовно, браття! Сніг літає,
Та так спокійно, так тихенько!
Куди не глянеш – скрізь біленько.
А ті пушиночки невинні,
Немов мереживця майстрині,
Сухих тростинок ледь торкнуться
І так ніжненько засміються,
То тихо-тихо шерхи зронять,
То щось шушукнуть, то задзвонять.
А там, між лісом і тобою,
Сам Бог поводить бородою:
Трясеться сіточка сніжинок,
Як сміх дівчаток-пригожинок,
Що співом кличуть світлу долю.

Антось на річці приспинився:
Тут перший схов якраз таївся

Внизу, під снігом і під льодом,
З одним лише, однеьким ходом,
В якому верша ледь вміщалась, —
Ще восени тут все ладналось;
Полонка міцно льодом скута,
Та праці тої дрібка тута...
Лід миттю дядько просікає,
Костусь же, радісний, чекає,
Пильнує, вічками не блима,
Коли ту вершу дядько зніме.
А дядько — о, він акуратний!
На всяку працю дядько здатний:
Порядок, лад у всім тримає,
І марно часу він не гає!
Просік полонку, збувся льоду,
Тоді зирнув на снасть, у воду.
Бере за палку, підіймає,
На берег вершу викидає.
Обличчя дядькове світліє —
Була слабенька тут надія,
Але диви, щось є там наче,
Тож доля їхня не жебрача!
І вершу вверх матнею ставлять,
В думках маленьке щастя славлять.
Матню мотнули. Гомін, сміх,
І рибу витрясли на сніг.
Окунчик спритно тріпонувся,
Миньок-валяка зворухнувся,
Іще миньок та пара пліток.
Ну, ось тобі і заробіток!
А там же десь і інші схови...
Тож будуть, будуть ще улови!

Ідуть додому і гадають,
Чого на свято накупляють, —
Тут і Антось — немов дитя...
Тим часом завтра вже кутя³⁹.
Михал — ввійшло вже якомсь в моду —
В Несвіж до свят щорік в погоду
Возив для замкових панів
Гриби, і рибу, і зайців.

Кутя. Морозно. Хмарнувато.
Сніжок підсіює завзято;

Сніг на кутю — гриби на літо,
Така здавен була вже міта,
А стежка чорна — ягід море;
Та дав би Бог те літо скоро.
Оббігав Владьо всю місцину,
І клин, і пасіку, й ліщину.
Пучки вівса у сніг встромляє —
Зайців увагу привертає,
Щоб крізь віконечко комори,
Коли вподоба зайчик скорий
Вночі по ласощі ходить, —
З рушниць вцілити й забить.
Відпочивалося від школи...
Вже дров до свят понакололи,
Худобі корму намішали,
Сінця пахучого надбали:
Куті горщок, як батько сина,
Давно чекав на лаві сіна,
І ось тепер цей горщик славний,
Мов цар в часи не дуже давні,
На свій престол, на місце чільне
Врочисто ставився, повільно
У кут, на сіно під Богами,
Владар над хлібом, пирогами,
Бо він у день такий — персона!
Його вінча обрус-корона...
Горщок огорнено в пошану,
Хоч він і глиняного стану.

Всі ждуть в засвоєній манері
Куті, святкової вечері...
І конче хоче знать орава:
Коли ж яка подасться страва,
Що головне, а що в додатку?
І що в кінці, а що спочатку?
Та мати знає все до грана —
Тут все продумується зрана.
Там, на горищі, чимсь прикрита,
Висіла горстка маку з літа —
Він в ступці нині був потертий.
У потайнім куті комори,
Як смерть Коція, під запори
Хитренько був медок запертий, —
Тепер часи його настали,

Бо для присмаки мед тримали, —
Та й що киселик без сити⁴⁰
У вчорок оцей святій?

В Антося зранку задум виник —
Шмигнув з сокирою в ялинник.
Чи ж він себе переобтяжить,
Коли малих дітей розважить
Ялинкою під час куті, —
Хоч раз потішить у житті,
Коли їх це потішить зможе?
Така ялинка в хаті гожа!
І скільки радості й утіхи!
На ній волоські в ряд горіхи,
А в сухозлітці, мов тетерки,
Святково блимають цукерки;
І більш на ній нема нічого,
Ялинка ж дітям — як від Бога!
Вони і щій простій принаді —
Не розказать, наскільки раді.

У хаті злагода і згода,
Як вимага сама нагода,
Поважність Вечора Святого —
Не вчуєш слова тут бридкого.
І всі прибралися, помились,
Михал з Антосем поголились,
Підрозчесали вверх чуприни.
— Ну, застилати стіл повинно! —
І стіл всі дружно прибирають,
Настільник білий піднімають,
На стіл розтрушують моріг —
На сіні був колись Син-Біг⁴¹ —
І рівним шаром розстилають,
Сінце обрусом покривають.
За стіл сідають по порядку,
Кладуть попереду оладку,
Ложки, виделки розбирають
І страви першої чекають.
— Дивися, брате, не спіткнися:
Не дуже зразу навалися,
Бо потім сильно пошкодуєш,
Коли живіт свій напакуєш:
Чим далі — кращі підуть страви,

Багато їх, і всі цікаві;
Я знаю викрутку цю всю, —
Олесь говорить Костусю.

Михал бутельку відтикає,
Бо вже закуска он чекає:
Стоять поважно сковорідки,
В них окуньки, миньки і плітки,
А як підсмажені — любота!
Одразу б їх усіх до рота.
Горілка, радість-веселуха,
Приємно булька, пестить вуха,
А для очей — така приманка,
Немовби це краса-коханка!
— Ну, будь здоров, Антоне-брате!
Нехай Господь дає у хату
Добра і ввечері і зранку,
Щоб у хліві усе плодилося,
Щоб жито в полі колосилося,
Нехай рояться бджоли гарно,
Та й нам жилося щоб немарно;
Щоб цілий рік нам не хворіти,
В здоров'ї рік Новий зустріти.
— Дай Боже! — дядько одіззався
І сам з промовою звертався,
П'ючи тепер до господині:
— Хай щастя кожної години,
Протягнеться в подальшім часі.

І ось вечерея зачалася!
Спинитись мушу я на квасі:
Він колір мав червонуватий;
В нім окунь був, миньок пузатий,
Щупак і плітка, лин, карась,
Пічкур, ялець, тараня, язь,
Засушені ще з літа, з лову,
Але і це не все, до слова,
Бо квас був також і з грибками,
Та виключно з боровичками;
Цибуля, перчик, лист лавровий —
Ну й смакота, будь я здоровий!
Тож обережним треба бути,
Щоб язика не проковтнути.
Вклонялись потім верещаці,

До смаку й млинчики на маці
Та ламаночки-прісняки
Із найбільшої муки;
А маків сік от живодайний!
З ним ламанці – мерщій ковтай-но! –
Так добре маком пройнялися,
Як покуштуєш – оближися!
За прісняками йшли компоти,
Кисіль з ситою, та густенний...
Вечерю скінчили кутею,
Але вже їли без охоти,
Аби даниноньку віддати,
Старий обряд ушанувати.
Але вдалася ж вечерина!
Живіт стирчав, мов гарбузина,
А з-за стола коли вставали,
То навіть трохи і стогнали.

На перший день Різдва святого –
Вимоги звичаю старого –
Збирали сіно зі стола,
Кормили їм коня, вола
І, хоч по жменьці, всю скотину;
А на столі, у рештках сіна,
Зернят ховалося задосить;
Уважно їх усі шукали
І по тих зернятках гадали,
Чи збіжжя влітку уколосить.

XXI. ТАЄМНИЧІ ЗВУКИ

Бува таке: у стужі люті,
Коли річки всі льодом скуті
І все під холодом дубіє,
Нараз – теплом тобі повіє,
Південний вітер хмар нагонить,
У вікна дощ рясний задзвонить,
Зі стріх забризкає вода,
Що сніг безжально поїда.
Губляє ліс важкі убори,
І шум новий на лад бадьорий
Над бором лине тиходзвонно.
І фанабериста ворона
“Весна-весна! Грязь-грязь!” – співає,
Весну вже ніби зустрічає.
Поміж вільшинням із жагою
Криниця чорною стягою
На світ зирнула, лід пробила,
В старих корчах заговорила.
І полисіли косогори,
Водою повняться розори,
Струмки змагаються у герці,
І лід роздувся на озерцях;
Дороги в полі всі псуються,
Об криги криги з шумом труться,
І луг заповнився водою, –
Все – наче справжньою весною.
Та це лише лукаві жарти:
Тепла від зим чекать не варто –
Зима свого не подарує
І злісно вітром завихрує,
Та так потягне, так заграє,
Що навіть дихання збиває.
І виють в полі хугавиці,
Як за труною молодиці,

На ліс накидують намети,
За мить надмухують замети.
Ворона гонору збавляє
Та знов до смітника літає,
Покорм шукаючи, яріє,
На краки дзьоба не розкриє.
Дерева скрізь у білім пусі,
“Залисся” в білому кожусі;
Річки, озера — до шпарини —
Під гнітом білої шкорини.
Лід на лугах, як люстро, сяє,
І сонце зрідка в нім гуляє...

Настане ніч — і всюди тихо,
Хіба завие де вовчиха
Посеред хащі в темнім лісі,
І знову тиша, хоч молися...
Одначе що це, що за гуки?
Звідкіль вони? Чиї то руки
Невтомно гатять молотками,
Немов змагаються з віками?
Які умільці там майструють?
І що кують? Над чим працюють?
Не зрозуміти, ніч все криє,
А луг тріщить, гуде і виє;
То звідти лускіт той лунає,
Неначе ділько ремигає,
Чи заскавчить, а то застогне,
Аж все навкіл здригнеться й охне;
То десь сокира ніби теше,
То хтось закашля чи забреше.
Гу-гу! — щось гухне, здригонеться.
Бах-бах! — на звук той озоветься,
Аж відгук лісом засокоче
Та дрібно сміхом зарегоче
То там то сям... та як засвище —
Немовби там бісівське грище!..
Всю ніч — від річки і до Німна —
Гомінка йде рвучка, нерівна,
Жахна, неясна і таємна,
А разом з тим якась приємна!

Та ніч стихає; в твані темній,
В пустелі грізній і недремній

Зірки моргають незлостиво,
Як найдорожчі намистини, —
То поодинці, то гуртками,
То діамантними рядками;
Від них пучками сухозлітки
Навкіл розсіюють лелітки,
Які горять, живуть і грають —
Мов очі там чийсь моргають;
Та в небі десь далеко зрідка
Над лісом раптом стане видко:
Вогненна висвітиться стрічка —
То золота мигне зірничка.
Ось вийдуть хлопці разом з хати
У час такий, як небо шати
Розпне вгорі над темнотою
І віє згодою святою.
— Та цитьте ж ви, несамовиті!..
Ой, що ж це діється на світі? —
І хлопці разом затихають
І на Олеся позирають;
Олесь завмер, задуми повний,
В бік луку дивиться, безмовний,
Туди ж і руку викидає:
— Он! Що, не чуєте? Стріляє!
— А що ж це, хлопці? Ось так диво! —
“Даректор” шепче полохливо. —
Невже з Несвіжу б’ють гармати? —
І Яська кинувся до хати.
— Ой дядьку, тітонько! — голосить,
Його туди-сюди аж носить. —
Благаю, вийдіть, ну, ідіте,
Там щось гримоче, поглядіте! —
І так заойкав, так заохав,
Що всіх у хаті наполохав.
— Тобі я, хлопче, мало вірю:
Перебираєш трохи міру, —
Антось нерадо обізвався,
Але за двері спрямувався,
Кожух накинувши на плечі;
І мати прядку біля печі
Тим часом, вставши, полишає,
Надвір за ними поспішає.
Стоять всі мовчки, терпеливо
І ловлять вухом дивне диво.

А луг бубнить таємно, глухо,
Неначе в кадуб дідько буха.
— Ну що це, що це за прикмета? —
“Даректор” стишено питає;
Самого страх до п'ят проймає.
— Ех, Яську мій, іде комета!
Кінець! Попали ми в тенета! —
Антось говорить, ледь не плаче. —
Пропав ти, Яську-небораче,
І не обнімеш батька й матку,
І не побачиш рідну хатку —
На це, небоже, й не надійся!
— Та що ти, дядечку, не смійся, —
Антося хлопці обступили,
Навперобій загомоніли.
— Ідїть у хату! — каже мати. —
Вже краще в хаті “загибати”. —
Кмітливі хлопці схаменулись,
Що в чомусь, отже, обманулись,
І стало їм ще більш цікаво:
У чім воно тут, власне, справа?
Антось у хату йде, регоче,
Тлумачить зараз же не хоче:
Охоту мав-таки, признатись,
Він трохи з Яськи посміялись;
А хлопці голови скрутили,
У хід всі здогадки пустили,
Себе щосил, щодуху кваплять,
Але на слід ніяк не траплять...
— Ну, дядьку, годі вже сміятись:
Самим нам тяжко розібратись,
Звідкіль такі взялися звуки?
— Ти ж викладаєш тут науки,
А перший чиниш тарарам...
Про це ти мусиш знати сам:
Який же вчитель з тебе, брате?
Не так тих знань, либонь, багато
В твоїй голівці, мій небоже!..
Ну, хто “даректору” pomoже? —
Всіх учнів дядько оглядає:
— Костусь, напевне, відгадає...
Ану, Костусю, вжар навкидьки!
Адже це просто, очевидки! —
На Костуся усі зирнули,

Та відповіді не почули.
– Кажі сміліше! Що марудиш?
Де посковзатися ти любиш?!.
– Ну, сто дурних в одній оселі! –
Промовив батько наш з постелі;
Він там дрімав, тепер піднявся
І сам в розмову цю вмішався,
Поставши поруч з дітлахами.
– Невже ж у вас бракує тями
Таку дурницю розгадати?
По морді тільки й надавати,
Тоді б кумекали науку,
Знайшли б причини грому-грюку! –
Мовчать, нагнуті, очужілі,
Сидить “даректор”, мов на шилі, –
Не бачать рішення курйозу.
– Та лід же це тріщить з морозу! –
Костусь з Олесем випадково
Гукнули разом, слово в слово.
Тут батько зразу відпустився,
Повеселішав, прояснився.
– От молодці! Малі, а перші!
Бач, обкрутили старших менші!
Хоч той – “верста”, а цей – “даректор”,
Та ще й тлумачник, ще ж і лектор...
– Фе! Сором вам! – і дядько журить,
А Владьо згідно брови хмурить.
– Я ці мудроти-каламуги
Три літа вже як встиг забути!
– О Соломоне наш ти ранній
І в рахуванні, і в читанні,
Скажи ж нам ти, украй письменний:
Чому так грима лід надземний? –
Нова звалилася задача;
Потіє Яська, ледь не плаче,
Сказав би щось, але тріпоче,
Губляти гонор свій не хоче,
І Владя муляє неслава.
– Тут справа, бачите, цікава, –
Антось вже сам почав тлумачить. –
Отож була ця повінь, значить,
Вода по лузі розлилася
Та льодом хутко і взялася,
Мороз підскочив та притиснув,

Вода і збігла, лід повиснув,
Тепер донизу опадає,
Але ж, товстий, вагу він має;
Між льодом тим і шаром глею
Чи, може, мерзлою землею
Порожнє місце застається,
І ось, як брила здригонеться,
Вона і гухне, як гармата...
Ну, зрозуміли, небожата?
— І я так думав, — Ясь озвався, —
Та тільки мовити боявся.
— І я давно про все це відав,
Але мовчав... — Безмозкий ідол! —
На Владя батько напустився. —
Гляди: ти, бачу, розпустився!
Мовчав би ліпш та щось кумекав,
Та не до речі менше пхекав...
Пуття не буде з тебе, хлопче:
В багно життя тебе затопче
З оцим твоїм навчанням разом,
І будеш вік ти дьогтьомазом!
— Ну, що ж, і мазати — не хиба,
Аби який шматочок хліба, —
Тужливо Владьо зазначає
І сміх загальний викликає.
— А ось і я питання маю!
Тепера я вас запитаю, —
Костусь до старших промовляє,
Чим батька гніву позбавляє. —
А що, скажіть, зірниця значить,
Яку ніхто, мо', і не бачить:
Вона, мов блискавка, відсяє
І згасне. Де ж вона зникає?
І до землі не доліта,
А просто якось пропадає? —
І всі замовкли серед хати:
Мабуть, непросто відказати?
— Ага! — тут хлопці підхопили. —
Тепер і ми вас прищемили.
— Ну й що, що гинуть ті зірнички?
І клопіт буде невеличкий,
Коли причини знать не будем:
Який від них поживок людям? —
Бере сам батько перше слово. —

Зірки, що падають, – не нове:
Вони щоночі виникають,
Але без сліду пропадають.
То – тайність Божого престолу,
Яку ми, люди, мо', ніколи
І не спізнаємо як треба,
Бо то одвічна власність неба.
– Чому? Дізнатись, мо', й належно, –
Говорить дядько обережно, –
І, певно, відає наука,
Що астрономією зветься,
Звідкіль тут що і як береться.
Хоч і мудрована то штука,
Але ж як будете учитись,
То можна сенсу долучитись,
Бо, як колись учився сам я,
Нам щось про них казали в школі
І поясняли все доволі,
Та ті знання повітрясало...
– І я, – тут мати засміялась, –
Сказати хотіла, та збоялась,
Як і “даректор” наш, небога.
Коли світи створювались Богом,
По зірці світлій чоловіку
Вділив Господь святий довіку;
Вона життям його керує:
І долю, й смерть його пильнує.
Чим із людей хто є значніший,
Тим блиск його зорі ясніший,
І гасне зірочка, зникає,
Коли доручений сконає.
Ось так на небі одночасно
Вона мигнеться і погасне,
Немов у сні хто здійме очі
І знов шугне в обійми ночі.
І небо звістку цю приклонить,
І ангел слізку тихо зронить...
Мій дід, як я була малою,
Під настрій, доброю порою,
Бувало, вів оповідання
Про отакі зірок зникання...
Ще казав: “Коли хто зможе,
Допоки згасне служка Божа,
Задумай щось у мент сіяння,

Того здійсняться всі жадання”. —
Малим ця притча добра, мила
Найбільш сподобалась і гріла,
І всі думки їх мимоволі
Блукали десь в небеснім полі;
Їх хвилював цей світ безмежний
І в нім життя — лиш їм належне...

XXII. НА ГЛУХАРИНИХ ТОКОВИЩАХ

Відбув свій час понура-лютий.
Потроху днина прибуває,
Ясніше сонечко палає,
І річка рве кайдани-пуга.
Іди вже, зимонько, в дорогу:
Віднуртувала, й слава Богу!
Поглянь, старенька: там, у полі,
Чорніють ріллі ті, що голі!
А згірки, глянь, порозумніли,
Бо вже так само полисіли.
І ліс веселий, ясночолій,
І дуб сміється, хоч і голий.
А онде, чуєш: ллється пісня?
В мовчанці стало їй затісно,
Бо з неба сонячне проміння
Весільне ладить повесіння
І тче корону дорогу
Вінчати землю-молоду...
Пора вже, зимонько, складатись
І геть з кужіллю вимітатись!

Урешті от завирували,
Загомоніли перевали.
І гамір, спів і шум усюди,
Мов у цимбалики і в дуди
Музик ударило без ліку,
Яких на бал тут хто закликав.
Іде весна і гра на лірі,
Летять птахи, жвавіють звірі,
Життя усюди виникає,
І пташка пісню починає.
— Весна чекається врожайна:
Вода шумує незвичайно,
Як грім далекий — густо, глухо,

І так приємно пестить вухо, —
Михась прийшов і так балака,
Повідомля про ці ознаки.
Костусь же чуло все приймає,
І шум той слухать вибігає;
І справді: звук такий цікавий...
Ой, до вподоби ці прояви!

Про що гуде вода розважно,
Так милозвучно, так протяжно?
Напевно, ця шумка водиця
І справді дивна чарівниця,
Коли завчасно стільки знає
І про врожай щось натякає.
І навіть тато йняв їй віри...
За день прийшов наказ з квартири,
Якого батько сподівався,
Щоб у Комлищі він збирався,
Бо глухарі затокували,
А їх до свята полювали;
Та завчасу, до половання,
І вечорами, й на світанні
Туди на підслухи ходили,
Шукали глухарців по схилах,
Поки пани не приїжджали.

Два курені в бору стояли:
Один — ялиновий і простий,
А другий — рублений, з помостом;
Так ось, як панство найджало,
Отут воно і ночувало...
Лісник у власній будці гнувся;
Хоч до вогню він і горнувся,
Але виходило немило:
Один бік мерз, а той — смалило.

Михал зібрався, одягнувся
І в ліс поволі потягнувся:
У лісі ще сніги лежали,
Але зі згірків посповзали
І більш тулилися в долинах
Та по тінистих рівчачинах.
Зима і тут клунки збирала...
Михал ішов, думки зринали,

А з ними образи химерні,
Що у душі іще не вмерли...
І тут, бувало, хвиля кривди
І непокори звідкись прийде,
Всього охопить, і сколише,
І гніву знак в душі напише.
Панам – потіха і забава,
Їм до смаку ця вбивча справа;
А ти, мов Каїн, волочися,
У будці тижнями тулися...
А часом пану не догодиш –
“Пся крев” чи “дурня” миттю схопиш,
Словами чорними облає,
А то і гірше випадає.
Була б своя земля і хата!..
Ех, провалилась би, проклята
І служба ця, і панська ласка,
І доля бідного підпаска!..
Багато різних дум повстане,
Допоки будка з лісу гляне.

Між куренів огонь палає,
Михала Пальчик там чекає;
Туди підходить і Гавака,
Старий об’їждчик і служака.
Сидить Абрицький на колоді,
Вгріває ноги, люльку палить
І теревені звично править
Про всякі всячини, пригоди.
Чого він тільки не згадає!
В чийй душі не побуває!
І плесконе, і посміється;
Панам нарівні дістається,
Бо пан Абрицький, невтолимий,
Крутився все життя між ними;
Був на Поліссі, на Волині –
Це пам’ятається й понині!
Сидів з ним поруч Демидович,
Неподалік – і Астахнович,
Вже лісники немолоденькі,
У справах пильні, ретельненькі,
З якими можна чарку втяти,
А часом штрикнути у п’яти,
Чого Абрицький не цурався.

По службі трапиться промашка
Чи стала подругою пляшка —
Абрицький винного підкусить,
Та донести ж і пану мусить,
А там прибреше половину,
Аби знеславити людину;
Отож його остерігались,
І з ним на відстані тримались,
Хоч це у вічі не казали.
Та лісники пригоду знали,
Коли Абрицький поперхнувся
І на Пшаварі посковзнувся.
Пшавара був лісник сердитий,
Окрім того, не в тім'я битий:
Міцний, тривкий, мов дуб старий, —
Таким байдужки й чорторий!
Геть дужий був він і суворий.
Одного разу у конторі
Він бути мав якусь причину...
Пшаварів кінь біля драбинок
Стояв і тихо хрумав сіно,
Сінце моріжне, ніби піна.
Абрицький верхи під'їжджає,
Коня свого там припинає,
Котрого хутко взрив Пшавара.
— А щоб на нього Божа кара!
Який то гад, який вужака,
Який то кручений собака
Пустив коня до мого воза?
— Яка, скажіть, страшна погроза?
І що за хамський тон мужицький? —
Озвався з гонором Абрицький. —
Ну, я пустив, то що такого?
Тобі який тут зиск, старцього? —
Пшавара скочив, як лелека;
Дуга була тут недалеко —
Якраз лежала під рукою —
Та за Абрицьким із дугою!
А той від нього, що є сили,
Гайнув, неначе ошалілий,
Але Пшавара здоганяє,
У хід дугу свою пускає.
Абрицький — нікуди діватись —
Спинився, кинувся кусатись!

Пшавара бій і цей приймає:
Схопив Абрицького, тримає,
Дає тому зубами здачі
І навіть гиркнув по-собачи:
— Якщо кусатись, то кусатись! —
Було всім з чого посміялись..
Тут сам лісничий показався,
І сміхом просто захлинався.
По всіх позиціях побитий,
Абрицький збавив тон сердитий
І просить грізного Пшавару:
— Пусти, братко: поніс я кару!

Михал підходить, привітався,
З одним, із другим посміявся,
Їх жарти жартом відбиває
І лісників розвеселяє.
— А що, Михале, милий брате, —
Абрицький каже, — певно, хата
Була б зручніша, ніж ця будка?
— Хай їх могила візьме хутко:
Панів, глушців і інше лихо,
Було б тоді на світі тихо, —
Сказав Михал немов гнівливо. —
Беріть рушниці, підем живо
Та до смаку хоч постріляєм
І всіх глушців порозганяєм!
— А ти забувся, теж, їй-право,
Була пригода прецікава,
Як наш Верига-свержанець
Вів на глушця крізь ялівець
Якраз лісничого самого:
Стрибне він кроки три, небога,
Та й стане сам і спинить пана;
Іще, мовляв, стріляти рано.
І ось до хвої дострибали,
Але глушця там не здибали.
Стоять Верига і лісничий.
— А де ж таки глушець, мисливче?
— Ось тут співав, паночку, вчора,
Та перестав чомусь, на горе. —
Верига очі опускає,
Лісничий звіром закипає
І хльось по морді за оману!

Ось як вслужив Верига пану!
— Ну, що ж, натрапив на такого;
А хай на іншого б на кого,
Ну хоч, скажімо, на Пшавару:
Задав би панові той жару! —
Гавака сповагу озвався;
Абрицький тільки облизався,
А лісники зареготали
І тим на бік Гаваки стали.
— Ну що, добродії ласкаві:
Вже, мабуть, час іти до справи? —
Абрицький кида погляд гаєм
І туго люльку набиває.
— Рушаймо, справді, бо темніє:
Чень, позлігались, лиходії!..
Ех, брат, найнявся — як продався!..
Сказав Михал і сам піднявся;
За ним і інші повставали
І в темний ліс помандрували,
Бо годі вже ледарювати,
Пора й токовища шукати.
Михал з дороги вглиб звертає
І далі, в хащі, забирає...
Ось він пружисто зупинився,
Стоїть і слуха, пригаївся;
Іще поволеньки проходить,
Уважно оком ліс обводить.
Стоять навкіл мовчазно хвої,
Мов служки в панському покої;
Дрімають темряві ялини,
І мовкне в лісі спів пташиний.
І тільки дрізд свистячив штучно,
Мов на кларнеті, милозвучно;
Та змовк і він, і все зніміло.
У небі зірочка несміло
Над лісом вимерлим, темнистим
Зирнула оком променистим.
А ліс мовчить, глухий, таємний.
Михал — сам слух, але даремні
Його напружені вслухання:
Ніде ні звуку, ні шурчання,
І тільки шум якийсь незнаний —
Немов гудуть гулкі органи —
Стоїть у вухах, дзвонить віщо

І незбагненне гомонить щось...
“Чусь-сю! Чуг-ги!” — десь гук подався.
Михал немов чого злякався,
І серце в нім міцніш забилось,
І радість відкись об’явилась.
Глухар, неначе у покої,
Десь на суку товстої хвої
Розсівсь поважно і бурмоче,
А як співає — плющить очі,
Тоді нічого він не чує;
Та не суцільно він торкує,
На хвилю часто замовкає,
Тоді вже чулий він до краю,
Тоді замри і стій затято;
Почне співать — хоч бий з гармати.
Михал щось дивиться, зважає,
Напевно, місце примічає...
А кашель, пробі, так і душить.
Михал був ладен звідси рушить
До будки вже, але спізнився,
Бо ще один співак з’явився.
Перечекавши з півгодини,
Михал поволі, як належно,
Задкує звідти; обережно
Виходить знову на стежину.
Тепер на збір і він крокує,
Чогось веселий, ніг не чує;
А лісники вже всі у зборі.
Іде говірка серед бору,
І сміх, і жарти, навіть кпини.
Вогонь сливе до половини
Високих сосен досягає.
Абрицький рапорти приймає,
Хто чув глушця, в якому боці, —
Усе тримає він на оці.
А Демидович люльку смалить
І глухарів своїх не хвалить.
— Нема ніде, попрпадали,
А мо’, за зиму поздыхали, —
Рукою стомлено махає.
Тут нагадав йому Михайло,
Як він торік усім на диво
Зайчиська видобув щасливо,
Коли той здуру помилився

І сам у яму завалився...
І всі сміялись, реготали
І з того зайця жартували.
– А що ж тут вельми напинатись?
Та й ради чого так старатись?
Хоч вий всю ніч, як той собака, –
Одна і ласка, і подяка.
Михал ось – рідкісний служака,
А ні, медаль не начепили,
За промах в ложці б утопили.
– Ти маеш рацію, Амброже,
Та наш Михал інакш не може:
Натуру вже таку він має! –
Це Астахнович зазначає.

Сміх, суперечки, гостре слово...
Ще довго тягнеться розмова.
Курінь живе, курінь говорить,
Допоки сон усіх не зморить.

XXIII. ПАНСЬКА ВТІХА

Якраз під Вербницю⁴², в суботу,
В саму грязоту, сніг, бридоту
В курінь Михал з Олесем пхався.
Кінь Ножик тягся, оступався,
В багні колеса хлопотіли.
— Бодай чортяки їх поїли!
Вези з домівки їм солому
І стіл тягни останній з дому,
Щоб їм було на чім пожерти
Свої ковбаси і десерти, —
Михал панів кляне і лає;
Але з контори загад має
Сюди, в курінь, щоб смачно спали
І горя щоб пани не знали,
Везти ослони, стіл, соломи.
“Лаштуй повсюдно їм хороми.
За віщо ж їм така пошана?
Навіщо Бог тримає пана?
Для того, щоби панували
І нашим братом гордували?
Чи ласку в Бога заслужили,
Щоб їх тут пестили-тулили?..
Ех, брате! Все у них — шахрайство!
Колись-то їхнє згине панство”.
Михал чув серцем, головою:
Не має ґрунту під собою
Такий ось лад на цьому світі:
Одні в пошані, інші — в смітті...
І вік живуть в журбі, під страхом, —
В життя ж одним всі вийшли шляхом!
І що тут зробиш? Покоряйся
І одного гужа тримайся.

До куренів він під’їжджає.
Потому коника спиняє,

Зніма ослони, стіл, солому,
Олеся шле з конем додому,
А сам багаття розкладає,
Солому сушить, прибирає,
Бо завтра буде полювання.
Пани під вечір приїжджають,
Їх на квартирі вже чекають,
Сюди припре їх на смерканні...

Під вечір небо прояснилось,
І все окіл підвеселилось:
“Дивись – панам усе пасує:
Сама погода їм слугує,
І сонце світить, впала тиша –
Багатим біс дітей колише”, –
Михал про себе зазначає,
Сам із собою розмовляє.
Таки бентежить полювання,
Бо завтра ранком, на світанні,
Йому підводить треба пана.
А що, коли глушцю неждано
Кудись майнути заманеться?
Тоді Михалу доведеться
Світить пристиджено баньками
Перед лісничим і панами.

– А, ти вже тута, генерале?
Здоров! Як маєшся, Михале?
– А так і маюсь: вправо, вліво! –
Чи то з усмішкою, чи з гнівом
Михал із будки одізвався,
А Пальчик гучно засміявся:
– Ти тут, мов пан який, кумпане.
– А що ти думаєш, мосьпане?
Хіба не пан? – Михал піднявся,
І пановито в боки взявся,
І з панським видом походжає,
По-польськи Пальчика питає:
– Цо повеш, галган? Цо потшеба?
Я далям тобі, дурню, хлеба!..
До д’ябла їдзь!⁴³ – Ну, пан правдивий! –
Зі сміхом Пальчик відзначає;
Обох від сміху аж хитає –
Їх розважає тон жартливий.

За півгодини всі зійшлися.
Тепер розмови повелися
Знов про панів, про полювання.
Ох, дасть Раковський без вагання,
Коли панам не поталанить
І сам глушця не задовбанить;
Так і скипить, мов рак червоний,
Такі посиплються прокльони!
Сам винен, ні – тебе облає,
Всього з грязюкою змішає.
Ох, і ненависна порода,
Прибила б десь його колода!
Абрицький мовчки дим пускає
І люльку пальцем притискає,
Про щось мізкує гордовито;
Усмішка роздуму розлита
По виду всьому – доброчинна,
І тільки блимає очима:
На цього лупне, то на того,
Та не говорить анічого,
Мов щось засмучує старого.

– Вставайте: їдуть! – Всі схопились,
Захвилювались, сполошилися,
На грудях знаки поправляють,
І зустрічати вибігають,
І вмить спиняються, стоять,
Панів готові привітати,
Які в колясці під'їжджають.
Тут хурман віжки напинає
І пару коней зупиняє;
Абрицький разом з лісниками
Згинають стан перед панами.
А ті в бік їхній ледь зирнули,
На них уваги не звернули,
Немов не люди там стояли,
І в свій курінь попрямували.
Тут лісники бігом до брички,
Бо добре знають панські звички,
Несуть рушниці і пакунки,
Всілякі пристрої, ладунки
І в курені скрізь прибирають,
Панам як можуть догоджають.
Пани ж не бачать їх, не чують,

Перемовляються, жартують;
Їх все втішає, забавляє,
На лад веселий направляє:
Курінь, вогонь, нічліг цікавий,
Простацький стіл, солома, лави,
Відомо ж, тішить полювання,
Азарт, мисливське хвилювання,
Крім тих, які про них так дбають,
Всі їхні дурущі здійснюють.
Тут був Раковський, пан лісничий,
З Несвіжу вищий керівничий
Садиб князівських всіх пан Свида,
І третій пан, жердина з виду,
Був пан Крживицький, з ревізорів,
Іще новий хтось, куцозорий.

Темніє в лісі. Ніч надходить,
Морозець злегка натискає.
На небі місячко спливає,
Сумну задумливість наводить
І ліс заснулий озирає.
Пала-дрижить вогонь тріскливий,
А золотаві переливи,
Вугілля лагідне мигтіння
Казкове створюють видіння:
Щити вогненні і корони,
То ясно-світлі, то червоні.
Шутає полум'я бурхливо,
А іскри зорями щасливо
Летять-пливуть блискучим роєм
Уверх, в гілки товстої хвої,
І в верховітті пропадають,
Мов очі плющать чи вмирають.
Тут світло, весело, на диво...
А в лісі темінь мовчазлива
Зорить похмуро, неласкаво,
Що не до часу йде забава.
Мигтючий блиск навкіл гуляє,
І звідси морок відганяє,
І пише радісні малюнки,
І барв небачені ґатунки
По рівних соснах розкидає,
Немовби чари виявляє.

Сидять пани, звичайні псини,
Але ж які поважни міни,
Всі неприступні і колючі,
І їхні погляди – рішучі,
І кожне слово, жести, рухи
Несуть зневагу до “псяюхи”.
“Псяюхи” ж їм всіляк слугують
І для вечері стіл готують,
В огонь дровини підкидають
І за панами упадають.
І ось пани проголодніли,
За стіл погордливо посіли;
В чарчини “вудки” наливають
І їх із дзенькотом єднають,
Жують печеню, шкварку, шинку
І хвалять послану часинку.
Все більш їх “вудка” звеселяє;
Пан ревізор тут починає:
“Єще Польска не згінула,
Пуки ми жиєми”⁴⁴.
Пани сидять собі, поїли,
Хверцюють жартами своїми,
Свій розум, гонор виставляють,
Свої рушниці виславляють.
Раковський, злісний з лісниками,
Був найлюб’язніший з панами.
Пани в хвальбі не знали міри,
Самим собі не мали віри,
Та про брехню свою мовчали,
Самих себе перебрехали.
– А я, – тут Свида виступає,
Він вус угору піднімає
І панству кидає зухвало, –
Седм вількув забів одним стшалем! –
Пани з раптовості стовпцюють,
На мить їх щелепи не діють:
Оце пан Свида кинув звістку,
Немов у горло сунув кістку.
– Дальбуг, цекаве, дайон слово! –
Тут ревізор нарешті мовить.
– Гм, але як це, проша пана?! –
Всіх зрізав Свида, та неждано,
І недовіра їх проймає,
Та все ж і заздрість розбирає.

— То пан жартує, як то можна? —
І різно тут міркує кожний:
Сказать “збрехав” — не випадає,
Повірить — глузду не сягає;
А повноважний — на вершині,
Немов купається в промінні,
Навколо гордо позирає
Й поважно щоки надимає,
Немовби панства і не бачить.
— Нехай же пан те розтлумачить!
— А так, панове: єдним стшалем! —
Знов ткнув їх Свида, ніби жалом.
Вкінці нарешті прояснилось:
Забив вовчицю, як щенилась.
Пани розстроєні, не раді —
Плечима знизують в досаді:
— І як то ми не здогадалися! —
І довго всі вони сміялись.

Назавтра, тільки-но задніло
І ледь на сході посвітліло,
Коротка сталася нарада,
Кому вести якого пана.
“Не цього б хоч мені шайтана,
Хай не мені б упхнули гада”, —
Михал на Рака дуже злився.
“О, хай би іншого мисливця!” —
Так і останні міркували,
Переглядалися, чекали.
Раз був тут Свида головнішим,
А з лісників розважним більше
Михал давно уже лічився,
То він Михалу й доручився,
Крживицький Пальчику дістався,
А в третій парі влаштувався —
Ну хто б ви думали — Гавака;
Іч, аж зітхнув наш неборака.
Розподілившись, з-під навісу
Пани розлізлися по лісу
До токовищ із лісниками.
Михал своїми йде стежками;
Готовий план давно він має,
Іде і Свиду наставляє,
Говорить з притиском, хоч тихо,

Щоб не піднять пір'ясту втіху.
— Ось тут, паночку, “токовіско”,
Глушець наглянутий вже близько,
То хай іде пан мовчазливо,
Бо штучка ця украй чутлива:
Не остерігся — і пропала. —
І Свида слухає Михала,
Що тільки той не загадає.
Михал над паном волю має,
І з цим освоївся він хутко.
“Ну, потанцюй під нашу дудку,
Зроби ж і ти мені пошану!” —
В думках Михал говорить пану.
— Як я скакну — і пан хай скаче;
Спинюся я — і пан спинися!
Гляди ж, паночку, не збарися,
Щоб не спіткала нас невдача! —
Михал завмер, стоїть безмовно,
А з ним і Свида став тактовно.
У лісі значно посвітліло,
І ось близенько, перш несміло,
Заграв глухар і обірвався...
Та знов почав, розлопотався.
Михал дав знак. Плиг-плиг! — спинився,
З ним поряд Свида опинився.
— Чи бачить пан? Отам чорніє...
Ой ні: хай пан терпіти вміє! —
А Свида впав у нетерплячку
І вже в рушниці звів собачку.
— Не руш, паночку! О, крий Боже:
Пан зіпсувати справу може! —
Іще хвилину улучили,
На кроків двадцять підступили.
Тепер глухар як на долоні,
Сидить, мов цяця, у заслоні
Гілок-хвоїнок, хвіст мітлюю,
Немов милується собою,
Лопоче, крякає і свище;
Глухар запрошує на грище,
А мо?, життю хвалу він править
І бір оцей предвічний славить.
Михал і Свида стороною
Стояли мовчки під сосною.
Пан Свида зброю підіймає

І довго цілиться... стріляє.
Бах! – вдарив постріл, ліс збудився!
Димок рівненькою стрілою
Жахнув оту стареньку хвою,
З якою птах давно зріднився, –
І раптом з нею розлучився,
Умить зів'яв і втратив сили,
Не встиг бодай розкрити й крила,
На діл м'який, на моховитий,
Упав, подоланий, пробитий...
Знялась голівка і опала,
Два рази лапка задрижала,
Навік застигла нерухомо.
А Свида радий же, відомо,
Рубель Михалу він дарує,
А ще й цигарою частує.

XXIV. ВЕЛИКДЕНЬ

Сидіти в хаті — справжні муки,
Вже хіть минула до науки;
І сам “даректор” все зігхає,
На Миколайщину киває,
У смутку, в тузі часто ходить,
Про дім свій балачки заводить,
На жарти не зважає наші...
Його не тішить більше кваша,
Яка раніше полюблялась,
Бо вельми добра удавалась.
— Не кепсько наче тут хлопчині, —
Промовить часом господиня, —
Але ж домівка міцно тягне
І до матусі кожен прагне.
Тож посприяти час малому
Та відвезти його додому. —
А учні враз книжки сховали
І лиш Великодня чекали.
Ось і Велика йде субота,
Давно припинена робота,
І вже під самий вечір хата
Була долучена до свята:
Сумирність, злагода, повага
І погамована розвага
Увесь цей день тут панували.
І близькість свята шанували
Старі, і підлітки, й малеча;
Як в будні, шуму не здіймали,
З-за кістки кожної із печі.
Олесь, Костусь і Михалина —
Зійшла на них ясна хвилина —
Майнули з хати, не кричали,
Двір замітали деркачами;
Пісочку потім накопали,

Стежки ним скрізь повисипляли;
І дворик зразу так змінився,
Так мило травкою іскрився,
Зирнуть було на нього любо, —
Ну, хоч веди когось до шлюбу.
Мужчини зранку поголились,
Водою теплою помились,
Бо треба ж їм було зібратись
Поїхати в церкву сповідатись.
Хоч і казав Антось, бувало,
Що тут, в глуші, гріха замало,
Коли ж і трапиться, бува,
Не жалить він, мов кропива,
Не шкодить він і в справах неба, —
Але ж попу віддати треба.
І ось, мов грім по перших грозах,
Почувся з двору грюкіт воза,
Що появив у всіх усмішку,
В повітці вистоявши лишку.
Антось доводить віз до ладу:
Колесам в якості “помади”
Густого дьогтю дав уволю,
Щоб менше кривдились на долю;
А на помадивши колеса,
Поправив кручені отеси,
В задок підкинув трохи сіна.
Приємна мить — саней заміна!
Оглянув дядько всю оздобу,
Тоді візку наладив пробу.
Колеса легко закрутились,
З веселим гуком покотились,
Пішли рівненько, тихо, гладко,
Як з маслом першенька оладка.
Тим часом в хаті все готово,
Тепер лише за батьком слово,
Що був у лісі забарився,
Тепер поквапно чепурився.
А хлопці зрання готувались,
По добрій волі домовлялись
Самі — і змовились, відомо,
Хто їде з них, хто буде вдома.
— Тож їдьмо врешті — я готовий...
Ну, залишайтеся здорові! —
Михал домашнім поклонився,

Шапчину зняв, перехрестився.
Йому також добра жадають,
Гріхи всі чисто відпускають.

Над потеплілою землею
Нависла ніч, і разом з нею
Було все тихо і погідно...
Природа, ніби душу має,
Поважність свята відчуває,
З людьми живе сумісно, згідно.
Мовчать хвоїни, ані крику,
Не шерехне цей бір-музика,
Стоїть мовчазно, щось гадає,
Мабуть, Великодня чекає.
“Тепер страхи попропадали!”
І Костю в вухо шепотались
Думки якісь веселі, щирі:
“Пташки Великдень чують, звірі,
І сосни ці, ялини милі,
І люди, стихлі, подобрілі,
Бо святом Божим всюди віє;
З ножем розбійник не посміє
Стаїтись в лісі край дороги,
Бо і заможний, і убогий
Великдень праведно святкують
І світлу радість в серці чують”.
Цю одностайність, радість свята
І Кость у всьому відчуває:
У тім, як з дядьком розмовляє,
На возі сидячи з ним, тато,
Бринить вона в питаннях брата,
І в цьому лісі благовіснім,
І в мирнім торкоті коліснім;
Витає певність, що й дорога
Тепер покїрна волі Бога,
І переказують новини
Колесам колїї й травини.
Вже ззаду ліс, дорога – в полі,
Колеса котяться поволі,
Пісок пошурхує значливо.
В селі на церкві сиротливо
Блищить ліхтарик і моргає,
Дорожніх погляд притягає.
Вони долинку проїжджають,

Середній пагорок минають,
Гробки з пониклими хрестами,
Де липи тінями постали,
Нависли тихо над землею,
Пливли своєю течією.
Ось хати з мороку спливають,
В хатах огнями вікна сяють,
І на пісочку блиски-плями
Гарненько пишуться крізь рами.
По заповіту по старому
Чоловіки старенькі вдома
Свої літані відправляли,
Покути Єзуса співали...
Так і тепер у Рагуйових,
в Юхима-дядька, в Базильових,
Як і у Стасеньки, і в Датки,
Свої трималися порядки:
Сиділи згідно і набожно
І спів святий вели спроможно,
Очей не зводячи з книжчини.
Сварились часом, мов чужинні,
Коли новий спів зачинали
І в тон сумісний не трапляли.
– Не так, Андрію, починаєш!
– Та ти, Сальвесю, сам збиваєш!
– Гей, хлопці, годі, ось як треба! –
При цьому чувся бас Язєпа,
Тут інші голос долучали,
І знов гуртом усі співали,
За провідним тягнули басом.
А подорожники тим часом
На двір до швагера в'їжджають,
Ідуть у хату, всіх вітають.
Карусь Дивак в своїм кожусі
Ліг на печі... у теплім дусі,
Як завжди вільної часини;
Лежав, палив і чвиркав слину
З-за коминка убік, на хату;
І він, як всі, радіє святу,
Але не вмів себе тримати,
Міг з печі він пожартувати,
Коли хто в хаті об'являвся,
І сам іржав, аж заливався;
А тітка Магда – запалає

І Дивака свого полає:
– Чого, нечистий, там зашився?
Пішов би в церкву, помолився;
Від Бога зовсім відцурався:
П'ятнадцять літ не сповідався!
– А що попу казати маю?
Я піч на рай не поміняю!
– Тьху, млин пустий! Ото валяка,
Бодай ти луснув, харцизяко! –
Злостиво дядька тітка лає,
А той уваги не звертає.
– Що, дядьку, підем в церкву, може?
– А підем, голубе-небоже! –
Костусь з Антосем йдуть із хати.
Снують по вулиці дівчата,
Щебечуть весело, сміються,
І хлопці десь перегукнуться.
І всі веселі, всі рухливі
І святом завтрашнім щасливі.
А церква блиском так і сяє,
І всіх людей вона вітає.
Посеред церкви плащаниця⁴⁵ –
Межи ялин, біля амвона.
Жінки, дівчата, молодиці
Ідуть-пливуть до плащаниці
В хустках і білих, і червоних,
Набожно хрестяться, зітхають,
Донизу лобом припадають.
Чоловіки праворуч – змовкли,
Стоять, розгладивши всі зморшки.
А Чилинів Олесь надувся,
В святі рядки очима вткнувся
І там, де слів не прочитає,
На сажень голос протягає.
– О, Чилини... як напучають! –
Читання люди відзначають.
Народ колишеться, хвилює,
Немов у вирі, кружеляє,
І все пливе, все прибуває,
Облади сну він більш не чує,
Все ближче час святий зірниці.
“Христос воскрес!” – віта з дзвінниці,
Лунає перший дзвін щасливо.
Народ увесь, як в полі нива

Колоссям буйним гнеться долу,
Схилиє голови посполу.
Перечекавши з півгодини,
Несуть жінки, несуть мужчини
Коші, коробки, піввосьмини,
Кладуть на цвинтарі уряд
Усі святі дари підряд.
Моління панотець кінчає,
Іде з кропилом і махає.
Заворушилися коробки,
Коші, решета, піввосьмини, —
Цієї виждали часини
Дем'ян, Шабас, Казюк і Стюпка.
Поперли полем русаківці,
Біжать до коней свержанівці,
Гудуть, скликаються, віншують,
І один одного не чують,
І всі спішать, летять, метуть,
Щоб рот свій скоромом заткнуть.
Антось з Михалом теж готові.
— Святкуйте, будьте всі здорові! —
Господарям добра жадають
І за ворота виїжджають.
В хатах і люди не дрimalи:
Вже “алілуя” відспівали
І за столами всі, юрмою,
Сиділи — тішились їдою.
Лозини коник не чекає
І хутко, риссю, припускає,
Немов спішається домів
Домчать своїх господарів.

А день новий, давно жаданий,
Багрець вже сипле на кургани,
І стріли-коси золотаві
На згірки падають, на трави.
А хмари в барвах злоторитих,
В шовках огненних, оксамитах,
То поодинці, то гуртками,
То золотими ланцюжками,
Немов спинившись, нерушливо,
Роняють усмішки щасливо, —
Мабуть, хотілось їм завзято
Святий Великдень привітати.

— Ну, їдуть вже! — Олесь із хати
Біжить до дядька і до тата,
Майнули й діти до порога.
— Ну, ось і дома, слава Богу! —
Зайшли до хати, всіх цілують,
З святим Великоднем віншують;
Тепер — хутчій з дороги вмитись,
Бо час давно їм розговітись.
Обрусом білим стіл накритий,
Радіють очі: стіл не бідний...
Чоловіки такі привітні.
Ніякі тіні не примітні.
На балку кинув батько очі,
Узяв кантичку⁴⁶ і гортає,
“Весоли нам дзись дзень”⁴⁷ шукає.
Хоч слухать співи неохочі,
Але дітва трима мороку,
Адже ведеться так щороку.
“Весоли” в “ксьонжці” десь пропали,
Насилу вдвох їх відшукали
І раптом дружно затягнули,
Немов їх пугою шмагнули;
І мати голос долучає,
І так тоненько виробляє,
Господар же все більше з баса
Утне такого викрутаса,
Аж сам здивується собі,
І стане палко, далєбі.
Антось бере хоч тонкувато —
Не відстає ніяк від брата,
А хлопці тільки посміхнуться,
Але сидять, не зворухнуться.
Кінця доходить “алілуя”...
В комірку матінка крокує,
Несе привабливу бутельку.
Кантичка знов іде на “бельку”.
Виделки дружно розбирають,
Сумісно яйця очищають, —
Їх по шматочку треба взять, —
Беруть, підсолюють, їдять.
Ось батько чарку наливає
І очі вгору підіймає.

— Дай Боже нам рік протривати
Здоровим, веселим, живим,

Нового Великодня разом спіткати
У добрім здоров'ячку всім;
Щоб горя і смутку не знали.
— Дай Боже! — усі відказали.

І йде вже чарка з рук у руки,
І п'ють всі вільно, без принуки;
Й малим потрішки налили,
Щоби здоровими були.

А на столі тім — рай, та й годі,
Те рідко стрінеш у народі:
Лежала шинка, мов цілушка,
Мов підрум'янена пампушка,
Червоний колір зверху грає,
Немов огонь у ній палає,
А низ біленький винятково;
Лежать ковбаси, як підкови,
Між стегон сало, здір, лопатка,
Красує всмажене свинчатко,
Чистеньке, свіже і рум'яне,
Немов живеньке — ось устане.

Гірчиця, хрін — лише держися,
У рот поклавши — стережися!
А пироги мов жар сіяли,
Паски у роті розтавали.
Усмак всі їли і багато —
На те ж і дав Бог людям свято.

XXV. ЛІТНЬОЮ ПОРОЮ

Святий Великдень відтєленькав.
Береться люд за козубеньки,
За плуг, за борони, за сохи –
Пішов розгулюватись трохи.
Ріллею пахне скрізь, весною;
Гурти ворон, граки спорання
Новою ходять борозною.
Веселий шум і спогукання
Чутно до самого смеркання.
А в небі ясним, над полями,
Мов про майбутній хліб – піснями
І щебетанням-молитвами
Впадають жайворонки хором;
Пісні стихають понад бором.
А бір усмішливий все чує,
Чутким відлунням він вторує
І співу-посвисту дроздів,
І трубам з лугу пастухів,
І тихій дудці за горою.

Весна видзвонює снагою.
Своєю все їде ходою
То на городі, то на полі –
І не спиняється ніколи;
І так у клопоті, в роботі,
Чи поневолі, чи в охоті,
Весна минеться, прийде літо.
Тоді щодня вставай до світу,
І вогнеока зоряниця,
Мов молоденька чарівниця,
Тебе зігріє милим сміхом,
Овіє духом чистим бору,
Полів, лугів, небес – простору,
Сипне розраду звислим стріхам.

Та тільки буде той достойний
Вітати ранком свіжим, гойним
Богиню ту золотолицю,
Її й пригорне як годиться,
Її й натішиться красою,
Хто сам обмиється росою.

За кілька днів до косовиці
Косар загляне на полиці,
Щоб молоток знайти і бабку:
Робота йде, не спи-но в шалку.
Огляньте, браття, добре коси,
Щоб не паргачити прокоси,
Щоб люд не вводити у гріх,
Косіння зводячи на сміх.
Бо, як сподіється провина,
Наш дядько перший неодмінно
На хибу зразу тикне пальцем:
Біда невмілим і недбальцям,
Хто шнур зжує чи скосить віху, —
Його Антось так дійме сміхом,
Що той від стиду ледь не лопне,
Хоч серце в дядька і не злобне.
Наш дядько вправний був, нівроку,
На коси в нього добре око,
І вже як вибере він кіску —
Не залізяку і не тріску —
Легку, яскраву, мов квітинку;
Комусь знайти простіше жінку —
Свою і долю, і красу, —
Ніж дядьку вибрати косу.

Спостерігать було цікаво,
Як дядько ту косу ласкаво
Десь на базарі вибирає!
Яких він проб там не вживає!
Її огляне спершу пильно,
З усіх боків зирне прихильно
І поступово, по порядку,
Як на носок, так і на п'ятку
І на тавро, на шийки смугу
Хвилину дивиться і другу.
Та для коси цього замало:
Він поспита на ніготь жало

І пробу зробить над обухом,
Затим перевірка йде вухом;
Чи требний дзвін коси, чи гірший —
У дядька є спробунок інший:
Враз він косу немов лякає,
Бо як зненацька загукає:
“Ко-са!” — і вухо прикладає,
Бо має вмить відгул почутись —
Коса повинна відгукнутись;
Коли ж коса гукнуть не хоче,
То дядько має ще прийомчик:
Наслинить там, де вельми сухо,
Рубець коси, крайок обуха,
Тоді упоперек, в ту слину,
Кладе маленьку соломину,
І тут коса спрацює тонко:
Лягти повинна вдовж соломка...
Косу купити — це, брат, штука!
Та визначна ще більш наука —
Здійснити тій косі наладку,
Зробити виклепку, насадку.
Творив це дядько знаменито,
Ладнав чимало кіс у літо,
І так наклепле, так насадить,
Що всяк ту кісоньку погладить
Та аж зацмокає від дива
Чи замуликає щасливо.

За день за два до косовиці
Дзвенять околи до зірниці
На всі лади, різноголосо, —
Клепають, ладять люди коси.

Настала ця жадана днина.
Пологі згір'я і долини
Усі — у райдужних коронах...
На стріхах — сонячні попони;
Туманів лагідні пороми
По річці виснуть нерухомо,
А в люстро вод цієї річки,
Немов закохана дівчина,
Розкішна дивиться вербина.
В блискучім листі, мов зірнички
Чи найкоштовніше каміння,

Іскриться сонечка проміння,
Мов сміх безгрішний і щасливий.
А там, на сході, переливи
Вогнистих барв теж творять диво
І щедро кидають від сходу
Землі і небу радість, згоду.
Чутливі струни тої тиші!
Їх подих леготу сколише...
І навіть клена лист хирлявий
В них відіб'є свій наспів жвавий.
Але послухай, милий друже, –
Ех, що за хвиля і як дужо,
Сміливо, буйно і розгінно
Пливе по струнах тих з-під Німна!
Йдуть косарі, дзвенять їх коси,
Вітають їх сріблісті роси,
Квітки ж голівки гнуть страждально,
Почувши дзвін кісок безжальний.
А косарі йдуть то стіною,
То шнуром тягнуть, чередою,
То поодинці, то у парі;
Йдуть косарі, ідуть, мов хмари,
І хвацький сміх, мов дощик, ллється
І в край ліска прибоєм б'ється.

Говірка, гамір, коней ржання –
Це косовиця шле вітання.
А косарі, солдати праці,
Виходять з косами на плаці,
І біля трав, удовж прокоосу,
Кладуть свої кривенькі коси –
Пішли перевірки, проміри,
Щоб збільшити певності і віри,
Щоб не влетіти в осоругу,
В чийсь не врзатися смугу,
Бо буде крику, буде сварки, –
Хай краще цілі будуть карки.
Але бували все ж події,
Що викликали протидії.
Коли отой, хто брід веде,
В чужу ділянку забреде, –
От косарі тоді кричали
І матерів успоминали...

Ех, косовиці дивний час!
І я ним тішився не раз,
З тих пір навіки я в полоні
Моїх країв у Наднімонні.

Ось косарі, мов ті вояки,
Які збираються в атаку,
Мантачать хутко рідні коси;
І тчуться-косяться покоси,
Лягають рівними рядами;
За косарем двома слідами
Відбитки ніг його кладуться,
А коси з посвистом сміються...

Тим часом сонце вийшло вгору.
Воно з безмежного простору
Тривкою масою палкою
На землю щедрою рукою
Лле блиск гарячий і яскравий;
І в'януть викошені трави,
Хмарки зникають срібно-білі.
На луг вже інша котить хвиля:
Ідуть гребці, жінки, дівчата,
Гарненько вбрані, як на свято:
Червоний колір, білий – всякий,
Мов у городі ясні маки;
Ідуть, покоси розбивають,
З роздолів сіно вигрібають,
То там то сям на честь Петрівок⁴⁸
З грудей тих макових голівок,
Дівчаток славних, яснооких,
В лугах просторих і широких
Бринять протяжно співу ниті;
І ті пісні печаловиті
В уяві збуджують примари,
Відбитки сцен святої кари.

А день горить, а день палає.
І хмарка-друга пропливає
Над синьо-димним небосхилом,
Із тихим журом смутно-милим
З небес хмарини позирають,
Немов дорогу вибирають.
Роздолля в лузі, ех, роздолля!

А скільки сміху і сваволі,
Плескання, жартів і штурханья
Над Німном тим у час купання!
І як це, справді, може статись,
Щоб в косовицю не скупатись?
Де ще — ласкава, невеличка,
Як Німан — є на світі річка?
То срібні хвилі, то блакитні,
А бережечки — оксамитні,
На дні пісочок жовтий, чистий,
Водою згладжений, зернистий.
У воду ввійдеш — щастя раю,
Я щастя більшого не знаю,
Чи знать його не довелося,
Як тільки тут, на сінокоші.
А глянь на луг під вечір, брате!
Удаль, як око може вбрати,
По згірках всіх і по долинах
Видніють всюди копи сіна;
І кіпки ті такі свіженькі,
Такі виразні, мов живенькі,
І вигляд кожної відмітний,
А разом всі — такі привітні!
Вози прямують так поважно,
Мов ешелон іде вантажний.
А що за пах!.. Вітрець повіє —
Мед розіллється із сулії, —
Вино, нектар пахкий, бальзам, —
Як плата щира косарям.

А вечір чулий, говірливий
Розносить гомін, сміх щасливий,
У серці множить поривання
І розпалює дух кохання.
Рожевий захід повен ласки;
Скрізь вогняні висять запаски,
Оборки, тасьми і коралі —
Хмарки убрання поскидали,
На ніч вляглися для спочину,
Вдягши легеньку сорочину;
І гасне день в задумі, в тиші,
Як гаснуть мрії найпалкіші.

Зирни на луг під громовицю,
Коли хрещата блискавиця

Твое обличчя хрестить з хмари
І міццю грізного удару
Сколише землю грім натужний –
Далекий, стриманий, потужний –
І струсоне небес розлоги,
Як голос Божий остороги, –
Тоді зирни на весь цей шир:
Трясеться-ходить луг, як вир,
Немов котел у час кипіння, –
Все повне руху і стремління.
Ой, час гарячий – жарко, важко!
Он косарі, як ті мурашки,
Біжать гребцям на допомогу,
І все навколо б'є тривогу.

А хмари впливли неждано,
Хоч, правда, парило вже зрана;
Біло-рожеві їхні шати
Висять мовчазно і затято,
А кучеристі кружеляють,
Все більше небо застилають,
Ростуть, розквітчують на сонці
Свої клубочки-волоконця
І тчуть ряднини срібно-чорні,
Де грім застукав, наче човник.
Під шум, під гуркіт громовиці,
Немов по знаку чарівниці,
Стають-ростуть на лузі кіпки,
Немов шапки або очіпки.
Біля сосни, на суходолі,
Окіл стіжка людей доволі,
Гарячка всіх бере, долає,
Аж піт їм очі заливає,
Бо хмара, наче купа глею,
Вже звисла низько над землею,
Іде гнівливо, пасма стеле,
Блищить-горить її куделя,
І почорнілими і злими
Стриже-глядить, мов змії, очима,
І ниті срібні в'є, сукає,
В шнури дощу перевиває.

А дощ шумить, а дощ гуде,
Все ближче, ближче він іде

І даль туманом застилає,
Вже крапля краплю здоганяє,
За ними цілим водопадом
Буйні краплини, наче градом,
По листю дуба сіконули
І далі зливу потягнули.
Ось полоснула блискавиця,
Ця вогнеметна королиця,
І грім-перун бичем сталевим,
Мов звір страшенний, з диким ревом
Трясе, колотить, оре хмари, –
Дає землі і небу жару, –
Бушує довго, сум'ятливо,
Над лісом котиться гнівливо,
І гомін цей, і гнів безпутний
Єднає знов у стріл могутній,
Густий, зловісний і химерний,
Якийсь нестриманий, пожерний,
І так важучо натискає,
Немов десь землю угинає.
Шугнув дощець нальотом смілим,
Повис обрусом густо-білим
Над лугом тъмняним, над полями
І ллється косо ручаями,
Мов невід тягнеться grimливий,
І б'ються краплі в пил сонливий.
Зирнеш навкіл – така любота!
На лузі спинена робота,
Жінки, дівчата і мужчини
Біжать під копи доброчинні,
Щоб менш зроситися дощем;
А хто, накрившись плащем
Чи так, накинувши дерюгу,
Сидить, мов квочка, серед лугу.
– Піддай-но, дощику, водиці!
Дівчатка, лізьте до копиці:
Дасть Бог, здійсьним якусь оруду,
І косарів за рік прибуде! –
Під грім, під дощ, що лле, мов з кварти,
То там, то тут зринають жарти,
Веселий сміх і писк дівочий,
Бо хто ж торкнуть дівчат не хоче?
Але жальце й дівчата мають:

Дошкульно хлопців підтинають,
Не боячись від жартів шкоди.

За тиждень доброї погоди
Проходить, глухне косовиця,
І тільки де-не-де копиця,
Стулившись тихо над водою,
Зорить забуттю вдовою,
Мов жаль якийсь вона ховає,
І серце смутком овіває;
Стоги, тяжкої свідки праці,
Тепер стоять, немов палаци.
А луг, недавно пишнодолий,
Стоїть покошений і голий
І вигляд має похоронний.
Граки, і галиці, й ворони
Давно дітей повилупляли,
Над лугом цим закружеляли,
Летять сюди чогось розжитись —
Тепер тут можна пожитись.

Ех, луже... Скошені всі фарби —
І зникли геть чарівні зваби,
Які в часини мандрування
Чи одинокого блукання
Тобі самі думки писали
І золотими поясами
Твої пригоди сповивають
І інших долі прикрашають.
Мовчить сердега-луг тужливо,
На серці робиться сумливо.
Ех, літо-літечко миленьке,
Ти одцвітаєш, золотеньке!..
Отак не встигнеш вгору глянуть,
Як дні твої, мов квіти, зв'януть.

Та косовиця — зачин літу.
О, скільки в нім іще привіту!
Пригод всіляких так багато —
Тужить по літу ранувато.
Іще не раз в жнива грайливо
Зірниця вигорить щасливо,
І в яснім блиску і в красі
Заграють хороше в росі

Її корони вогнедишні,
І пасма-коси злотопишні
Крізь шовк небес рожево-білий
Розсиплють промені, мов стріли,
Мов ліри божеської струнки,
Мов чарівничі поцілунки
Під час кохання-милування
У мить таємного спіткання.
Іще немало днів цікавих
І ранків світлих і ласкавих,
Коли туманом білуватим
Лісок свої огорне шати,
А на полях у майві жита
Ще сміх блукатиме розмито,
Як літа радісне сіяння,
Зірниці стишене вітання.
Тож не горюй, небоже-брате:
Веселих днів іще багато!..

Одворожили сіножаті,
Пішла коса відпочивати,
Улаштувалася під стріху,
Щоб часом хтось косив на втіху.
Не зайве б ступцяти по рибу...
Та нині вся увага — хлібу.
Кривенький серп нудить без діла,
Та й жито спіле побіліло.
Соломку гне, а разом з нею
Звисає колос над землею,
І повні, вистиглі зернята
З-під ость — мов думні оченята,
Які не мають інших звичок,
Ніж виглядати милих жничок.

Прийшов жаданий час спіткання,
І день привітно світить зрання;
Зникають роси в блиску сонця,
І небо — чистее віконце...
Мов оченята молоденькі,
Хмарки застигли золотенькі.
Димок тоненький, білуватий
У небо тягнеться від хати,
Бо біля печі ж треба встигти,
На нивку щоб раніш побігти.

Угріло сонце. Жниць черідки
Ідуть поважно, мов лебідки,
В хустках легких, кофтини білі,
Мицненські руки засмагнілі.
Ідуть дівчата, молодиці
І жарти сиплють, мов суніці;
Ідуть шумливі, говірливі,
І долинає сміх щасливий;
А там і пісня вже лунає,
І поле зразу оживає.
І матері ідуть з малими,
Несуть колиски за плечима, —
Така ось ти, жіноча доле, —
Помалу тягнуться на поле.
Прийшли, постали на загони,
Де колосочки шуми-дзвони
У таємничий спів злили —
Не вгомоняться до імлі.

Гарячий день. На полі душно.
Вітрець затихнув, став нерушний,
Немов задумався, замарив.
Затихле поле дише варом,
І піт з чола зриває змага,
І губи тріскають від смаги.
А жниці жнуть. У збіжжя морі
Мелькають постаті бадьорі,
А то, буває, на тлі жита
Спливе голівка гордовита
І так грайливо озирнеться,
І стан пружисто розігнеться;
Або коли над головою
У жниці спритною рукою
Пучок колосся промелькнеться,
Дугу опише, як веселку,
І, не отямившись від шляху,
У перевесло ляже змаху,
Щоб ближче бути до земельки...
Мелькання ці і вся робота —
І дивовижа, і любота!

Гарячий день! Ох, спека, спека!
А прохолода ще ж далека.
Зомліло все в жару-томлінні,

Земля гаряча і каміння;
А всюди тихо, німо, глухо,
Лиш мошкара побіля вуха
Гуде настирливо, огидно,
Мов ниє наша доля бідна,
Та дитинча мале з колиски
Десь заведе плачі і писки,
А кучерявенькі снопочки,
Над ним злучивши колосочки,
Стоять спокійно, мовчазливо,
Мов натякаючи зичливо:
“До нас, добродійки, збігайтесь,
Під нашу, жниці, тіль ховайтесь!”

А жниці жнуть. Чоло палає,
Їх спрага сушить, висиляє,
І спрагу трудно задоволить,
Вона лиш “пити! пити!” молить.
Серпок скригоче сумовито,
Житце згризаючи сердито,
Немов йому бракує страви, —
Недарма виліз він з-за лави;
Тепер його краса-часина:
Хутчій, хутчій же гнися, спино!
І спини гнуться, мов пірнають;
По струнах-стеблах пальці грають,
Кладуться поспіль жмені жита,
Ростуть снопочки ваговито,
Стоять мов лялечки убрані,
На вигляд — гості довгождані.
Прийди під вечір в тихе поле
І подивися доокола!
В які рівнесенькі рядочки
Тепер покладені снопочки!
Які ж сподобно-славні п'ятки!
Які на них шапки-накладки!
І хоч однакові всі наче,
Але і вигляд, і відзнаки
Свої у кожної, приватні,
А взагалі всі п'ятки вабні;
Зирнеш — їй-бо, відчуєш втіху
І ніяк втриматись од сміху:
Такі ж бо милі та привітні,
Але й поважні, й непохитні,

І позирають так прихильно,
Лише вдивляться треба пильно!
Багацько їх: не зміриш кроком
І не окинеш навіть оком;
Стоять рядами – копенята,
Мов на врочистості солдати.

А те ж ранкове, свіже поле
В час літній сяєва і квіту!
Ех, вийди в полечко до світу:
Не будеш каятись ніколи.
Зирни, прислухайся діткливо:
Як тихомирно скрізь, як живо!
І в кожному дереві, в билинці,
В найменшій отій рослині –
У всім чистісінько – ізрання
Блукає радість сподівання.
Куди не глянь – усе в природі
Поміж собою в добрій згоді;
Само повітря грає, дише,
Немов хвалу життю хтось пише,
Хтось променистий, ясноокий,
І никнуть ночі поволоки.

А схід живе, горить, палає,
Стовпи-проміння підіймає,
Мов руки – вгору, до склепіння,
В хвилини щирого моління...
І ось вона, життя криниця,
Сама богиня-чарівниця,
Зійшла на небі і моргнула,
Росу в смарагди обернула,
Зорить привітно, всіх кохає,
По світу стріли розсипає
І пестить щиро всіх, як мати...
Хіба ж ту мить забудеш, брате?
Щоб завершить малюнок літа,
Щоб відспівати, відхмеліти
На свій взірець, на власний лад
І описати все підряд,
Я, відчуваючи потребу
Віддати хвалу землі і небу,
Десь під Поріччя, в ліс гостинний,
Зайти хотів би на часину,

Кіш несучи або хоч шапку,
Тоді поставити вже й крапку,
Кінчити з лігньою порою.

Так не дають гриби спокою!..
Тому-бо – нікуди діватись –
З грибами треба поквитатись;
І справді, гріх їх обминути,
На них уваги не звернути.
Чорноголовенькі, жадані,
Боровички мої кохані!
Якою славною юрбою
Ви встаєте переді мною!
Я пам'ятаю ті часини
І вас, грибні бори, стежини!

Світання час. Ніде нікого,
Поміж дров петля дорога,
А по дорозі ти з кошем
В глиб лісу тупаєш тихцем,
Щоб обійти жінок шумливих,
Безсонних, вічно клопітливих,
На задрість їм, чого казати,
Місцинки першим обшукати,
Допоки впевняться, німі,
Що там “корінчики самі”.

Настроїв струни ліс мрійливий
На лад погідливий, щасливий;
Лиш сонця колесо червоне
Осипле золотом корони
Високих сосен в тім бору,
Багрець розкида по яру –
Проснеться ліс, дзвенить, оспалий,
Мов потривожені цимбали,
І тільки щебет всюди ллється,
Переливається, сміється,
Біжить по лісу між полянок,
Немовби відголос гулянок.

- Марилю, гу! Гу-гу, Тетяно!
- Гу-гу, Магдусю! Гу, Мар'яно!
- Антолю! Тітко Михалино!
- Олесю! Зосю! Катерино!

По лісу йде переклик дружний
Дівчат, жінок із сіл навкружних;
Лунають оклики і кличі,
І бас дудніє чоловічий.
Найяскравішим там бувало —
І це справдавна існувало, —
Коли гурт свержанський жіночий
По лісу швендяє до ночі,
І хтось із них як заблукає,
Своїх погубить і гукає,
Ще й поіменно називає:
“Карусю, Полусю,
Цацелю, Марцелю,
Олено, Магдалено,
Зосю, Антосю,
Ането, Проксето,
Тітко Югасю,
Бабцю Касю! Гу-у-у!”
І смішно це, і так цікаво,
Немов іде якась облава...

Баби блукають і дівчата
І оглядають мох піднятий,
Горбочки всі порозгрібають,
В яких гриби шапки ховають.
А інша так уже пригнеться,
Не ходить — повзає окіл,
Рукою мацаючи діл,
Немовби скарб знайшла, здається,
І ретельненько так шукає:
Під ялівець скрізь заглядає,
Під вересок і під хвоїнку,
Розгорне будь-яку горбинку
І моху купинку здере —
Ну, все як є перебере.
А часом випаде, буває,
Тобі, мандруючи по гаї,
Знайти місцинку, де ні разу
Ніяких Ксенії чи Ази
Нога ніколи не ступала
І око їх не заглядало!
Зирнеш і вклякнеш — Боже мій!
Сидять гриби, як сто надій,
І, розгорнувши парасолі,

Зорять, немов обранці долі,
Серйозні трохи, ледь понурі –
Мабуть, не прості це натура.
Які постави-дивовини!
А як пролізли між травини,
Під ялівцевими лапками...
Як поховалися шапками!
Стоїш мов бовдур перед ними,
Пожадно міриш їх очима,
Вони ж, ну... просто слів немає...
Тебе аж треміт вже проймає;
Їх повно тут, всі товстуваті,
Якісь кряжисті, карлуваті,
Темноголові, повнотілі,
Мов полотнинка, знизу білі;
Сидять окремо і рядами,
А де – зрослися голівками.
Що не особа – свій узір,
Своя садиба, свій і двір.
Зориш на них – і серцю мило,
З них мов яка струмує сила,
Тебе чарує і вражає,
По жилах радість розливає.
Додому прийдеш, ляжеш спать –
А все вони в очах стоять...
Ех, досвітку дитинства, літо!
Навік душа моя зігріта!

XXVI. ОГЛЯД ЗЕМЛІ

Пройшло в Поріччі літ немало;
Життя ж не пестило Михала,
Хоч тут була місцинка мила,
Що так горнула, так хилила
До себе лісом, і лугами,
І старосвітніми дубами!
Та що краса без володіння?
Саме порожнє мерехтіння,
В п'їтьмі далекий блиск зірниць;
Все це — облада чужаниці,
Магната — князя Радзивілла,
А ти, допоки в жилах сила,
Служи панам, смакуй їх дрібки,
Неси покїрно, мов худїбка,
Батрачу долю до могили,
Служи, покїрний і похилий,
Служи з-за панського огризка
І гнися завжди низько-низько!
Чи ж варт прожити вік слугою,
Нести погрозу над собою,
Що пан у будь-яку хвилину
Прогнати може, мов скотину?
Прогнати миттю, без вагання,
Бо пан не має співчування,
Що ти не сам — з сім'єю в світі,
Що б'єшся ти, мов риба в сіті,
Не маєш волі і розгону,
Що ти життя не чуєш дзвону,
Що світ тобі безвихідь мїтить
І вільний шлях тобі не світить.

А де ж той вихід-порятївля
Від пуг, недолі, від кочївлї?
Єдиний він: земля. Земля!

Свій певний кут, своя рілля:
Це – найнадійніша основа
І головна життя умова.
Земля не зганить і не зрадить,
Земля поможе і дорадить,
Земля дасть волі, дасть і сили,
Земля послужить до могили,
Земля дітей твоїх не кине,
Земля – підмур'я батьківщини.

Михал в часини мандрування,
З собою сам чинив “рацею”,
З гарячим серцем і душею
Тяжке вирішував питання
Про землю вимріяну, власну.
Вона була мов зірка ясна,
Вона горнула і тулила,
Як невідомих чарів сила.
Своя садиба, власна нива!..
Чи є принада більш ваблива?
Михал рішуче, з ясним оком,
Ішов до цілі крок за кроком.
Він поскупішав, навіть значно...
Що ж? Хай з'їси не дуже смачно,
Зжени запас на хліб, на сало, –
Аби копійка приростала,
А там червінчик-молодець
Протопче стежку в гаманець.
В цілому жити треба мудро
І більш ощадливо, розсудно,
Тримати стуленими губки
І менш втрачати на покупки...
Отак потиху та помалу
Зібрали трохи капіталу,
Щоб для початку запопасти
Хоч перший камінь і закласти
Його в ґрунт вільної земельки,
Щоб затулити панські пельки,
Позбутись ласки їх, опіки
І плюнуть їм у ситі пики,
Бо повпікалися до краю, –
Хай їх кістлява забирає!
Ціною довгого шукання,
Порад, сперечок, розважання,

Думок напруження палкого,
Міцного прагнення чіпкого
Не знати служби, ані пана —
Була земелька все ж ознана.
Її Михал — згадаймо, свідки, —
Так обмальовував незрідка,
Так все розписував, тлумачив,
Хоч зроду сам її не бачив;
Та мало що, я твердо знаю:
Ніхто одвік не бачив раю,
Але той рай ми так малюєм,
Що всі його приваби чуєм.
Але відзначить варто... тес:
Чи не з'являється брехнею —
Прошу пробачити за слово —
Сказати б, райська ця розмова?

Але пора, вже зве дорога,
Час досягти свого порога,
Жадання поки не зніміло,
Допоки тяга є і сила.
Час ту земельку озирнути,
Щоб без догадок все збагнути,
Про що була вже постанова;
Земля сама хай скаже слово,
Покаже все своє обличчя...
Куди це більше буде свідчить,
Ніж попередня вся розмова.
Ось восени, перед сівбою,
Вчинивши раду між собою,
Михал з Антосем віз прибрали,
Впрягли коняку, потім стали
В якімсь задумливім чеканні
І в клопітливім хвилюванні:
Дорога, даль і ліс незнаний
Зорять похмуρο крізь тумани.
Ех ти, життя-буття! Ніколи
Нема тобі, нема спокою:
Ти — метушня, ти — вир бурхливий,
В тобі загине боязливий,
Як порохня, як сніг весною...
— Ну, час в дорогу! — Їдьмо, брате! —
На мить все стихло, як до хати
Вони ще мовчки завітали,

Під образами поставали,
Вклонилися, сумноголові.
— Ну що ж, бувайте всі здорові!
— І вам час добрий, їдьте з Богом! —
Їм каже мати за порогом,
Жадає щастя і добра.
Чоловіки пішли з двора,
На віз посіли і зітхнули,
В бік дуба, вліво, повернули.
Тріпнув кінь гривовою грайливо
Та пирхнув два рази значливо —
Мабуть, далеку путь-дорогу
Почув Сивко, забив тривогу
І, шию вигнувши, мов дикий,
Вперед жвавенько потрухикав
По моріжечку від хатини.
Костусь з Олесем із-за тину
Вслід видивлялись мовчазливо,
І думка скрушно і тужливо
На личках братиків блукала
І тінню очі застинала;
І їм здавалося, що з ними
Ділились смутками своїми
І дуб старезний, і будинок,
І лознячок окрай ліщинок,
І ліс насуплений, і небо:
Чого-таки цим людям треба?
Шукати нащо землю збоку?
Яке ж в людини заздре око!
Хіба тут тісно? Світла мало?
Нема роботи для орала
Чи для серпа або для кіски?
Чи росяні не мило блиски
Горять-шаріються в тумані,
Мов образ випуклий омани,
Відбиток вічної краси?
Чи не багаті тут ліси
І звіром різним, і пташками,
Горіхом, ягіддям, грибами?..

Ех ви, наївність, мила цноту!
Людський талан для вас — темнота.

Та все ж, напевно, і мужчини
Важливість даної хвилини

Не менш, ніж хлопці, відчували,
І певний час вони мовчали,
І кожен в мислях сам з собою
Розмову мав порою тою.
Та що гадати про розмову,
Коли не чулося ні слова?
Пливуть малюнки вдовж дороги
Різноманітні: буйні, строгі,
Але нові завжди і чисті,
Думливі, свіжі, урочисті;
Їх не збагнути звіку нам —
Вони живуть своїм життям.
Та все ж зазначити тут мушу:
Михал з Антосем свою душу
В дорозі тишили немало.
Окіл вже Случчина лежала,
Землиця мила і багата.
Жили тут люди панувато,
Принаймні добре і заможно;
По всьому це гадати можна:
По вітряках, поважних, сивих,
По клунях, дворищах і нивах,
По огорожах і дзвіницях,
По круглолицих молодичах,
По кучерявеньких садочках,
Де хати наче у віночках.
А клени, липи чи тополі!
Очима світиш мимоволі:
Товсті, високі, соковиті,
До неба пнуться їхні віти!
За десять верст побачиш їх.
— Не зустрічав дерев таких;
Земля тут дуже силу має —
Таке громаддя виганяє!
А рівнина! Немов долоня! —
Михал зазначить чи Антоній. —
Оце земля! Вмирать не треба,
На ній хліби зростуть до неба.

Все привертало їх увагу:
Чи стринуть брата-бідолагу —
А люди прості ой привітні,
І погляд їхній добрий, світлий
Так і проймає душу, гріє

І серце видивом леліє;
Чи хуторочок попадеться
І, мов знайомий, усміхнеться!
Чи ця селитьба з вітряками
І з придорожніми хрестами, —
Все так вабливо, так одмітно,
І все вітало їх привітно,
Немов найближчая рідня.

На третій ранок, ще до дня, —
Бувало, й плутались, небоги,
Бо не близенька все ж дорога, —
Вони дісталися мети,
Щоб власні “справки” навести...
Михал зіскачів, кинув оком,
У двір ступає певним кроком,
Іде, господу оглядає,
Яка блаженський вигляд має;
Й на дворищі — не святогляд,
Усе розкидано, невлад,
Немов будівлі між собою
Жили не в згоді, брали з бою
Оті місцини, де стояли,
І одна одну відпихали,
Тож і ліпились якомсь чудно.
І біля хати досить брудно;
Нічого дивного, що й хата
Була бідненька, простувата:
Острішок тягся косо, криво,
Та й стріха вбога, шолудива —
То наче тлін, то купка моху,
І вся здірявіла потроху,
І навіть в комині щербата,
Ну, що казати, горе-хата
Красою якомсь не світила...
Але не в хаті сенс і сила,
Бо хаті ради можна дати:
І підновити, й підлатати —
І хата стане ясночола,
А не така ось, мов стодола;
І справді: хата — справа п'ята,
Аби земля була багата.
Михал ще раз окинув оком,
Ет, хата — глупство: ліс під боком.

І, з батіжком підвівши руку,
В шибчину голосно постукав.
На стук різкий у ямі-хаті
Перш нари скрипнули дощаті
І зворухнувся край барлоги,
А потім хляпнули вже й ноги;
Господар, заспаний, кудлатий,
На стук потягся виглядати
Ходою дутого індика.
— Чи тут живе Федос Ходика? —
Михал пита й чека відказу.
Дається відповідь не зразу,
Бо так велить самопошана.
— Тут, тут! А звідки ви, мосьпане?
Хто ви такий, не пригадаю? —
Федос насуплено питає,
Очей не зводячи з Михала.
— Здалік ми, пане, мандрували:
Чотири милі за Несвіжем
(Михал вважав Несвіж Парижем,
Усім відомим в білім світі),
І ми вас мали на приміті.
Через людей дісталась чутка,
Що пан Ходика буцім хутко
Оседок свій продати має.
— Так он ви хто! А я питаю...
То почекайте ж, пане щирій! —
І зникла вся його зневіра
(Не зайве бути насторожі,
Бо швендяють тут перехожі).
Ходика миттю засвітився
І остаточно пробудився,
Кожух — на плечі, йде у сіни,
І страху вже нема й краплини:
Зорить привітно, мов на свата.
— Заходьте ж, братику, до хати...
О, ви з конем? То заїжджайте,
Під клуню ставте он. Давайте
Сюди ведіть, за стіг соломи! —
Балачка, мов давно знайомі, —
Такі один одному раді!
Немає хитрості в шухляді,
Немає фальшу, глуму, штуки;
Іде говірка без принуки,

Хвилинок перших лід забули
І душі навстіж розімкнули.
— Сюди, сюди іди-но, брате:
І місце буде, й корму хвате.
Там, за вівсяними снопами, —
Їдять їх мухи з комарами! —
Травиця знайдеться і вика —
Не обіднів іше Ходика!

Коня і воза влаштували,
Біля сарайчика ще стали;
Та не кінчається розмова:
Усе цікаво, свіжо, ново,
Торкнеш одне — спливає друге,
І все легенько, без напруги;
Одне втішає, те болить...
Ну як живу розірвеш нить?
А ще: розмову наладнаєш —
Що-небудь вивудиш, спіймаєш;
Словечко, рисочка, гримаса —
Усе сприяти може з часом
На справу глянуть іншим оком
Чи підійти до неї боком.
І прояснилося з розмови:
Які безрадісні умови —
Хай краще люди їх не знають —
Продати землю спонукають.
— Покривдив Бог мене синами,
Їдять їх мухи з комарами!
Нема синів — нема підмоги,
А сам я став слабий на ноги.
Бракує сили, дорогенькі!
Нема, минулися роченьки,
Коли землицю я ворочав
Од ранку раннього до ночі.
Земля ж тут, браття, — хто не знає:
Ціни вона, свята, не має!
Але відомо, брате милий:
Тут руки треба, треба сили,
А їх нема, спливли з роками,
Їдять їх мухи з комарами!
А ще — скажу вам щиро, птахи, —
До гендля більше маю нахил.
Ось із-за чого я, паночки,

Мої миленькі голубочки,
І продаю свою відрату, —
Казав Ходика все до ладу,
Так переконливо, правдиво,
Що покупці лиш мовчазливо
І згідно чолами кивали
Та усміхалися, бувало;
Але тайком самі собі
Були, одначе, насторожі:
“Співаєш гарно, бач, та, схоже,
Плетеш про груші на вербі”.
— Ходімо в хату, що тулитись?
Не гріх було б і підживитись
Хоч верещакою з млинцями,
Їдять їх мухи з комарами!
— А мо' б, добродію Ходико,
Коли турбота невелика,
Нам озирнути спершу поле? —
Сказав Михал.

— То ваша воля!

Давайте пройдемо: тут близько;
Земля — що в матері колиска,
На видноті вся, під руками,
Їдять їх мухи з комарами!
Ось перед вами вся волока,
Зірчить на вас, мов Боже око.
Ось луговина. Сіно — пиво!
Смачнуче, гостеньки, на диво:
Заправиш — буде їсти й піп.
А жито! Не підіймеш сніп!
Зирніть: стерня — очеретини,
Не ваші мінські стебелини:
Бо ваші мінськії пісочки
Мені стрічались, браточки, —
Місив оцими ось ногами,
Їдять їх мухи з комарами!
Земля врожайна, ой врожайна!
Горох росте тут незвичайно.
А гречка! Ну лоза лозою!
Ячмінь, як ліс, росте без гною...
Хто здібний, має сили, руки,
Хто господарські зна науки,
Той озолотиться, братове!

До хліба ще надба й корови...
І поживати буде паном,
Складати гроші безустанно!
Живуть тут люди багачами —
Їдять їх мухи з комарами! —
На півволоках і скупих,
Коли давно сидять на них!

Іде попереду Ходика
І заповзятливо базіка,
Садибу хвалить без угаву,
Мов сваха дівчину кульгаву.
Антось не слуха, бо, нівроку,
Доручить власному він оку
Земельки вартості спізнати:
Чи то є мачуха, чи мати,
Чи кинеш негідь серед ночі?
Його маленькі сірі очі
З-під брів пильненько поглядали,
Мов на завдання учні дбалі,
На польові тонкі ознаки,
На їхні цінності і браки,
Які не кожен примічає,
Бо глузду, знань не вистачає.
Антось зорить уважно, вміло,
Провірить там, де підозріло,
Ногою грудку зворухне,
У руки візьме, озирне,
Її у пальцях розтирає —
По краплі істину збирає.
Земля і справді підходяща,
Але господар непутящий;
Якби ходив за нею вдало,
Вона б інакше виглядала.
— Земля занедбана, мосьпане, —
Вся бур'яном суціль уткана.
Пирій, погляньте, аж стріляє! —
Землиці вартості збавляє. —
Чортополох розрісся дикий! —
Антось звернувся до Ходики. —
А вже пирій як заведеться,
Змагання тяжко з ним дається,
До біса різних церемоній.

— Ет, наговорить цей Антоній!
Рік-два пирій повіривати —
Забудеш, як його і звати!
Кажу ж я вам, мій брате милий,
Що тут мені бракує сили.
Земля ж, ох, стільки потребує
І доглядання, і уваги,
І, коли хочете, поваги, —
Тоді вас хлібом ушанує,
І молоком, і пирогами,
Їдять їх мухи з комарами!
— Це, дядьку, так, — Михал спинився, —
Такий ще брат наш не вродився,
Щоб з вітру в полі жив багато
Та ще й справляв у будні свято.
Але де поле геть здичіло,
То й там несолодко, мій милий...
Зроби ріллю з цього облогу!..
За рік не станеш тут на ноги! —
Брати старалися належно,
Вели розмови обережно,
Ціну щоб збити, — хоч ціни
Іще й не відали вони, —
Бо як-не-як земля занеба...
Михал гадає, скільки б треба?
Які тут можуть бути ціни?
А вже в очу вставали стіни
Житів, що власною рукою
Засіє він понад рікою
Осіннім днем на власній ниві...
Міщини тут м'які, вабливі!
На гірці он лісочок тьмяний —
Такий привітний, хоч до рани
Його візьми та притули ти;
Низок повз річку тіньовитий,
І річка втишено між листу
Вільшин виблискує сріблито...
Там — хутірці йдуть із садами,
То як попало, то рядами
Порозкидалися по полю.
Землі і паші там доволі.
Тож пориває взяти ношу
І завести життя хороше.

Пройшли чоловіки обніжком,
Все обдивилися неспішно –
І примірялися, чи хутко
Земля даватиме прибутки,
Якби придбати довелося.
Михал звернувся до Антося:
– Ну, як на твій, Антосю, погляд,
Що нам підказує цей огляд? –
Михал питає, а в самого
Хіть купувати якомога
І очі повні сподівання,
Що тут чека їх панування.
– Земля сама за себе каже!
Рілля, дивися, – чиста сажа!
Купуй її, склепивши очі!
Та скільки грошей він захоче?
Чи нам це буде по кишені?
Бо мілкуваті наші жмені... –
Вони навходячки гадали
І до порога дочвалали.
– Вже і про себе час подбати,
Заходьте, гостоньки, до хати! –
Братів Ходика зустрічає
І на сніданок закликає.
Антось до воза відвихнувся
І хутко з торбою вернувся.
Удвох вони ввійшли у хату,
Зі світла досить сліпувату;
Низенька стеля теж гнітила,
В кутках тремтіла павутина,
Шибки у вікнах запотілі,
І піч, і стіни закоптілі,
Долівка вся нерівна, в ямах,
На підвіконнях і на рамах
Скрізь червоточини помітні...
Ні, вигляд хати непривітний!
– Сідайте ж, людоньки-небоги,
Та підживітеся з дороги! –
Гостям говорить господиня,
Сама Федосиха Аксиня.
Вона обрусом стіл накрила,
Гостей ласкаво запросила;
А на столі – сковородище,

Шкварки в якім зладнали грище,
Чим завершили шлях свинячий,
А крізь яешню дух гарячий
Клубками котиться під очі
І ніс принадливо лоскоче.
Для підсумовування справи
Ходика щось дістав з-під лави
І виставля на стіл бутельку,
Скропити щоб свою земельку.
І ось, як чарка срібночола
Пройшлася кілька раз по колу,
Зібрання разом зашуміло
І хутко стало зрозуміло,
Що кожен тут – порядний, простий,
Що шарлатанства, мов корости,
Ніхто й на дух не переносить,
Аби відверто все – і досить!
Що з перших слів вони взаємно
Відчули близькість недаремно.
Тож, як підводили рахунки,
Пливли в повітрі поцілунки.
– Я вас люблю! – казав Ходика. –
І сам я, мінський бевзь, патика,
Хотів би вік дружити з вами,
Їдять вас мухи з комарами!
І тільки вам, мої ви рідні,
Нехай мене здолають злидні,
Продати хочу цю оселю,
А сам – у гендель закужелю,
Мої ви любі панібрати:
Візьмуся салом торгувати.
– Федосе мій! – Михал мовляє. –
У мене просто слів немає:
Ось вам рука! – Федос дав руку,
І серед цього шуму-гуку
Почався торг, пішли божитись
В бажанні щирім подружитись,
Щоб потім, далі, при стрічанні
Не виникали дорікання.
– Отож три тисячі, Федосе! –
Той кида позирк трохи скоса,
Хвилину мислить, щось гадає
І ні на кого не зважає.

І тихо-тихо стало в хаті.
— Хай так і буде, панібраття! —
Ходика тим підвів основу.
Вони руками кріплять слово,
Антось їм руки розбиває.
— Нехай же Бог нам помагає!
— Панами будете, панами,
Їдять вас мухи з комарами!

XXVII. ПО ДОРОЗІ ДО ВІЛЬНА

Дороги, вічні ви, дороги!
Мабуть, боги повік, щомога,
Коли життя кросенця ткали,
Перш ваші долі визначали.
Нема кінця вам, ні зупину;
Ви суцї в будь-яку хвилину:
То ви в задумі, смутно-строгі,
Мов слід затятої тривоги,
То повні чару сподівання,
То страху темного зникання,
Коли душа судьбу прочує
І защемить, запротестує...
Дороги, темні ви, дороги!
Такі в своїм безгуччі строгі!
Хто вас облїчить? Хто змїрить?
Хто ваші звиви всі провїрить?
Хто ваші ходи обшукає?
Бо все свою дорогу має!

Я тим із вас не заздрю, браття,
Котрого первісні закляття
Не турбували, не гнітили,
Болюче каменем не били,
Для кого світ увесь безкраїй
Одну лише коштовність має —
Як всяких благ, добра колиска,
Де кожен тягнеться до зиску,
І це єдина є дорога,
Крім неї — більш нема нічого.

Нї! Волї дух цього не знає,
Такого ладу не приймає
І не прихилиться ніколи
До навпрошки прямої долї,

Бо світ, життя багатогранні —
Багатоликі, незрівнянні...
Таємно сховані, цікаві,
Різноманітні всі напрями,
Де хвилі й миті виняткові
Нам на своїй щось кажуть мові,
Для серця нашого, для мислі,
Де повне все ваги і смислу,
Краси, чарівності, борні,
Де вічні світяться вогні
І де невидимі дзвіниці
Гудуть, мов струни зоряниці...
І тільки шкода ось: куценьке
Життя людське, кайданне, зленьке,
Ворожим поясом сповите,
У три нитки бідою звите,
З сумною, темною печаттю,
Підпорядковане закляттю.

Задмуть сніги й мою дорогу,
Бо небуття в свою барлогу
На нас чекає від народин,
І не втече від долі жодеи,
Хоч як би там не заманулось...
Та, поки коло не замкнулось,
Знов радий глянуть я назад,
Під милі стріхи рідних хат,
Де починалася стежина,
Дитинства світлого часина...
Дороги, вічні ви, дороги!
По вас не вічно йтимуть ноги!..
Отож покладено початок —
Три сотні віддано в завдаток!
Невже мета вже недалеко?
Невже сконає небезпека,
Яку тримає панський чобіт,
І веселішим стане побут?
Чи це не дивний сон під рання
І мрія йде у виконання?
Тепер нема назад відходу!
Скидай з дороги перешкоду,
Ні перед чим не зупиняйся,
Сміліш зі спадком розвітайся,
Який зостався від батьків —

Землиці декілька шматків.
І тільки треба йти несхитно
Та мізкувати думно, спритно:
Як обернутися вправніш,
Щоб справа рухалась хутчіш...
Але найперша справа пильна –
Поїхати треба в банк, у Вільно,
Щоб все належно розпитати
Чи, може, певний дозвіл взяти...
Про це багацько говорили,
Збиратись дядьку повеліли.

Убрався дядько, як на свято,
Але не дуже франтувато:
Тривкий сукняний піджачина,
Якого сонцем поперчило;
Проста сорочка, правда, біла,
А шапка козирем сиділа,
Хоч і спізналась добре з горем;
Він чобітки намазав здоров;
А на кийочку за плечима
Торбина добра маячила;
У торбі хліб, шматина сала,
З кишені люлька виглядала –
Незмінна подруга і вірна –
І з тютюном капшук ремінний.
Хоч не замудро, та належно
На нім сиділа вся одежа.
Ось дядько вже Морги минає
І в далеч думно позирає;
Іде, на жито погляд кине,
На нивах серцем відпочине,
Іде, крокує незворотно, –
Дорога ця – ой не коротка!..

В Антося гадки аж тремтять:
Як копійок за тридцять п'ять –
Та що дешевш, то ліпш, відомо, –
Від'їхати якнайдаліш від дому?
У дядька в Стовпцях був друзяка,
Вокзальний сторож, Доніс Драка;
Всіх машиністів знав він чітко,
В кондукторках – його ж бо тітка,

А з кочегаром жив, мов з братом,
І був конторник його сватом;
З телеграфістами він знався,
Торік і дядьку в дружбі клявся...
Тож був той Драка – майже шишка!
Вони, траплялось, разом нишком
У тітки Гені випивали,
А потім разом осі крали.

Думки Антося – втішні, сталі –
Йти підохочували далі
З узгірка вниз, ізнов на гірку –
Ішлося весело і гінко.
Але ні-ні, та й смутно стане,
Як він поля довкіл огляне,
І ліс оцей, в серпанки вбраний,
І рідний Німан, і кургани,
І хвойняки, і груші в полі –
Все знайомісіньке до болю.
Йй-богу, милі серцю стали
Малюнки заповітних далей,
І сум безмежний огортає,
Мов їх надовго покидає.

Йде дядько, про життя гадає
І ліс Сустрінівку минає,
Проходить греблю і болото.
Кладеться сонця позолота
На верх лісів червоним шляхом,
І ніч понурим темним прахом
Низини тихо сповиває
І сон на землю навіває.

Позаду ліс, і Стóвпці близько.
Туман над озером ліг низько,
Біля млина вода шумує,
Машина свище, мов пустує,
А там, за озером, як спиця,
Лягла рівненько залізниця.
Ось переїзд, давно знайомий;
Правіш – уже й двірця хороми.
Антось звертає тремітливо
І йде до станції стрімливо.

Все там кипить, бурлить незбавно,
Снують службовці безугавно,
Гудіння, шум, мішки, баули,
Здіймають гамір балагули,
Каменотеси з обушками,
Гендлярки ситі з кошівками.
У ліхтарях вогні трепечуть!
А гендлярі кричать, щебечуть
І б'ють у груди кулаками,
Немов забить бажаять Шмутьку.
А дядько палить милу люльку,
Спалив і вдруге напихає,
Свого друзяку виглядає.
– А, брат Антоній! – дядько чує.
Зирнув – аж Драка сам крокує,
Іде, киває головою
І гасу дух несе з собою.
– Вітаю, Донісе, мій брате! –
І дядько дума, як почати. –
Скажи... – хвилюється бентежно
І нерішуче, обережно
Схиливсь до Доніса, зам'явся,
Хоч той відразу здогадався. –
Мені б під'їхати... Не дурно,
А, так би мовити, хавтурно,
Я заплатив би... На машині...
– Чекай, людей до біса нині.
Кур'єрський пройде хай. Тим часом
Ми перемовимося з Власом...
І не хвилюйся ти намарно:
Принаймні сунем на товарний.
– Тож, брате Донісе, старайся!
– Будь певен і не сумнівайся:
На торг ми з козами поспієм.

І ось нарешті лютим змієм
Летить кур'єрський. Під'їжджає...
Шибки у вікнах затрясає,
І весь народ вперед метнувся,
І дядько наш не озирнувся,
Як і його людським потоком
Вперед поперло задки, боком,
Мов натовп гнало дике військо...
Напружив дядько тут плечисько,

Крутнувся різко, — не мамула! —
Ледь з ніг не збивши балагула,
На чобіт став якомусь пану,
Але позбувся тяжкого стану
Цим поворотом між тілами,
Упершись добре в ґрунт ногами.

Ось відлунали треті дзвяки
І дригнув поїзд, мов чортяки
Його сердито струсонули,
Мільйоном іскор сипонули,
Страшнючим реготом заржали
І з димом разом поїмчали.
Вокзал пустів, люд розповзався.
Антось сидів або тинявся;
Боліли ноги, никла сила,
І нестерпимо в сон хилило...
— Ну, що, Антосю, рибу вудиш?
Заснеш — і дідька потім збудиш.
Ходімо, брате, поговорим! —
Виходять разом кроком скорим.
Сидять за пивом, випивають,
Про справи різні розмовляють,
І звеселя їм пиво душі,
І всі тривоги в серці душе.
Та ось в якусь-таки хвилину
Сіда Антоній на машину
І без квитка на паровозі
Чха до Баранович в знемозі.
Мабуть, в сприятливу годину
У подоріжжя дядько ринув:
Йому в Барановичах стрівся
Кондуктор добрий: не скупився,
Звезти до Вільна взявся рано.
Було везіння це неждане,
І дядько, кваплячись належно,
В вагон залазить обережно,
Куди кондуктор тицьнув пальцем.
І ось наш дядько їде зайцем.
Тим часом сонце пробудилось,
Горбочки золотом покрились
І білуватою габою
Туман стелився над водою.
Вагон заповнений народом.

Імчиться поїзд повним ходом,
Кругом пилюку підіймає, —
Як від табаки, дядько чхає.
Іде кондуктор і очима
Шукає дядька — є причина.
А дядько знітився в куточку,
Торбина поруч на кийочку,
З якою він учора спіхав.
Ішов до того, як поїхав.
Але ж не спав такої ночі,
І вмить самі зліпились очі,
І голова сама гуляє,
Машині згідливо киває:
Униз впаде, назад рвонеться,
Уліво-вправо похитнеться,
Об стінку такти вибиває,
І як то карк її тримає!
Так на весіллі молодиця,
Як розбере її “живиця”,
Забуде все і піде в скоки
І чеше дрібно, руки — в боки,
Не чує долу під ногами
І в такт поплескує руками.
Кондуктор врешті дядька вбачив
І, підійшовши, нетерпляче
Під бік штурхнув його рукою,
Моргнув, покликав головою.
Схопився дядько проворненько
І за кондуктором тихенько
Іде, притомлений, слухняний,
Не раз хитнувшись, наче п'яний.
Привівши дядька у куточок
(Обох пов'язує шнурочок!):
— Чекай-но, стій! — кондуктор каже. —
От-от сюди підійде стража —
Контроль іде, так ти сховайся,
Сиди й мовчи, не озивайся
І не бухикай гучно тама! —
З такими вченими словами
Кондуктор пломбу відсуває,
Встромляє цвяк, ключем трапляє —
Це так він двері відчиняє, —
А дядька страх бере, чортяка,
Губа тремтить, мов у коняки.

Тим часом двері після дзвяків
Враз відмика кондуктор ловко
І запиха, неначе вовка,
Сердегу-дядька через силу
В комірку темну і немилу.

Ступив наш дядько крок, спинився —
Бо світ з дверима зачинився,
Стоїть бовваном, неборака.
— Куди ж ти впхнув мене, собако?
З твоєю струх би ти корою! —
Балака дядько сам з собою. —
Ну й удружив, гад! От усунув! —
І в темний кут він злісно плюнув.
— Ай, вей! Ти що це? Чи сліпий ти?
Та тут же ми! — з кутка сердитий
Почувся голос не до речі.
Аж піднялися в дядька плечі,
Та, щоб сховати, що злякався,
Спокійно дядько обізвався:
— А, ви! Ну хто ж розумний суне
Куди не слід свою парсуну? —
Вглядатись став він проти світу —
“Зайці” ворущаться сердито.
Вони давно вже там стояли
І хмуρο звідти поглядали.
Передній з них щораз, в нестямі,
Все витирався рукавами.
Було тут чорне все від сажі,
А ще пливла й пилюка вража;
Одне віконце сліпувате
На всіх дивилось винувато.
А тіснота — не повернутись,
Не те щоб сісти чи зігнутись!
Але сяк-так прилаштувався
Наш подорожній біля печі,
Розм’явши трохи груди, плечі,
І запалити вже зібрався,
У кут поставивши кривульку.
Дістав капшук, оглянув люльку,
Продув, а дух — не осолода,
Аж пасажир сивобородий, —
Давно вже він на дядька дувся, —
Шморгнувши носом, одвернувся.

На це наш дядько не зважає:
Тютюн у люльку накладає;
А родом був тютюн південний,
І драв горлянку, мов шалений,
І, як казав у нас Демешка,
Бив по макітрі, мов довбешка.
Тютюн був знатний, винятковий,
І не один курець здоровий,
Затягшись глибоко зненацька,
Мов чарку спирту взявши хвацько,
І чхав, і пирхав з півгодини,
І витирав з очей сльозини,
Аж пуп його тріщав і рвався...
Він бессарабським називався –
Тютюн той дядьків знаменитий.
Як чорт, був дим його сердитий!
Напхавши люльку, вийняв кремінь,
Взяв трохи труту (спала темінь!)
І б'є кресалом. Враз іскринки,
Мов золотесенькі пилинки,
З легеньким тріскотом звилися,
На трут рясненько полилися.
Ось дядько люльку роздуває,
Чубук хрипить, пищить, співає.
А дим все більшими клубками
Повзе від дядька між “зайцями”.
І ось як люлька розгорілась, –
Палити ж так давно хотілось, –
Набрав він диму – аж роздувся,
Бо надовгенько затягнувся...
Назад, мов з комина, пускає.
Валує дим, носи зриває,
“Зайцям” геть духу забиває;
Та й мух димочком допекло:
Гудуть, сердешні, б'ються в скло.
Зірвався кашель між “зайцями”,
І всі зашморгали носами.
– Ой, фе! Не стерпіти! Рятуйте!
Хоч нашу старість пошкодуйте! –
Кричать “зайці” і дядька лають,
З борід волосся видирають,
А дядько пихка, не вгаває
І сміх під вусами ховає.
Аж ось іззовні, з-за дверей,

Кондуктор, мов архієрей,
Реве і гупа кулаками:
— Ей ти там, торба з китицями!
Якого ти чортяку смалиш?
Іще мені вагон підпалиш!
Ану покинь, роздуй кадило,
В вагоні дихати несила!
Але й димище: з ніг збиває!
І очі просто виїдає!.. —
Контроль відстоявши успішно,
Ввійшли в вагон, і так утішно
І мило дядьку там здалося!
За склом безмежжя розлилося
Полів, засіяних житами;
Загони сталими рядами
Антосю очі веселили,
Хліби дозрілі половіли
І розступались, стан хилили
В глибокій шані до машини,
Мов кавалери до дівчини
Чи перед свекром молодиця.
Вона ж, мов горда, вільна птиця,
Летиць стрілою, грізно дише
І сивим димом тяжко чмише.
Нової миті вдовж чавунки
Нові з'являлися малюнки:
Стовпи, ставки і луговини,
Шляхи, дороги і стежини,
Що до села чи до узлісся
Поміж хлібів собі вилися;
Ліси, гайочки випливали,
Церкви притьмарено блищали
В живих вінках дерев кряжистих,
Річки промелькували чисті,
Хати проносились, паркани,
Сади, колодязі, кургани.
“Яка просторість! Дух займає! —
Про себе дядько завважає. —
Зирнеш — нема кінця і краю,
І ця ж уся землі господа
Царя єдиного волода!
Великий він багач і ситий,
Але ж бідненькі його діти:
Їдять гіркотний хліб донині,

“Зайцями” їздять на машині.
Двори, подвір’я... Боже милий!
І всюди бідний люд похилий
Кишить, сердега, мов мурашки”.
І подих тужний гірко, тяжко
З-під серця силиться прорватись,
На гомін думи обізватись.
“Ех, дітись бідним людям ніде!”
Згадав Антось, куди він їде
І що йому в тім Вільні треба.
І похмурнілим стало небо.
Отож як чуєш краплю сили,
То банк всі вимотає жили
Налогом, гербовим, там, збором⁴⁹, –
Не розквітаєшся із горем,
До дна свій будеш пити келих.

В думках таких ось невеселих
Антось до Вільна під’їжджає,
Встає, одержу поправляє...

XXVIII. ДЯДЬКО У ВІЛЬНІ

Ще й не спинилася машина,
А вже знялася крутанина:
Хапають клунки пасажири,
“Зайці” штовхаються без міри,
Пани складають чемодани,
Коробки, козуби, де панни
Ховають різні прибамбаси
Для завивання, для покраси,
Щоб трохи зменшити нашкоди
І хиби матінки-природи.
Між люду різних звань, визнання,
Поміж всілякого убрання
Пливе і дядькова печатка:
Піджак і шапочка-оладка.
Машина стала. Валить валом
Люд у тунелі під вокзалом,
А з ним і дядько, як овечка,
Від сірих свит неподалечку.
Іше ніколи дядько зроду
Не бачив стількиша народу,
Панів, чиновників багатих,
Таких немислимо пузатих,
Що можна вчасно з’їсти булку,
Пухку обходячи “шкатулку”;
І виходжа такенним тузом,
Іде, не бачить ніг за пузом,
Аж діл камінний ледь не гнеться
І карк, немов драглі, трясеться.
“Ото панів! А Божа сило!
Які гладющі їхні рила!
Які вусища і бороди!
Такі опудала в городи —
І горобці, шпаки, ворони
Вік не сідали б на загони!

І скільки ж їх це Вільно має! —
У мислях дядько так гадає. —
А морди сяють, аж лисніють,
Либонь, пани пожити вміють.
А он панянки — теж сіяють
І ходять — мало не літають:
Так легко, дрібно, делікатно,
Немов метелик, акуратно.
А чом панянкам не сіяти,
Коли життя — суцільне свято?
Ростуть, мов квіти, в добрій долі,
З серпом не треба гнутись в полі,
Де піт усю красу змиває,
Стернище ноги обдирає”.
Антось іде сторожкувати,
Боїться, щоб не сплохувати:
Не стати стрічному на ногу,
Не заступить комусь дорогу.
А чоботища, як навмисно,
Себе поводять грубо, злісно:
На весь вокзал, немов копита,
Човпуть, гримлять несамовито.
Вражався дядько тут немало,
Йдучи тунелем до вокзалу.
Як хитро, мудро збудували!
Як чисто, хороше прибрали!
А скільки ходів і проходів,
А скільки скрізь блискучих сходів!
Там, угорі, над головою,
Ідуть вагони чередою!..
О, хитрий світ на штуки вдався!

Тунель тим часом розділявся,
І вал мужицького народу
Іде до правого проходу,
Пани ліворуч бучно пруться,
Де мужики вже не діткнуться
Ні пахом дьогтю і овчини,
Ні видом драної свитини.
Лиш дядько вибрався з вокзалу —
Йому аж моторошно стало:
Ну, просто пекло — шум примарний,
Застій повітря, дух негарний;
Народ товчеться біля конки,

Мигтять копита, посторонки,
Навколо цокіт, грюкіт, кличі,
Аж глушать криками візничі —
І вся ця безліч звуків, криків
Злилася в гул один великий,
Який на серце тисне важко,
Та від незвички й вухам тяжко.
Снує народ, мов на пожежі,
Дрижать дороги, стогнуть вежі.

Ех, люде Божий! Що за сила
Тебе, нетягу, закрутила?
Куди ти йдеш, чого шукаєш?
Який на серці смуток маєш?
Куди веде твоя дорога?
Чому турбота і тривога
Печать на лик твій положила?
Чому так дивишся немило?
Нема в твоїх очах привіту,
Мов ти не радий сонцю, світу.
Іде народ, мов хвилі моря,
Мов хмари в небі на просторі;
Всі йдуть відчужені, сторонні,
Ідуть малі, старі, мов сонні,
Ідуть юрмою, чередою,
І кожен зайнятий собою.
Наш дядько з цим юрмиськом злився,
Як зерно в зерні, загубився.

Був дядько в пушах, у борах,
Там почував себе мов птах;
І з старожитніми дубами
Він знався близько, мов з братами.
Тут — сам, бо всі — мов чужаки,
Не знаєш, хто вони такі,
І сам для них ти чужаниця.
Тут все цеглове, все тісниться,
Тут не побачиш виднокола,
Суцільні стіни тут навколо.

Крокує дядько наш по бруку,
Один, як десять, робить грюку.
“І де той банк? — в думках торочить. —
Так можна швендяти до ночі,

А сам туди не попадеш —
Лише весь день переведеш”.
Та дядько тягне, трохи злиться,
Але спитать людей боїться,
Бо всі якись тут мов заразні,
Хоча б один зирнув люб’язно
Чи із селян кого б зустріти...
Як зговорились, вражі діти!..
Стомився дядько наглядати,
Дорогу в кого б розпитати,
Бо він зробив одну вже спробу:
Спитав замурзану особу,
Яка таке йому сказала,
Що ліпше б рот не розкривала!
Тут дядько ходу набирає,
Якогось пана здоганяє;
На нього кидає він оком,
До нього котиться він боком;
А пан не бачить чи не хоче
І позирнуть, як хлоп клопоче
І в нім потребу дужу має...
Іде й тростинкою вихає.
Тут дядько трішечки зігнувся,
Рукою пана доторкнувся:
— Скажи, паночку, чи далеко
Земельний банк? — Той щось кумека,
На дядька визвірився строго:
— Спитай про це городового! —
Сказав і кроку вмить надбавив,
Немов питанням цим знеславив
Антось його перед панами,
Перед пиндючними брилями.
“Бач, сіпонуло — як хлюста,
Мов гаспидяку від хреста, —
Антось несхвально посміхнувся,
Довкіл поволі озирнувся,
Здвигнув плечима. — Подивіться,
Яка ми є поважна птиця!”
Помалу став він розглядатись.
А, хай! Нема чого боятись!
Іде вільніш, зорить сміліше,
На серці стало веселіше.
Він часом очі підіймає,
На склепах вивіски читає —

Недарма ж дядько вчився в школі,
В науках знався він доволі.
І так, холера, зачитався,
Що зі стовпом поцілувався.
Ще ж так об падлу лупонувся,
Що світ в очах перевернувся,
Аж відлетів із тротуару,
Перевернувся раз чи пару
І так в бруківку задубасив,
Що ледь мармизу не розквасив.
Але одразу ж підхопився,
Хоча відчутно й розгубився,
Як той щупак, попавши в нерет,
Не розбере, де зад, де перед.
— Бодай би вас вогні спалили!
Ну і стовпів тут нагулили! —
Говорить дядько сам з собою,
Пил оббиваючи рукою.
І тільки тут він роздивився,
Що прямо в кут глухий вліпився:
Стіна попереду, дві збоку,
Вперед не можна ані кроку —
Пропала вулиця, та й годі!
Товчеться дядько, мов на броді
Сомина, стиснутий плотами,
Що в нурті вік жив під корчами.
“А щоб ти скисло! Де ж дорога?
Гукати час городского —
Лиха година в кут загнала!”
Аж моторошно дядьку стало,
І він з провулочка глухого
Шукати йде городского,
Іде і місто проклинає;
І злість такенна пробирає,
Здається, знав би — взяв соломи
Та підпалив би всі хороми,
Бо скрізь дороги завалили
І світ йому загородили.

Хвилини за кілька із провулка
На світ він вибився, де гулко
Лунали гуки невгамовні,
Де грало місто многомовне.
Тепер наш дядько не читає,

А більш під ноги поглядає
Та позирає, чи не блимне
Жаданий шнур, і далі плине.
Шукає дядько наш, мов Бога,
В людській юрмі городового.
А ось і він! Стоїть, плечистий,
І поглядає гонористо;
Стоїть, мов той пастух над статком,
І наглядає за порядком —
Не допускає зла і скверни.
Тут з тротуара дядько верне,
Несамохіть здаля ще гнеться,
“Добрідень” каже, як ведеться,
Вже зовсім близько підступає,
Оладку-шапку підіймає.
— Паночку, як дійти до банку?
Бо сам шукатиму до ранку.
— А ось як підеш, чоловіче,
О-о-он, до костьолю, — пальцем тиче, —
Там буде вулиця направо, —
Баском рече служака бравий, —
Тієї вулиці й тримайся,
А там іще кого спитайся,
І скоро банк твій буде близько. —
Йому вклонився дядько низько,
За те, що дуже той старався,
І дядько мислю перейнявся:
Як закінчить усе щасливо,
То вип’є з ним хоч пару пива,
Скуштують разом кусень сала;
І веселіше дядьку стало.

Зробивши два-три повороти,
Людей спитавши раз, мо’, в сотий,
Дістався дядько наш до банку,
Де східці чисті, наче склянка,
Його ходу загальмували
І в душу постраху нагнали.

Стоїть наш дядько, мнеться, мліє,
На сходи вилізти не сміє:
Боїться чоботом гримучим,
Пропахлим дьогтем, неблискучим,
Тут наслідити, натоптати,

Бодай би їх усіх не знати!
Ступи не так – піднімуть сварку
Та зверху ще дадуть по карку.
І це ось “їх” гнітить, лякає,
Від дядька спокій відганяє;
“Їх” – щось недобре, темінь-сила,
Що душу дядькову мутила;
“Іх” – щось таке лихе, вороже,
Що підломати роги може.
Та дядько страх перемагає,
Шапчину загодя знімає,
По сходах чистих, мов мурашка,
Повзе наверх, ступає тяжко.
І дух його, що скнів віками,
Вже чує страх перед панами.

По чистім, світлім ширу зали
Пани туди-сюди снували,
Розв’язно, гучно гомоніли
І цигарки щораз палили.
А ледь кому що заманеться –
До нього враз прислужник гнеться
І подає, що пан попросить;
В очах готовності – задосить!
Пан тицьне руку у кишню,
Йому “дзесьонтку” суне в жменю;
Той ладен пана цілувати...
Потішно це спостерігати.
Але й пани не всі однакі:
Одні з них круглі, як воляки,
Ідуть поважно, гордо, тривко;
А другі висохли на цівку;
Одні тримають ніс високо,
А другі долу туплять око.
Окрім панів, скраєчку зали
І мужики там-сям стояли,
І люди, ще бідніше вбрані,
Товклися в банку вже од рання.
Ізвідти гомін не стихає,
До них і дядько наш чвалає.
Дійшов, усіх окинув оком
І до стіни приткнувся боком.
– Сідай, мандрівничку хороший,
Бо за “постій” не платять гроші, –

Зичливий голос чийсь воркоче.
На лаву дядько сів охоче,
Зітхнув, подякував сусіду,
Немолодому, ледь не діду.
І розпити – без остороги:
Хто він, звідкіль, села якого,
Губерні, волості, повіту..
– Приїхав я мов з-поза світу,
З-під самих Стовпців – чули, може?
– Ні, не доводилось, небоже.
– А ви ж ізвідки? – Я з-під Ліди,
З села Великої Демиди
(Грицьком той Верасом назвався).
А я і вчора тут хилився.
Нікчемна справа, але й ту я
Не допроводжу до ладу –
Роки зо два її веду,
Як тут не ладжу, не міркую...
Не продихнути за панами.
А хто грошвою, баришами
Підмаже збоку – той і їде...
Таке ось робиться, сусіде.

Він трохи знав казенні сіті,
Бо вже почовгався на світі,
Землі шукаючи з братами,
І добре знався з писарями.
– Вам дозвіл з банку треба мати,
Прошення мусите писати;
Але ж пораду вірну маю:
Писарчука такого знаю,
Що вам прошеннячко за злоті
Встругне хутенько, по охоті.
– То хай, будь ласка, пане Верас.
Скажу вам “дякую” іще раз,
Бо поки сам чого доб’єшся –
Мабуть, життя свого зречешся.
– Ну, то ходім? – Встають, виходять
І по панах очима водять,
І біля столика пустого –
Там не було якраз нікого,
Окрім лиш пляшечки чорнила
З широким донечком, без рила, –
Спинились друзі мовчазливо.

– Вам що? – питає їх поштиво
Сам писарчук. Він старуватий,
Низького росту і кошлатий,
І виник перед селяками,
Неначе порхавка цікава
По теплім дощику з трави.
– До вас, паночку... Це щоб ви... –
Вперед наш дядько виступає
Прохання тихо викладає.
– Хвилинку, прошу, зачекайте,
Он там у крісечка сідайте! –
Зі столу аркуш взяв паперу,
І вправну писарську манеру
Він перед дядьком виявляє:
З-за вуха ручку витягає,
Рукою водить, ніби пише,
І тре свій лоб, і носом чмише.
Повиставлявши вчені муки,
Пішов ліпити закарлюки.
Уважно дядько позирає,
У жмені злот давно тримає.
– Ну, ось, шановні, і готово,
Прошення – “рехт”! Усе до слова!
Ви, може, часом і письменні?
– Щоб розписатись? Будьте певні! –
І дядько пальці розгинає,
Бере і ручку умочає;
Та пальці-грабці неслухняні,
Немов кілочки дерев’яні,
Перо тримають боком, криво
І водять ручку боязливо.
Допоки дядько розписався,
З натуги лоб рососою взявся,
Мов дядько літньою порою
Пройшов по купинах з косою.
– Тепер ідіть у ті он двері,
Зробіть відмітку на папері, –
Киває писар головою.
І дядько дрібною ступою
Підходить, двері відчиняє,
Прошення скручене тримає.
А там, за довгими столами,
В папери впершися носами,
Сидять писці, мов гною кучки,

Скриплять їх пера, ходять ручки,
Тріщать, мов коники на сіні
Чи шашіль капосний в поліні, —
І всяк своїм пройнявся ділом.
Ввійшов наш дядько кроком смілим,
До столу йде без перешкоди,
Де хтось сидить рудобородий.
Перед тією бородою
Схилився низько головою.

Чиновник буркнув щось сердито,
Немов кабан біля корита,
Але прошення все ж приймає,
Насупив брови і читає.
— До столу, що ліворуч третій! —
Махнув чиновник бородою,
Мов золотовою мітлою.
— Набридли, демони, до смерті! —
Пробурмотів рудий писака.
Пішов наш дядько-неборака,
Стола потрібного сягає,
Там знову голову схиляє
І перед підпанком наступним
Стоїть терпливо, невідступно.
Чиновник тільки лупнув оком
І повернувся до дядька боком,
Пером виводить по “бумазі”
(Така ось шана сіромасі!).
Стоїть наш дядько, не відходить.
“Ну, що ж, нехай пером поводить:
Не під дощем, і час я маю,
Не пан вельможний, зачекаю”.
Чиновник блимнув знов очима,
Немов на тещу чи вітчима,
Знов у папери увіткнувся,
А дядько ані зворухнувся.
Чиновник злитись починає,
Що дядько витриманість має.
Нарешті вщент роздратувався:
— Тобі чого тут? — запитався,
Та з нетерпінням злючим, шельма.
— Щодо землі я: ось прошення, —
Говорить дядько шанобливо,
Але чиновник буркотливо

І різко дядька обриває:
— Не конче справа, почекає;
Прийди сюди за три години! —
Зітхнув Антось: “От зла льодина!
Ну і пройдисвіт, ну гавкун,
Бодай тебе забив перун!
Добра не діждеш від хамлюги,
Нехай тебе скубуть недуги!
Нехай в очах твоїх погасне,
Як водиш ти за ніс нещасних!”
Та як не кляв він пана-п’явку,
А мусив дати рубля за “справку”.

XXIX. НА ЗАМКОВІЙ ГОРІ

– Ну, що? – питає дядько в Гришки. –
Хіба десь випити потрішки
Та підкріпитись мало-мало?
Я з дому взяв шматину сала,
Окраєць хліба є зо мною,
Чого він сохне сиротою?
– Підмолотити не завадить,
Бо в животі щось марші ладить,
А натще чарочку хильнуть –
Немов до раю зазирнуть.

Встають друзяки і нешвидко
Йдуть на проспект з усім пожитком,
Де панства всякого багато
Іде і їде, мов у свято.
Звідкіль набралися вони?
Такі важнющі всі пани
І так одягнені, убрані,
Що той Раковський у жупані –
На лоб йому десяток гуль –
У порівнянні з ними – нуль,
Такий собі дрібний панисько,
Що біля них не стане й близько!
А тут – ого! Перед тобою,
Мо', князь з графинею якою!
Так делікатно шпацірують
І не говорять, а воркують!
Або зустрінеш генерала, –
Його все Вільно, мабуть, знало,
Бо в орденх уся грудина!
А погляд, виправка! А міна!
Ну і панів! Не дай ти Боже!
Антось ледь стриматися може –
Хай біс їм зроду буде снитись! –

Щоб тим панам не поклонитись.
Та Гришка з дядька лиш сміявся.
— Ти не зважай, що він убрався,
Краватку виставив, манишку,
А роздягни цю горе-шишку —
Либонь, не має і кошулі,
На ланцюжечку — півцибулі.
Із виду пан і ходить паном,
А спить, напевно, під парканом,
Лише й зорить, де б що стягти...
Таких панів — хоч гать гати! —
Чим більше дядько розглядався,
Тим дужче з міста дивувався.
Який тут рух і біганина!
Як сяють вікна магазинів!
А скільки тут багатства — море!
А скільки сліз у нім і горя?
Одних колясок як болота!
Для кого вся оця пишнота?
Антосю стало якось смутно.
Чи розкіш ця така отрутна,
Що в серці заздрість розбудила
І свій відбиток угніздила?
Чи то протест проти знушання,
Яке тут всюди, мов наслання,
І ділить люд на дві частини,
На неоднакові шматини:
На багачів і на голоту?
Одним — тинятись біля плоту
Своїх задвірків темно-багних
У мислях-думах непроглядних,
У бруді жить, ходить сліпими
В пільмі пустій, в диму, тупими,
Терпіти смирно, вік молитись,
З гіркою долею миритись;
Надія ж вся на рятування
І на кінець того страждання,
Який нарешті все ж настане,
Хоч і по смерті, а — постане!
А другим — рай, і панування,
І благ всіляких споживання.
Ти їм служи, потій, і дбай,
І перед ними страх тримай.

— Ох, брате, й місто! А домища!
Осьо де сипали грошища!
Які тут вежі і костьоли!
І як все прибрано навколо!..
Диви, гора яка здорова!
Та ще на ній і побудова...
Ото б звідтіль зирнуть на город! —
Забувся дядько і про голод
І підбива друзяку Гришку
Залізти вверх, на гору-вишку.
Вона ж бо пишна і висока
І так твоє голубить око!
І схил її такий зелений!
На ній каштани, липи, клени
Здала здаються їм обом
Одним об'ємистим шатром.

Проспект, костьол дружки минули
І в сквер зелений повернули.
Тінь від гілля над головою,
Стежини в'ються між травною
Такі чистесенькі, аж мило.
І люду безліч тут ходило,
Найбільше молодь городянська,
Але хирлява, не селянська:
Все паниченьки та панянки —
Осині талії-приманки;
Ідуть, тупцюють по доріжках,
А черевиченьки на ніжках
Так і поскрипують, співають,
Немов копитечка, мелькають;
Ідуть, спустивши оченятка,
Такі смирененькі, мов ягнятка.
А паничі вились стрижами,
Панянок зором проводжали,
Тяглись до них, мов рій до гречки,
Немов до пастиря овечки.
На довгих лавах посідали
Старі пани, неначе скали;
Багатий одяг, сигарети,
Читають книги і газети.
Антось на все зорить уважно,
І сам крокує ледь поважно,
Уже освоївся з панами,

Іде, погупує ногами.
Тим часом друзі сквер минули,
Наліво, вгору, повернули;
Тут з будки сторож їх спиняє.
— Куди йдете ви? — їх питає.
— Ну як куди? Наверх, відомо.
— А чи вам правило знайоме? —
Питає сторож більш суворо. —
Повинен той, хто йде на гору,
Квиток придбати для проходу. —
Спинились друзі — грошей шкода;
В чуприни руки запускають,
Про цю халепу так гадають:
За що платити? Марна справа...
Але ж ізнов — зирнуть цікаво,
Як там з гори все виглядає.
І дядько сторожа питає:
— А скільки ж та гора нам стане?..
Ніяк у Вільні не талане!
— Всього шість грошів. Заплатіть,
А от тоді собі і йдіть.
— Де наше, брат, не пропадало,
Щоб наше лихо не діждало! —
Мовляє дядько наш розважно,
В кишеню лізучи відважно.
Квитки друзяки покупляли,
Наверх поволі поступали.
— Ну і гора — крута, мов діжка!
А я доп'явсь, чому доріжка
Змією в'ється понад боком:
Залізь попробуй навпрост кроком!
Ну, брат, гора, аж ноги мліють. —
Ідуть друзяки, веселіють.
— Невже вона така ізроду?
Рукою, певно, все ж народу
Вона насипана одвіку...
О Боже милий, чоловіку
Завсіди мало, не хапає, —
Антось уголос промовляє, —
Чи є кінець його потребам?
Нема цього під грішним небом!..
— Ні, не вгамуєш чоловіка,
І буде вічно він каліка:
Абичого — а буде брак,

Бо вже ж бо створений він так!
Твардовський пан був — мо', чували? —
Чорти йому все слугували,
Здійсняли будь-які вимоги...
І що? Дочасно витяг ноги!
Та взяти й нас, і ми так само,
І тут сказати варто прямо,
Весь вік щось робимо, збираєм,
Кінця ж потребам тим не знаєм.

На гору друзі піднялися,
Аж підпотіли, засоплися,
Аж зупинились їхні ноги.
Але додав обом спромоги
Вид, що з вершини одкривався!
Хто видом тим не любувався?
Внизу краса, аж очі ріже.
Немов розорки поміж збіжжя,
Доріжки рівні і кривенькі.
Вдовж них деревця молоденькі
Сплели внизу і вдалині
Живі суцільні курені.
Обширне місто, тісно збите,
Все блиском сонячним залите,
Займало згірки і низини;
Доми стояли, мов цеглини,
То вдовж, то впоперек рядами,
То закривалися садами,
А то узгірком крутобоким,
А де — бескидом одиноким;
Собі навкіл звільнивши плац,
Мов гордий пан, стояв палац.
Будинки щільно вряд стояли,
Мов один одного тримали
Колись, в часи біди-тривоги,
Та вже й закликали так, небоги.
А між будинків і посадок,
Свій певний маючи порядок,
Тяглися вулички хрест-навхрест,
Од вітру там, чень, добрий захист.
Вгорі, високо над дахами,
Скрізь позолотними хрестами
Церкви блищали і костели,
До неба знявшись куполами,

На сонці сяючи верхами;
І голос дзвонів їх веселий
В повітрі плив таємно, злучно
І завмирав десь милозвучно.
Ліворуч згірків крутобоких
У берегах своїх високих
Зигзагом плавним, ніби шлейка,
Шумливо плинула Вілейка
І, повертаючи дугою,
Зникала зразу за горою.
А справа вниз нестримним махом
Котилась друга річка шляхом,
Як та розправлена пружина, —
То Вілія, Литви дитина,
Неслася пишно між обривів
Блискучим сяйвом гарних звивів,
Немов срібло рухливе. Хвилі
На сонці пестились, тремтіли.
Так теплим днем тремтить листами
Облитої сонечка вогнями
Зелений клен і пишно сяє,
Під сонцем віти він купає.
По лівім березі в шнурочок
Дерев зелених ліг рядочок,
Як візерунок на шпалері
А чи ряд літер на папері.
Будинки з цегли, — брили-скиби, —
Палаци, сонячні садиби,
Стрімчасті гори й горбуваті,
Пісками, глиною багаті,
Весь правий берег обступали,
У річці тінями дрижали.
І відбивались у свічаді,
У Вілії, хмаринкі раді,
Що висли білою ріллею
Ген-ген у небі над землею.

А там, за містом, птаство цвенька
І так приємно, так гарненько
Лягли узгірки в синій далі;
По їх похилистих укосах
Вітри любовно, безголосо
Житце, яринку ледь гойдали,
Як ньенька бережно під прядку

Гойда в колисочці дитятко.
Стелились нивоньки обрусом,
Гаї, ліси виразним вусом
В полях то тут, то там чорніли,
Немов на сонці підгоріли.
І в тих картинах посполитих
Полів, задумою сповитих,
Рідненькі вчулися мотиви
І дорогі сердечні співи
Для поселян, синів завзятих
Полів, лісів, лугів багатих;
Там їх душа, там їхні думи,
Їм далі хочеться від шуму
Проспектів, площ, де журно, мулько
Від пилу, смороду завулків...
А на горі було спокійно.
Ледь долітав сюди постійний
Далекий гул, і той збивався,
Сюди несміло допинався...
Гора велично позирала,
Мовчазність холодно ховала —
Як свідка літ такої слави,
Що для порожньої забави
Ніколи уст не розкриває
І таємниці всі сховає.
— Ну, що, Антосю, надивився? —
Григорій першим прохопився. —
Чи не пора б нам підкріпитись,
Бо голод тисне... ніде дітись?
— Та час... — Антоній мовив кволо. —
Бо не надивишся ніколи.

З гори вже друзі повернули,
Широким кроком махонули.
— Стривай! А там що?
— То гармата.
— Чому ж нема при ній солдата? —
Питає дядько.
— Мабуть, давня,
А то, дивися, і несправжня, —
Не стану сперечатись, брате. —
Так під балачку до гармати
Дійшли вони й поважно стали,
Гармату довго розглядали,

З боків дивилися і ззаду, –
Не відірватись од привади.
Колеса дядько розглядає
І ближче, ближче підступає,
Збирався ще її й погладить.
– Ой, не чіпай, а то розсадить!
Нехай вона тобі захає!
Зачешиш падлу, то як гаєне!
І очі висмалить! Не смішки – .
Шпурне, дивись, аж на Лукишки⁵⁰.
Ого, такі, брат, з нею штуки! –
Жахнувся дядько, миттю руки
Рвонув назад, як від гадюки,
Та так, що Гришка став сміятись.
– Ходімо краще підкріплятись!

XXX. СМЕРТЬ МИХАЛА

Кінець... Яке простеньке слово,
Але звучить щоразу ново!
Як часто ми під гнітом муки
В нудзі душевній зносим руки
І очі, полум'ям повиті,
І прагнем визволення миті!
Щаслива мить, бо спали пута!
Кінець — і щось украй відбуте
У небуття іде і гине,
Бо час прийшов нової зміни;
І віра в той кінець невхильний
Знищає тлін гнилий, могильний.

Кінець!.. О, скільки міркування
І сумовитого питання
У цім простім, страшеннім слові
При інших явищах, умові,
Коли останньою дільбою
Кінець кладеться між тобою
І тим, що дорого і мило,
Що гріло, вабило, манило
І серце дужо поривало,
Мов гімн, в устах струмка звучало
Скаламутнілою водою,
Де сонце бавиться собою, —
Шумить він, вільний, і руїнний,
І гучнодзвінний, білопінний!

І ти, моє оповідання,
Життя відбиток, розважання,
Нежитий слід простої долі,
Одвічний відгук правди, волі,
Вже бачиш день свого смеркання.
І стихне ліри дзвін тужливий,

Все ближче захід мовчазливий,
Останній крок твого блукання.
Мені так жаль: я жив з тобою
Душею, думкою одною,
Носив тебе, як носить мати
Неясний вид свого дитяти.
Та, певно, ти не в мент щасливий
На світ з'явилося бурхливий
Іще далекою весною —
За кам'яницею міцною
В неволі затхлого острога,
Коли над нами ніч-облога
Нависла темінню густою
І гнула грубою п'ятою,
Мов невідхильна, зла навала,
Все, що життя нам освітляло...
Та ніч минулася помалу,
Злиняла пасмуга невдала,
А там дорога, знов дорога,
Розлука з краєм, і тривога,
І мимовільний шлях блукання,
І це набридле вкрай змагання
За виживання. Самота.
Ворожа, знов-таки, п'ята...

Як часто я живив тобою,
Коли блукався чужиною,
Годину смутку, чорнодення
І хвилю радості — натхнення!
Святим огнем душа палала,
Єднання-згоду відчувала
Таємних чарів-суголося
І ясно чула шум колосся
На нивах рідних на широких
І співи жниць блакитнооких...
А вигляд згірків крутобоких,
Лісочків, сосон кучерявих,
Таких привітних і ласкавих,
Немов бабусі добротливі,
Грів душу й серце незрадливо,
В очах струмився живо, юно.
І гомінкі дрижали струни,
В сукупний тон співзвуччя грали
І на невидимі скрижалі

Трьох нездійснених світом слів⁵¹
Писали написи віків...

Отож – часина розставання,
Останній крок твого блукання!

З землею клопіт був великий;
Прийшлося їздить до Ходики
Та ворушити й головою –
Була ж та справа грошовою.
А гроші йшли, текли, мов слина,
Аж висікалася чуприна,
І брались відчай і нудота,
І відпадала вся охота
Купляти землю, навіть жить, –
Таке, бувало, набіжить...
А скільки тої тяганини!
І скрізь за гроші – от часина:
Тому рубель, тому двадцятку,
А все нема ладу-порядку,
Куди не кинься і не ткнися;
Бодай вони були звелися,
Усі ці нотарі, контори
І їх писаки-крючкотвори!

Блукаєш, як в шаленій ямі;
Чи дурень сам, чи всі нетями,
Чи з тебе глумляться, з дурного,
Бо ти не петраєш нічого,
І тільки гроші витягають,
Але на гріш не помагають.

Антось провадив далі справу,
І поввихався він на славу.
Бувало, вернеться з дороги –
Шкода дивитися на нього:
Сердитий, схудлий, мов ходуля,
І навіть ніс той, груша-дуля,
Немов підкреслює докори,
Іще крутіш задерся вгору;
Маленькі сірі оченята
Ще вужчі стали й не завзято
Зорять з-під брів, а більш понуро,
І постать вся його похмура...
У хаті в перші півгодини

Не каже й слова про новини,
Землі не лає і не хвалить,
Зате вогнем контори палить
І купчу⁵², підлу ненажеру,
Кляне і зичить їй холери
Та злісно кидає папери
На стіл з кишені й ну бубніти...
До дядька страшно підступити,
Але потроху та помалу
Втрачає він запаси палу,
В його душі все менше грому,
Він знов такий, як нам відомий:
Ласкавий, добрий, клопітливий,
І співчутливий, і дбайливий.

Невдовзі вся сімейка в зборі.
Ось мати сходить до комори,
І принесе макітру сиру –
Підняти настрої пасажиру.
Залле в макітру ще сметани,
І дядька хоч клади до рани!
Для нього ця сметана з сиром –
Немов красуня вдвох з кумиром! –
Хоч зараз їх веди до шлюбу.
Всю накопичену рахубу
Антось вигонить з голови,
Веселий робиться, живий,
І всі пригоди, всі негоди
І всі пороги-перешкоди
Опише ємно, соковито,
Із себе вдасть талановито
Писак і їхні хап-манери:
За жалюгідні ці папери
В твою згорьовану кишеню –
Якнайспритніш запхнути жменю.
Бодай би дідько всіх їх витовк!..
Але – такий у них пожиток.

Сидить, розказує Антоній,
Що чув, що бачив у Заблонні,
Ходику висміє так само,
Згадає “мух із комарами”.
А тим скінчить оповідання,
Що треба шмат іще блукання

І забарної тяганини,
Щоб дотягти до половини...
Так, де земля — нема спокою!
Як скрутно голою рукою
Вести такі тяжезні справи!
Все більше тих і дзвону, й слави,
І завидющих балачок
Дядьків дозвільних, тіточок,
Всієї марної родини —
Така вже вдача у людини,
Що більше крику, чим оруди.
Ох, тяжко, тяжко вийти в люди
І на свої ставати ноги,
Бо повно в світі вас, пороги.
І часто побуту розтоки
Над ними висли, мов навала,
І даль подеколи лякала
Як вияв марної мороки.
І засмуткуєш мимоволі
Від цих думок тяжкої долі,
Коли добро, масток хатній
Ідуть на злам, на згин остатній.
Але чи є, чи є порука,
Що буде виправдана мука?
Чи дасть земелька врятування
Від злого панського кайдання?
З одним розсватаєшся тут —
У другий там залазь хомут.
Пани ж і всякїї чинуші
І там травити будуть душі
І витягати з тебе жили,
Бо ти без права і без сили...
Такі думки і почування,
Як молот, били в серце Ганні.
Тут справа не в своїй селитьбі,
А в ладі, ліпш йому згорїть би.
Михала брала теж нестяма.
“Невже ж у світ заперта брама?
Невже зусилля підуть прахом?” —
Питав себе Михал зо страхом.
Так мріяв бути він при святі:
В своїй, у власній жити хаті!
— Хе! — говорив Михась, бувало. —
Відомо, клопоту немало,

А що без клопоту дається? —
При цім бадьоро усміхнеться,
Щоб тінь розвіяти вагання. —
І треба часом хрест карання
Носити, милі, дорогенькі,
Вхопити й горя повні жменьки!
Але ж, як справа загуділа,
Іди рішуче, рівно, сміло,
Іди, назад не оглядайся,
Найменш на інших покладайся!
А вам, синки, — плекаю мрію, —
Вже час мою звільняти шию!
Пора, мабуть, метикувати,
Як жити вам без мами й тата,
Котрі не вічні в цьому світі, —
Щоб не пропасти в лихолітті!
Тож ґрунт шукайте під ногами,
Щоб не тинялись батраками.
А ґрунтом є земля, наука —
Ніяк не панова принука.

Михал був певен: всі пороги
Він пройде задля перемоги.
Але з'явилась тінь, прикмета...
Плела біда свої тенета,
Щоб їх метнути на Михала,
І ні на що, бач, не зважала,
Немов підступна, зла намова:
Михал помітив випадково
Густий червоний слід різачки!
“Еге, неладна, брат, болячка:
У двері стукає кістлява!” —
Михала спудила проява,
І навіть серце в нім опало.
Що за нахаба наспіткала?
Невже ж бо смерть така неждана?
Про неї й думати зарано!..
Михал жажнувся. Темний смуток
І почуттів недобрих скруток
Його огортують істоту;
Самотність чує він, журботу,
Немов тяжка ворожа сила
У вічі глянула немило
І встала твердо грізним валом

Між тим життям і ним, Михалом.
І вперше він отак болюче
Відчув ту хвилю неминучу,
Яка усіх вартує пильно,
Бо смерть приходить невідхильно.
“Невже помру і стану трупом,
Згнию в землі нікчемним струпом,
Як всі, до мене що жили?”
І тіні розпачу лягли
Йому на душу і на серце,
І він, як в ясному люстерці,
Побачив смерті всі печатки
І всі відзначені придатки.
Михал відчув, що він – пилінка,
А вік людський – одна хвилинка.

І перед ним самі собою,
Ледь-ледь затягнуті імлюю,
Життя порізнені шматинки –
Події, образи, картинки,
Колись почуті чи відбуті, –
Спливли, мов сни, давно забуті,
І відчуження самотини,
І темноти, і порожнини
Його пригнуло, придушило,
І стало все йому немиле.
Одна жага була незмінна –
Схилити перед кимсь коліна,
Просити захисту, заслону
Від цього грізного прокльону.

І він згадав одну дрібницю –
Свій страх дитячий в громовицю.
Жахлива ніч була, безкрая!
О, нічку ту він пам’ятає!
Проснувся – шум, брязкочуть шиби,
Горить повітря круг садиби
Вогнем сліпучим, синюватим.
Старенькі верби коло хати
Гудуть, і гнуться, і зітхають,
Над долом кронами махають,
І крутить буря галузини,
Кудлатить, кришить верховини,
Мов рве їх гострими зубами;

А грім важезними стовпами,
Здається, землю пробиває,
І стогне хатка їх, конає
І вся трясеться неприпинно.
А він, малий, – як та билина,
Дрижить від страху, б'ється, плаче.
– Засни, мій хлопче-небораче!
Не бійся, милий: ти – зі мною! –
І мати теплою рукою
Його за шию обіймає,
А він до мами припадає;
І вже та буря мов зникає,
Бо він у схові, повен щастя.
До кого б так тепер припасти?
Кого просить? Кому молитись?
І як від смерті боронитись?
А може, це пусте, дрібниці?
І справді, тут якісь дурниці,
Бо не чувати й сліду болю
І все насправді в Божій волі!
В нім починається надія,
Відводить острах, серце гріє,
Мов сонце землю після бурі,
Бо так закладено в натурі.
Але з цим лихом не до жарту,
З ним жартувати ох не варто.
Вже трохи згодом, майже взимку,
Михал в міцному був обнімку
Із недугом своїм поганим,
Та ще й негаданим-нежданим.
Біда, що ця хвороба – скрита.
Вона тягнулася не з літа,
І в тім її підступна сила,
Що стиха тіло підкосила,
А кілька літ як зрілі кольки,
Її живили монопольки⁵³,
Аж поки хворість не зачхала
І не звалила з ніг Михала.
Михал спочатку опирався
І тій хворобі не давався,
Затим збувався небезпеки
За кошт народної аптеки:
Пив різні засоби і трави,
Та не владнав своєї справи.

До лікарів уже тривало
Возили хворого Михала,
Возили в холод і в морози,
А лихо-біль свої погрози
Все глибше в тіло запускало,
І вже з тих ліків толку мало.

Лежить Михал смутний і тихий,
І очі, вицвілі од лиха,
У глиб душі зорять сумливо,
Застигли скорбно і тужливо.
І так гіркотно б'є визнання,
Що від життя ти вже відтертий,
Хоч і не встиг іще померти,
Та вже близенько час конання.
Життя ж ішло, як і звичайно:
Одноманітно, однастайно,
Коли тюпцем, коли ступою
Своєю битою тропою.
А з цим життям нога у ногу
Всі ніби йдуть в одну дорогу,
І тільки він, відсталий, хворий,
Попав один в якісь затори.
Долає дні нудні, жорстокі —
Тепер від колії він збоку,
З життям стосунки геть нові —
Думки інакші в голові
І зовсім інші відчужання,
Інакший настрій, міркування.
І те, що перш колись, бувало,
Його палило, спокушало,
Тепер здавалося мізерним,
І непотрібним, і химерним;
Його цікавить доля власна,
Біда загрозлива, неясна,
Затято схована, закрита,
Тяжкою працею нажита,
Що кожну хвилю над тобою
Звисає грізною марою
І, посміхаючись, готова,
Чи в певний час, чи випадково,
Підняти чорну булаву
І плоть вколошкати живу,
І враз одним скінчити махом

З життям і з темним гиблим страхом...
Але ж бо що там, за порогом,
За муром замкненим і строгим?
Невже там морок і пустизна,
Кінець, невидима голизна?
Михалу лячно і жахливо,
І серце стука полохливо.
Ох, і страшна ж ця ніч-пустеля!
Вона в пекельну тьму замеле
Його життя і білий світ;
Його зітреться, згине слід
У тім всесвітнім прасі-тлінні,
Мов і не жив, не був донині.
Його охоплює знемога,
Його жахає ніч-облога,
Він хоче жити... Згинь, темното!
Там серцю тяжко, мла, нудота...
І це отам він відпочине?!
О ні!.. І кров на мить не плине,
І серце в страсі завмирає,
І піт холодний виступає.
Яка безглузда нісенітність?!
Хіба він жив?.. О вічність, вічність!
Її б спізнати, зрозуміти...
Де віри взяти? Біль де діти?
Михала палить небезпека.
Не хоче думка йти далеко,
На хвилю б хоч про смерть забути...
І прагне він живе почути.
— Ну, годі, мати, ти б присіла, —
До жінки мовить він несміло,
В його очах німе благання
Живого слова, співчужання.

І їй гіркота душу тисне —
Яка ж бо ти коротка, пісне,
Як ти недовго потривала!
Болить їй серце за Михала.
Вона силкується вгадати,
Як мужу настрою додати.
Нелегко їй. Вона зітхає,
Іде, себе перемагає,
А горло тиснуть їй морози...
І волі, волі просять сльози.

– Помру я, Ганно! – каже тихо. –
Дійшов до крапки я. От лихо... –
Михась уп'ялив очі вгору,
І тоскно їй від того зору,
І гинуть решточки надії,
Бо що вона, слаба, подіє.
Михал шкодує: веселіше
Триматись треба в темній ніші...
Але ж сказалося. Негоже.
– Не говори таке, небоже!
Чи мало он людей хворіли?
Роки хворіли – і терпіли,
Терпіли і молили Бога,
І поправлялись, і нічого.
І ти, дасть Бог, на ноги станеш,
І ти хворіти перестанеш. –
Михал їй дивиться ув очі,
Мов там знайти рятунок хоче.
Але з усмішкою кривою
Трясе він гірко головою –
Надії, бачиться, немає;
І погляд знов його блукає
Не тут – далеко десь, глибоко;
І знов блищить сльозою око,
Щось хоче мовити... Не сміє,
Обличчя никне, похмурніє.

З двора заходить дядько в хату;
Іде слівце сказати брату.
Антось говорить сміло, стало,
Щоб підбадьорити Михала,
Надію братові подати,
Думки нерадісні прогнати.
– Як почувашся, Михале?
Кріпися, що з ким не бувало!..
Он день, дивись, який хороший!
Піти б тепера по пороші!
– Атож, піду, а чи вернусь?
Туди потраплю, де Петрусь,
В Теребіжі⁵⁴ під хрест сосновий, –
Сказав Михал у тон розмови,
Сказав немов про щось звичайне,
Сказав з усмішкою печалі.
– Ну, вже і підеш! Це, брат, заськи!

Ні, ми не звиклі до поразки;
Ще маєш в дім новий вселиться
І власну пестити землицю!
Ще попогієш, і немало, —
На картах бабка так сказала;
Ні, жити треба, й жити — довго! —
Антось говорить, а в самого
Стає на серці щось тривожно,
Бо тут всього чекати можна;
За кожним ходить смерть-бісиця.
І дивна річ: тепер дрібниця
Якась мала, а промовляє,
Сумного сенсу набуває,
Зв'язок з цією смертю має.
Чи кури в курникові косім
Підіймуть крик, незнаний досі,
Чи з них котрась, аж серце крає,
Зненацька півнем заспіває,
Зловісно якомсь заспіває;
Чи крук знічев'я раз і два
У небі крумкне смутно, глухо;
Чи завирує завірюха,
Затягне жалісно, журливо,
Чи загугукає жажливо,
Немов злий дух, сова-нічниця
В куцах вільхових, де криниця;
Гугука так, що серце ние;
Або собака десь завие...
Прикмети це якісь нечисті,
Страшної звістки передвістя,
Котрі думки всі мимоволі
На смерть наводять, як ніколи.
А прийде ніч... Ех, ніч-темниця,
Затятих страхів потайниця!
Зориш у вікна ти ворожо
З твого темнісінького ложа
І за кутом стоїш марою,
Мабуть, з недоброю метою.
В зимовім листі омертвілім
Сховався місячко дозрілий,
На шибках білить він полотна,
Такий журливий і скорботний.

Михал не спить, а біль — кусає,
Під саме серце підступає.

Нема надій, нема жадання,
Тепер на світі все зарання
Йому не мило, не цікаве,
Немає сну, не лізе страва.
Життя... Та що воно за штука?
Ет, все дурниці, все пилюка!
Михал зорить на блиск гасниці.
В очах снують якісь дрібниці —
Тремгючий блиск, і тіней звиви,
І танці-скоки мерехтливі.
Вони ворущаються, трясуться,
Німими сміхами сміються,
То розповзаються по стелі,
То знов приб'ються до постелі.
А світло дригається й скаче...
Здається, хтось тихенько плаче,
Чи то дзвіночок недолугий,
Чи то дзвенить безкрая туга?
Мов очі там чиїсь моргнули...
І мислі раптом стрибонули
В багнище часу і простору,
Бо їм — нема межі, затору.

Михал зорить... Міраж з хвороби?..
Він не один — їх дві особи:
Один Михал — хрупкий, журливий,
А другий — дужий і рухливий!
Один лежить, а той — мандрує,
Іде по лісу, не сумує
І не подумує об тім,
Що тихо, сторожко за ним
Невпинно ходить хтось ворожий,
Страшний, насуплений, негожий,
У довгім чорнім балахоні
І водить пальцем по долоні;
Кивне смішливо, знак означить,
Мов щось записує, варначить.
Хто він такий? Чого він хоче?
Чого схилився і шепоче?
Та ще тухлятиною, тлінню
Несе від чорного одіння
І чути гострий пах кадила...
Еге, це ж смерть тут походила!
Чи, може, піп?.. І все пропало,

Як не було, — нема Михала.
Куди ж і хто його подів?
Ох, бути бідоньці-біді!..
А ні, он він! Він вовком стався.
Біжить щомога, мов злякався.
Ой, ой — полонка! Він — туди!
Ніяк не вилізе з води.
Капут... Михал-вовк пропадає,
Під льодом зник — і все. Немає.
А все навкіл застигло сонно.
І знебачки якась заслона
Чиєюсь злою п'ятірнею,
Синь неба лучачи з землею,
Все ближче суне невблаганно!
Михалу робиться погано,
У грудях дихання збиває,
А ніч-заслона натискає
І світла пляма-круговина
Ось-ось в багні-пільмі загине.

Михал кричить і б'ється в страсі.
Заслона трохи відвелася,
Він очі тяжко розмикає —
Його за руку хтось тримає;
Він бачить очі в тузі, смуті,
Що до очей його прикуті.
Він ослабив тяжким змаганням.
З глибоким жалем і здриганням
Рятунку просить у людей,
У брата, жінки і дітей,
Бо вже нема надій на небо;
Йому, глухому, ти не треба,
Хоч вилий всі свої жалі,
Хоч груди рви і серце вийми —
Його залякли верховини,
Воно далеко від землі,
Воно затяте, бо німотне
І мовчазливе, бо пустотне.
— Ти пізнаєш мене, Михаську? —
Він підймає очі тяжко,
Зорить на жінку. — Ганно... Мати...
Рятунку дайте якимсь!.. Брате!
Рятуй мене! Рятуйте, діти!.. —
Сльоза полинна сумовито

В очах упалих виступає...
Михал зітхає – затихає...
– Ой, свічку, свічку: він конає! –
Лице в слідах тяжкої муки,
На груди впали зсохлі руки.
Михал іще раз трепенувся,
Зітхнув тяженько, ворухнувся,
Повільно очі відкриває,
Немовби ними щось гадає;
Він важко дише, духу мало, –
І все одразу ясно стало.
– Антоську!.. Рідний мій! Конаю...
Перегорів ушент, зникаю...
Орудуй сам тепер... Один...
Як ліпший брат, як рідний син...
Господь не дав дїждатись долі...
Ростити хліб на власнім полі...
Земля... земля... туди, туди...
Надай їй виду... Споруди...
На лад новий, щоб жити ново...
Не кидай їх... Га-ах!

І готово!

Ні слів живих, ні серця стуку,
І вже схололу трохи руку
Антось цілує і ридає,
До тіла з зойком припадає.

Ой, у полечку
Край доріженьки
Похилився хрест
Над могилою.
Бігли стежечки
В світ широкенький, –
Привели ж вони
До могилоньки!..

Ой ви, доріженьки-дороги,
Хай вас людські шанують ноги!
Ви слідом тьмяним розтяглися
І все блукаєте, як в лісі,
Шляхи вас ваблять не пустинні
І кругогляд рожево-синій,
Де сонце, ніби ясне денце,
Де думка тче свої кросенця,

Щоб всім нове життя зіткати,
І супокою серцю дати,
І розігнать його тривоги!..
Коли ж, о шляше, — не в імлі! —
Ти закрасуєш на землі
І злучиш наші всі дороги?

1911–1923

Примітки

- ¹ Лісникові садиби Альбуць, Ласток та ін. поблизу с. Миколаївщина, звідки походили батьки майбутнього поета (нині Стовбцівського району Мінської області).
- ² Алюзія: поема “Нова земля” розпочата Якубом Коласом за ґратами Менського острогу, де поет знаходився з 1908-го по 1911 рік за революційну пропаганду і участь у нелегальному з’їзді вчителів Білорусі.
- ³ Стовп.
- ⁴ Містечко, розташоване поблизу садиби Альбуць, описане в поемі як Поріччя.
- ⁵ Білоруська рідка борошняна страва з м’ясом, ковбасою, присмаками.
- ⁶ Проведення зігнутих великим пальцем по голові проти волосся.
- ⁷ Волока – понад 21 га.
- ⁸ 12 цалів – понад 30 см.
- ⁹ Наділ – міра землі: близько 6 га.
- ¹⁰ У Пруссію.
- ¹¹ Морг – міра землі: 0,71 га.
- ¹² Щотижневий звіт лісників і об’їждчиків перед лісничим.
- ¹³ Тут: мов приїхали возити ліс для будівництва.
- ¹⁴ Трійня – подовжувальний брус у возі, якій з’єднує передню і задню осі.
- ¹⁵ Відбір – поставлення на спиляному дереві, що йде на продаж, спеціальної відмітини; накопичення такого матеріалу.
- ¹⁶ Бекас.
- ¹⁷ Носити дитину на зашийку.
- ¹⁸ Третя частина.
- ¹⁹ Шістдесят одиниць чого-небудь.
- ²⁰ Державна казна або майно приватної особи.
- ²¹ Цілки – “оката” яєчня.
- ²² Кватера – приміщення лісництва.

- ²³ Родовий герб князів Радзивіллів.
- ²⁴ Комора – контрольний пункт лісництва.
- ²⁵ Несвіж – містечко, де знаходився родовий маєток Радзивіллів, нині районний центр Мінської області.
- ²⁶ Юрій Льосик (1836–1907) – батько матері поета, Ганни Міцкевич.
- ²⁷ Назва трьох свят у серпні: Спасу Медового, Яблучного і Полотняного, по закінченні яких, вважалося, починається раннє бабине літо.
- ²⁸ Звертання до свого сучасника Івана Луцевича (1882–1942), що в історії білоруської літератури залишився під святочним псевдонімом Янка Купала.
- ²⁹ Хатній учитель.
- ³⁰ Брат Михала, що жив у Миколаївщині, де була початкова школа. Його довелося б просити взяти дітей до себе на час навчання у школі.
- ³¹ Євтушевський В.А. (1836–1880) – російський математик-методист. Тут: автор підручника з арифметики для початкової школи.
- ³² Різновид оленя, лань.
- ³³ Підручник Закону Божого (основи християнського вчення).
- ³⁴ Гузир – нижня частина снопа.
- ³⁵ У зв'язку з подіями Першої світової і громадянської воєн Якуб Колас з вересня 1915-го до травня 1921 р. вимушено перебував за межами Білорусі.
- ³⁶ Бома (*біл.*) – великий кіл із затесаним пласким кінцем, підвага.
- ³⁷ Мається на увазі передріздвяний піст. Микола Зимовий – християнське свято, що відзначається 6 (19) грудня.
- ³⁸ Проводи – останній день свят.
- ³⁹ День перед Різдвом; обрядова поминальна страва з ячменю, пшениці або рису з родзинками та медом.
- ⁴⁰ Сита – вода, підсолонжена медом.
- ⁴¹ Ісус Христос народився в печері, яка під час негоди служила стійлом хулобі.
- ⁴² Вербна неділя – християнське свято, візначається за тиждень перед Великоднем.
- ⁴³ “Що скажеш, голодранцю? Чого треба? Я дав тобі, дурню, хліба! Забирайся геть!” (*Польськ.*)
- ⁴⁴ Початкові рядки державного гімну Польщі (т.зв. мазурка Домбровського, ХІХ ст.).
- ⁴⁵ Покривало з образом Ісуса Христа, використовується у великодньому обряді.
- ⁴⁶ Кантичка (польськ. *kantyczka*) – збірка католицьких церковних пісень і кантів.

- ⁴⁷ Католицька великодня пісня (тут з польськ.: веселий нам сьогодні день настав).
- ⁴⁸ Петрівки – піст перед Петровим днем, церковно-християнським святом Петра і Павла, що відзначається 29 червня (12 липня).
- ⁴⁹ Гербовий збір – збір, яким обкладалися всі торгові угоди.
- ⁵⁰ Район у Вільні, досить віддалений від Замкової гори.
- ⁵¹ Свобода, рівність, братерство.
- ⁵² Купча грамота – нотаріальний акт про купівлю і продаж нерухомого майна, про право володіти ним.
- ⁵³ Крамниці для монопольної торгівлі горілкою.
- ⁵⁴ Давнє кладовище в околиці села Миколаївщина.

КОМЕНТАР

Першопублікація “Нової землі” побачила світ окремим виданням на початку 1923 року з авторською приміткою: “Події, описані в цій поемі, стосуються часу 1890–1900 років”.

З 1923 року, незважаючи на те що комуністичний режим невисоко оцінював ідеологічні якості твору, поема витримала більше двадцяти перевидань.

Якуб Колас надавав великого значення своєму дітищу. “Вважаю, що слов'янськими народами буде з цікавістю прочитана ця поема. Вона – основна поема в усій моїй поетичній творчості” – висловлення вельми вимогливого до себе і надміру скромного за самооцінку автора “Нової землі” свідчить про те, що Якуб Колас усвідомлював масштабність свого твору, його художньо-культурну вагу та органічну співвіднесеність з подібними епічними полотнами сусідніх літератур.

Проблема перекладу поеми непокоїла Якуба Коласа з часу її першої публікації. Але вперше російською мовою “Нова земля” побачила світ лише 1934 року. На жаль, перекладач Сергій Городецький спромігся запропонувати багатомільйонному російському читачеві “соцреалістичний сурогат” всього з тринадцяти розділів (із тридцяти!), та й тих – з купюрами. Наступне, значно допрацьоване і доповнене, видання вийшло в повоєнному Мінську (1949 р.) в перекладі цілого творчого колективу у складі С. Городецького, М. Ісаковського, Я. Мозолькова, П. Радимова та П. Семиніна.

Польською мовою поему переклав (1991–2001) варшавський журналіст і літератор Чеслав Сенюх.

Україномовна версія “Нової землі”, подана в цій книжці, виконана у 2003–2005 роках мінським українсько-білоруським перекладачем Валерієм Стрільком.

Наступного перекладу “Нової землі” найбільш вірогідно чекати з “туманного Альбіону”, де вже протягом багатьох років над англійським варіантом поеми трудиться пані Віра Річ (Vera Rich).

Переклад “Нової землі”, винесений тут на суд українського читача, є першопублікацією (лише два розділи були надруковані у книжці “Непагасны агонь” (“Непогасний вогонь”), Мінськ: Енциклопедикс, 2003), виконаною на основі комп'ютерного набору, остаточно відредагованого у видавництві “Український письменник” (Київ). Першопочаткові автографи (чорнові і чистові) зберігаються ув архіві автора перекладу поеми.

Задля зручності сприймання тексту реальний коментар подається у підрядкових виносках.

Язеп Янушкевич

Рапсодія білоруської землі “Нова земля” для українського читача

Земля для народу – що ґрунт для дерева.

А література кожної країни, її культура, духовність – найважливіші ресурси для історичного росту нації. (При умові, що про них дбають, а не розтягують-вивозять, розстрілюють, топчуть чужими копитами, смугують шпіцрутенами). Бо тільки на свій (рідній!) ріллі почувашся як на прикорні.

Білоруська земелька — це, як говорив наш невмирущий Мацей Бурачок (Францішак Богушевич, 1840–1900), “зерня в горісі” Великого князівства Литовського, Руського й Жамойтського у складі Речі Посполитої, розірвана грабіжницькими поділами і переділами 1772, 1793, 1795 і 1807 років поміж Австрією, Пруссією і Росією, вдягнена в ХІХ столітті царизмом у щільно застебнуту казенну шинелю (зі сміху вартою заборонаю називатися “Білоруссю”), змушена по першому змаху полкового тамбурмажора віддавати своїх дітей в прокляті “москалі”, зустріла ХХ сторіччя слов’янською невільницею-наймичкою, не створивши панорамних мистецьких полотен на офіційно забороненій Російською імперією мові і залишалася в слов’янській сім’ї найбільш бідною. Ні, не з причини обридлої до оскоми уявної “затурканості” білоруської; мовляв, жили ми тихше води, ніжче трави. Зовсім ні! Просто з минулого над берегами наших вірних рік – Німану, Дніпра, Двіни, Березіни, Вільї, Гайни, Лані, Прип’яті, Росі, Свіслочі, Чорної Ганьчі, Щари, Ясельди... та одинадцяти тисяч озер, двадцяти тисяч річечок зоставалося нащадкам разом з казками і легендами переважно інше: полинні згірклі пожарища. Сирітські прощальні сльози. Опоганені могили. Протягом чергового змагального ХІХ століття наших співвітчизників у Сибіру опинилося разом з українцями більше, ніж інших представників європейських народів, разом взятих, – гірка плата за десяток визвольних повстань-інсурекцій-революцій, невпинну діяльність різноманітних таємних товариств-братерств, спрямованих конкретно проти російської окупації (1812, 1823–1824, 1830–1831, 1833, 1838, 1846, 1849, 1855, 1863–1864...).

Зсилали, ясна річ, кращик. А насилали генералів прибалдових, як блискуче показав той самий Францішак Богушевич білоруськомовним оповіданням “Траляльоночка” (Краків, 1892). Прибалдови розвалювали економіку Білорусі, калічили землю (“Господарення в нього там ішло кепсько: ми сіємо вже на зиму, а він собі косити зачинає; ми на зиму оремо, а в нього обжинки...). Прибалдових більшало – Вишнявецьких, Паців, Радзивілів, Сапегів меншало – ось і всі “громадсько-політичні зміни” на Білорусі останніх століть.

В таких обставах тяжко регенерувати звичайний прирід людський. А поготів – таланти. Бо внаслідок багаторічного уярмлення почалася підміна, розкрадання духовних національних коштовностей, споконвічних традицій. Одне з небагатьох, що переходило до нащадків незмінним, – це заповіт предків: помирати зібрався, а жито сій. Тому палене-перепалене, стоптане-столочене токовище вперто регенерувало. Неначе розуміло, як то важливо половіти колосу, рідному слову не в сибірській одвічній стужі, не над Сеною чи за Ла-Маншем, не під Монте-Косино або в чилійських Андах, а на власній ріллі, де таке сріблясте жито росте.

За півстоліття до народження Якуба Коласа, страждаючи над долею тутешнього поневоленого краю, славетний попередник Адам Міцкевич у розпачі звертався до самого Бога: “Odezwiј sik, bo strzelk przeciw Twej natuzge!” (“Імпровізація” в III частині “Дзядів”).

Небеса відгукнулися, подарувавши генія, який заговорив зі Всесвітом кровним голосом, тутешньою мовою.

...Народивши наприкінці XVIII сторіччя слов'янського генія Адама Міцкевича (1798–1855), приніманські витолочені опілля зачали й спородили третього листопадівського вечора 1882 року, назавтра після дня Всіх Померлих (Дзядів), ще одного Міцкевича: Костуся, сина Михала Казимира і Ганни з Лосиків (Льосиків). Колосом житнім тутешнім, міфічною пташкою фенікс виростав потайки в радзивілівській Миколаївщині син лісника (в абсолютній “самотині”, як згадає згодом сам поет про дитинство в лісничівках). Та що в лісі родиться, те в домі кожнім сподобиться. В пограбованій білоруській хатині, вистудженій жаливими секвестрами і конфіскаціями, рекрутчиною і проклятим Сибіром, не вистачало власних Міцкевичів-піснярів, відомих у світі, здібних “кинуть тугу нашу в небо – хай-бо небо сколихнеться!” (Якуб Колас. “Місяць”).

Врешті, цей край завжди був гідний називатися Землею велетів-жителюбів.

Кожна земля, дай тільки їй догляд, “сама собою родить спочатку лише зелень, потім колос, потім повне зерно в колосі”. Так сказано в одному з новозаповітів... Великий пісняр **Костусь Міцкевич**, який в історії білоруської літератури зостався під земним псевдонімом – **Якуб Колас**, можливо, продовжив би працю над своїм визначним твором – поемою “Нова земля”, розпочатою в царському острозі (1911), якби не трагедії кінця 1920-х – початку 1950-х. (До слова, великий Гете скнів над безсмертним “Фаустом” більше трьох десятиліть). Але тоді, коли 5 січня 1923 року 40-річний пісняр встиг скінчити своє поетичне полотно про Землю на фатальній XXX пісні “Смерть Михала”, він не помилився: колишня особиста сімейна трагедія пророчила загальнонаціональну. Такий тужний, на перший погляд, нелогічний фінал ліро-епічної поеми тільки недосвідченим в білоруській історії здається недоречним.

Інтуїція художника – близнючка політичному прогнозу. Комуністи вже готували смертні вироки для тисяч білоруських Михалів. Тому білоруську Калевалу, щойно народжену, тутешні більшовики зустріли в штики, намагаючись загнати її на музейні полиці, відводячи їй місце поруч з одвічними лаптями, самотканими ряднами та нікому не потрібними, ні на що не здатними (в їхньому уявленні) народними піснями.

Як ідеолога старозавітного пережитку, власництва, проти якого і був зроблений недавній жовтневий переворот, Якуба Коласа вже через три ро-

ки спробують розіпнути, побиваючи камінням обвинувачення за так званою справою Юрки Листапада на Случчині. А через десятиріччя — чергове випробування: “6 лютого 1938 року в домі Якуба Коласа шукали зброю, письменника примусили підняти руки і стати обличчям до стіни”, ніби перед розстрілом.

Так і жилося. З піднятими вгору руками, з чеканням милості від гвалтівників. У ті нелюдські десятиріччя коласівська “Нова Земля” сприймалася, використовуючи слова іншого білоруського класика про власну творчість, — як “переможний гімн серед хрестів, могил” (Янка Купала). Серед рідних хрестів і порожніх могил. Сприймалась, ніби біблійна книга першими християнами з виразним “поглядом на Всесвіт як на живий витвір Бога” (Уладзімер Конан). Цьому висловлюванню сучасного білоруського філософа-дослідника співзвучне і виказування літературознавця-академіка Івана Навуменка: “Устами Янки Купали і Якуба Коласа на весь світ заговорила сама Білорусь, талановита і принижена, багата духовно і невізнана як нація”.

Однак будь-яка релігія прогресу, комуністична в тому числі, немилосердна до минулого. У ХХ столітті куратори “червоної імперії” прагнули витруїти дощенту не тільки дух — віру предків, — а й поневолити їхніх нащадків фізично, зганяючи підданих у колгоспні комуни. В “неосяжній і найщасливішій” країні СРСР знецінювалось Боже призначення людського життя. А що казати про хазяйнування у власній огорожі?! Бо вже ні поля над розполовиненою за Ризькою домовою (1921) нашою хатньою річкою Німан (“*Чув ти сум гіркої долі // Свого сина-мужика, // Чув не раз в порожнім полі // Плач і сльози бідака*”), ні, за великим рахунком, сама білоруська культура, як і десятки інших, не потрібні були в построманівській імперії: 1/6 частка планети Земля крутилася навколо власної осі марксаленіна-сталіна, прокладаючи жажливий комуністичний курс у Галактиці землян. Цей Кривавий Шлях (“Криваве мливо”) ще довго буде узнаватись по ріках крові і мільйонах безневинних офір: “*Гай талантів ізвелось! // Скільки їх і де лежить, // Їх, не визнаних на волі, // Не оплаканих ніким, // Лиш відспіваних у полі // Вітру повсистою пустим!*” (Якуб Колас. “Симон-музика”). Позбавлених поетового заповіту як останнього всепрощаючого “Амінь”:

*В твоїх полях позичить силу,
В землі твоїй зійти в могилу...*

Так в ХІХ–ХХ століттях білоруський край любомудрів перетворився в землю кенотафів, землю порожніх могил. Мільйони синів і дочок не верталися на Батьківщину для останнього спочину... Недаремно на “Дзяди” під стріхами припишклих хатин “молитва за мерців” на цій вистражданій землі устами виснаженого господаря промовлялась не тільки в пам’ять “дідів, бабусь, прабабусь, татків і матусь рідних, татків і матусь хрещених” та “бабусі-пупорізки”. Поруч з родакми-крянками в довжелезному почесному списку предки наші обов’язково поминали також “холодних, змерзлих, в чужу землю завезених, ув’язнених, загратованих”... Навіть найближчих родичів Якуба Коласа, дядька по куделі (по матері) Язєпа Льюсика (відомого білоруського мовознавця) та рідного жінчиного брата Алєся Каменського (шурина забрали вночі з 5-го на 6 лютого 1938 року в присутності поета), — заарештували і репресували.

Отак сіялися гіркі, чорнобильні, полинні бур'яни виродження. І тепер ми приречені на невдячну роль свідків, коли в 1990-ті роки з'явилась можливість одержати у власність наділ, хоч невеличкий, та свій, але в різних кутках Білорусі прозвучало: “А на дідька мені ця земля?!” З уст не одного і не двох нащадків одвічних селян! Які забули, що земля — фундамент неза-лежності. Які неначе ніколи не читали піднесено-афористичних рядків:

*Земля не зганить і не зрадить,
Земля pomoже і дорадить,
Земля дасть волі, дасть і сили,
Земля послужить до могили,
Земля дітей твоїх не кине,
Земля — підмур'я батьківщини...*

Коло замкнулось. Кривава чорнобильна земля стала непотрібною для споконвічних тубільців. Чому? Спадкоємець художніх традицій Якуба Коласа, народний поет Білорусі Ніл Гілевич як літописець занотував в останній рік минулого століття: “*Де йде руйнація основи ладу, // Встановлено-го здавна між людьми, // Там неминуче йде все до розпаду*”. І відповідь, вистраждана сучасним хроністом, до страшного ясна у своєму висновку:

*А все тому, що скільки вже століть,
Як Батьківщину нашу в нас забрали.*

(Ніл Гілевич. “Полонез Огінського”. 1999)

Енциклопедія селянського життя, де втілений і геніально оспіваний весь життєвий шлях білоруса, перекладена українською мовою Валерієм Стрільком, зрозуміла і близька українському читачеві, як близькі наші Прип'ять і Дніпро. Перекласти за 2 роки **10963 рядки** з білоруського оригіналу поеми-енциклопедії — це надзвичай плідно (до порівняння, польський перекладач Чеслав Сенюх відтворював її 10 років; а російський переклад виник протягом півтора десятиріччя завдяки зусиллям цілої перекладацької аргілі: С. Городецького, М. Ісаковського, Я. Мозолькова, П. Радимова, П. Семиніна).

Якуб Колас — перший значний селянський поет Білої Русі. І коли “Пан Тадеуш” — шляхетська повість ХІХ сторіччя про Литву-Білорусь, то поема Костюся Міцкевича “Нова земля” — гімн-хвалоспів литвинському (білоруському) краю в наступному, ХХ, сторіччі. Спів про “селянський рай”. Останній, врешті, мало чим різнився від намальованого першим Міцкевичем, як мало відрізняються квіти і дуби, що століттями позирають у срібно-водий плін Німану. “Пан і мужик у колісці однаково плачуть малими...” — вивів формулу загальнолюдського буття класик сусідньої, летувиської, літератури Кристийонас Донелайгіс (1714–1780) у своєму полотні “Пори року” (1765–1775). Недаремно згаданий вже вище наш сучасник, білоруський філософ Уладзімер Конан назвав “Нову землю” епосом, у якому “виявлений духовний сенс білоруського національного Космосу”. А сучасник Якуба Коласа, прозаїк Кузьма Чорний (псевдонім Миколи Романовського, 1900–1944) поривався відкинути всі задуми, щоб прозою переказати “Нову землю” — невичерпний арсенал національних художніх образів...

*Мій куте рідний, серцю милій!..
Тебе забуть не маю сили!
Частенько, втомлений шляхами,
Весни убогої літами,*

*В думках до тебе запливаю
І там душею спочиваю...*

І ще одна, мабуть найістотніша, обставина. “Жодна інша література так міцно не прив’язана до села, до землі, до селянина і кола його почуттів, сприймань, уявлень — соціальних, етичних, естетичних, — як література білоруська”. Думаю, цьому висловлюванню академіка, народного письменника Білорусі Івана Навуменка варто йняти віри.

Із замилюванням зустрічаючись на сторінках поеми з ГОСПОДАРЕМ — дядьком Антосем, — усвідомлюєш величезне злочинство нелюдської системи, сталінщини. Звичайно, неможливо пробачити катам мільйони розстріляних життів і море-океан людської невинної крові, пролітої чи застиглої на крижаних обширах. Неможливо дарувати катам білоруські Куропати, як немисливо їм простити мільйони офір українського (і не тільки!) ГОЛОДОМОРУ. Але сталінщина здійснила і найстрашніший злочин: перервала генетичний зв’язок, генетичну пам’ять поколінь, без чого неможлива нормальна хода земної цивілізації.

Якуб Колас поспів занотувати для нащадків образ рідної землі, перш ніж нам зробили все, щоб відбити пам’ять про неї, кормительку й останній притулок пращурів. Саме в цьому талановито увічненому, назавжди живому полотні колишнього “селянського раю”, перетвореного колонізаторами в чорнобильну духовну пустку, епічність створеного: колишне не проминуло, не відійшло в небуття.

Тільки на таких хліборобських багатостраждальних землях, як східно-слов’янські Білорусь — Росія — Україна, міг постати могутній світлий витвір, де червоною ниттю проходить, пульсує неперекручена мрія ратая про СВОЮ ЗЕМЛЮ. Незбутнє марення, необґрунтована надія, облудна фата-моргана, доведена у ХХ столітті більшовиками на східній слов’янщині до фантома, міражу в пустелі — згадаймо пошуки “безколгоспної землі” Микитою Моргунком у поемі Александра Твардовського “Країна Муравія”...

Академічно-хрестоматійно вважається, що “Нова земля” написана протягом 1911—1923 років. Але 7 липня 1948 року, працюючи з колегами, які довершували російський переклад, Якуб Колас дописує півтора десятка рядків ув останньому розділі поеми:

*Чи дасть земля урятування
Від злого панського кайдання?
З одним розсвітаєшся тут —
У другий там залазь хомут.
Пани ж і всякі там чинуші
І там травити будуть душі
І витягати з тебе жили...*

Ця обставина дозволяє датувати поему “Нова земля” трохи по-іншому: **1911—1923, 1948**. Таке датування вперше пропонується якраз українському читачеві.

Переклад В. Стрілка, завершений у травні 2005 року, — перший повний переклад коласівського твору серед інших слов’янських перекладів. Валерій Стрілко, як згадувалося вже, народився у стародавньому Любечі (вперше згадується під 882 роком — за 1000 років до появи на світ Коласа й Купали!) над сивим Дніпром, на межі з Білоруссю, батькове ж коріння — в Ніжині, де навчалися славетні білоруси Францішак Богушевич та Юхим Карський. Як і в польського колеги-перекладача Чеслава Сенюха, у Ва-

лерія Стрілка непогасною мрією залишається жадання, щоб Білорусь, як і інші країни, скоріше по-справжньому стала вільною, Новою землею в зоряному суцвітті інших, Богом створених, народів.

Наступним відновленням “Нової землі”, найвірогідніше, стане англійський переклад п. Віри Річ, над яким лондонська перекладачка трудиться багато літ.

Кожна чергова перекладацька версія епосу Якуба Коласа стає яскравим художнім відкриттям. І далекому читачеві стане хоч трохи зрозумілим, чому і з якої саме “буслиної сторінки” прийшли до всіх Огінський, Стравинський, Твардовський, Шостакович, Аполлінер, Гедройць, Достоевський, Костюшко, Монюшко, Міцкевичі... Це – Литва-Білорусь.

Неповторно-відмітною частинкою створеного нашими (вище поіменовані далеко не всі) велетнями на нивах плідних людської душі залишиться і “пісня пісень” білоруського народу, невмируща “Нова земля” Якуба Коласа – володаря поетичного художнього слова. Нашадка незвичайного литвинського роду Міцкевичів, про землю і природний космос якого, філософію і споглядання, буденне життя і духовні поривання народи світу будуть відкривати для себе без кінця зі здивуванням.

Вихід з друку українського перекладу безсмертної поеми приурочений 100-літтю поетичного дебюту Якуба Коласа і 125-літтю з дня народження.

*Язеп Янушкевич,
кандидат філології*

Раків, 2002, 2006

SUMMARY

Yakub Kolas (a pen-name, Kanstantsin Mitskievich by birth-name, the son of Mikhal Mitskievich and Hanna Losik; 1882–1956) – is one of the founders of the Belarusian Literature of the 20th century, the author of the poem *The New Land* (1911–1923), the third national poetic masterpiece in the Slavic world after *Pan Tadeush* by Adam Mitskievich and *Evgeni Onegin* by Alexander Pushkin. Yakub Kolas is the author of the trilogy *At the Crossroads*, the narratives *The Quag*, *Life's Tales*, etc.

It is interesting to know that simultaneously with the work at *The New Land* started in Miensk prison in March 1911, Yakub Kolas began another great literary masterpiece – the poem *Symon the Musician* where he touched upon the phenomenon of the art-formation from folklore sources.

The poem *The New Land* (about 11000 lines long) – is the chronicle of a large rural family, the head of which is the prince Radziviŭ's forester. "I think that slavic nations will read this poem with interest. This poem is the main creation in my whole poetic life" – is an expression of the author of "*The New Land*" (1911–1923), very self-demanding and extremely humble in self-estimating. It signifies that Yakub Kolas realized the scale of this piece of literature, its cultural value and organic correlation with prominent epic genres of the neighbouring literatures.

The translation into Russian was made in 1934–1949 by S. Gorodetskiy, M. Isakovskiy, Y. Mozolkov, P. Rodimov, P. Semynin.

In 1991–2001 Czeslaw Seniuch translated the poem into Polish.

It was translated into ukrainian during 2003–2005 by Valery Strilko.

The preface *A new life of "The New Land"* by Anatol Viartsinski.

Yazep Yanushkievich written afterword entitled "*Rhapsody of Belarusian Land*" and composed comments.

ЗМІСТ

Нове життя “Нової землі”	
<i>Передмова Анатолія Вертинського</i>	5

НОВА ЗЕМЛЯ

I. Лісникова садиба	8
II. Ранок у неділку	15
III. За столом	23
IV. Перше господарство	31
V. Переселення	39
VI. Біля землянки	48
VII. Дядько-кухар	56
VIII. Смерть лісничого	64
IX. Новий лісничий	72
X. На панській службі	80
XI. Дідів човен	89
XII. Сесія	97
XIII. Вибір меду	108
XIV. “Даректор”	124
XV. “Початки”	132
XVI. Вечорами	140
XVII. Вовк	150
XVIII. Зима в Поріччі	158
XIX. На річці	166
XX. Різдво	174
XXI. Таємничі звуки	182
XXII. На глухариних токовищах	190
XXIII. Панська втіха	198
XXIV. Великдень	206
XXV. Літньою порою	214
XXVI. Огляд землі	230
XXVII. По дорозі до Вільна	244
XXVIII. Дядько у Вільні	255
XXIX. На Замковій горі	266

XXX. Смерть Михала	274
Примітки	290
Коментар	293
Рапсодія білоруської землі.	
“Нова земля” для українського читача.	294
Summary	300

Літературно-художнє видання

Якуб Колас

НОВА ЗЕМЛЯ

Поема

Коректор *Надія Овчарук*
Комп'ютерна верстка *Олександра Мельника*
Комп'ютерний набір *Язена Янушкевича*

Здано на виробництво 04.09.06.
Підписано до друку 05.12.06. Формат 84х108^{1/32}.
Папір офсетний. Гарнітура "NewtonCTT".
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 12,6.
Обл.-вид. арк. 17. Тираж 5000. Зам. 7-34

Видавництво "Український письменник",
вул. Олесь Гончара, 52, м. Київ, 01054.
Тел./факс: **234-70-73**, тел. **486-25-92**; Е-mail: **ukps@ln.ua**
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК №571 від 20.08.01р.

Віддруковано на ЗАТ «ВІПОЛ».
03151, Київ, вул. Волинська, 60.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 752 від 27. 12. 2001 р.

К60

Колас, Якуб

Нова земля: Поема /Пер. з білорус. В. Стрілка; Передм. А. Вертинського; Післямова, комент. Я. Янушкевича. – К.: Укр. письменник, 2006. – 302 с.

ISBN 966-579-200-8

Якуб Колас (Костянтин Михайлович Міцкевич; 1882–1956) – велет білоруської літератури. Він увібрав неповторну красу рідного краю і змалював у своїх творах безсмертну велич своєї землі, свого народу. Українською мовою вперше перекладена й видається широковідома поема класика “Нова земля”, яка є одним із визначних творів не тільки слов'янського світу. Видання присвячене 100-річчю початку літературної творчості і 125-річчю з дня народження Якуба Коласа.

ББК 84.4БЛЛ

В

Валерій Васильович Стрелко (Стрліко) народився 19 грудня 1938 року в с. Любеч на Чернігівщині. Середню освіту здобув у с. Тупичів Городнянського району. Закінчив Херсонський судномеханічний технікум ім. адмірала Ушакова і Новосибірський електротехнічний інститут. Живе нині в Мінську.

Видав збірки дитячих віршів і кілька книжок поетичних перекладів. Найбільш відома двомовна збірка перекладів з української і білоруської класики “Непагасны агонь” (Мінськ, “Енциклопедикс”, 2003), яку народний поет Білорусі Ригор Барадулін назвав “явищем в наших (Білорусі та Україні) культурах”.

Валерій Стрліко — член НСПУ і Союзу білоруських письменників, лауреат Міжнародної літературної премії ім. І. Франка і літературної премії ім. К. Крапиви.

Нагороджений медаллю НСПУ “Почесна відзнака”.

Переклад “Нової землі” Якуба Коласа — перша книга Валерія Стрліка, яка виходить на його батьківщині, себто в Україні.

